

จดหมายเหตุ ร. ค. ๑๑๒

พระลึก

ในงานพระราชทานเพลิงศพ

เสวกตรี พระอภัยมณีอมพรสถาน
(ถึก เสมรสุนทร)

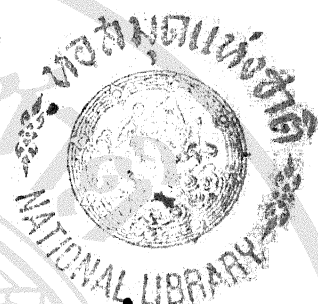
วันที่ ๒ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๔๘๓

ณ สุสานวัดมกุฏกษัตริยาราม

ร.ร. น
นบ.

จดหมายเหตุ ร. ศ. ๑๑๒

พระลึก

ในงานพระราชทานเพลิงศพ

เสวกตรี พระอภัยมณีพรสทาน
(ถึก เสมรสุนทร)

วันที่ ๒ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๔๙๓

ณ สุสานวัดมกุฏกษัตริยาราม

คำนำ

นายหวล พุนทวีธรรม กองรังวัด มาขอให้กรมศิลปากร
ช่วยเลือกหาเรื่องสำหรับพิมพ์เป็นที่ระลึก ในงานพระราชทาน
เพลิงศพพระอภีรักษ์อัมพรสถาน (ถึก เสมอรุนทร) ผู้เป็นบิดา
ของภรรยา และแสดงความประสงค์อยากได้เรื่องเกี่ยวกับ
ฝรั่งเศสสุพรรณไทย กรมศิลปากรจึงแนะนำให้พิมพ์จดหมายเหตุ
ร. ศ. ๑๑๒ นายหวล พุนทวีธรรม ก็เห็นชอบด้วย

จดหมายเหตุ ร. ศ. ๑๑๒ เป็นรายงานทัพของพระณรงค์
วิชิต (เลื่อน ผนคร) ซึ่งเรียบเรียงถวายพระเจ้าวรวงศ์เธอ
กรมหลวงพิชิตปรีชากร ในฐานะที่ตนเป็นนายทัพหน้า คราว
ต่อสู้กองทัพฝรั่งเศสซึ่งเข้ามาบุกรุกไทย ทางภาคอีสาน เมื่อ
ร. ศ. ๑๑๒

พระณรงค์วิชิต (เลื่อน ผนคร) เป็นผู้กล้าหาญและเข้ม
แข็งในการรบ รักษาเกียรติศักดิ์ของชาติไทยเป็นอย่างดี รายงาน
ที่เรียบเรียง ก็กล่าวความชัดเจนน่าอ่าน นายโรจน์ ผนคร
บุตรพระณรงค์วิชิต (เลื่อน ผนคร) ได้นำสำเนาจดหมายเหตุ
ร. ศ. ๑๑๒ นั้นมาให้ไว้เป็นสมบัติของหอสมุดแห่งชาติ เพื่อ
สะดวกแก่การสอบสวนค้นคว้า นับว่าเป็นการช่วยบำรุงประ
โยชน์ส่วนรวม สมควรได้รับความสรรเสริญ

ข้อความในจดหมายเหตุ ร. ศ. ๑๑๒ นี้ นะพะตั้งแต่
หน้า ๑ ถึงหน้า ๑๐ พระณรงค์วิจิตสาทกเอาคำเล่าของพระยา
ประชาภิจักรจักร (แซ่ม บุนนาค) มาแทรกไว้ เพื่อให้เรื่องราว
ติดต่อกัน จึงทำให้ดูเหมือนเดือนพฤษภาคมจะซ้ำกัน แต่
ความจริงตอนต้นว่าด้วยกิจการที่พระยาประชาภิจักรจักร (แซ่ม
บุนนาค) ดำเนินมา ส่วนตอนตั้งแต่หน้า ๑๑ เป็นต้นไป เป็น
เรื่องปฏิบัติการของพระณรงค์วิจิต (เลื่อน ณนกร)

เจ้าภาพได้ส่งประวัติพระอภีรักษ์อัมพรสถาน (ถึก เสมร
สุนทร) มารวมพิมพ์ไว้ในเล่มนี้ด้วย เป็นการรักษาเกียรติ
ประวัติของพระอภีรักษ์อัมพรสถานไว้ชั่วกาลนาน

กรมศิลปากรขออนุโมทนากุศลวิद्याสงเคราะห์ ซึ่ง
นายหวล พูนทวีธรรม พยายามบำเพ็ญมาโดยลำดับ นับเป็น
ฝ่ายเพิ่มพูนहितานุहितประโยชน์ อันควรแก่บัดตานุโมทนา
ของพระอภีรักษ์อัมพรสถาน (ถึก เสมรสุนทร) จงเป็นปัจจัย
อำนวยสุขประโยชน์สมมโนรทุกประการ

กรมศิลปากร

วันที่ ๒๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๘๓

ชาติ ๒๔๑๓
มรณ ๒๔๘๓

“ประวัติพระอภิกษณ์อมพรสถาน”

เสวกตรี พระอภิกษณ์อมพรสถาน (ถึก เสมรสุนทร)
เกิดเมื่อวันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๑๗ ตรงกับวันพุธ ขึ้น
๕ ค่ำ เดือน ๓ ปีจอ ฉศก (ร.ศ. ๕๓) ที่บ้านในคลองบาง
ผักหนาม อำเภอบางกอกน้อย จังหวัดธนบุรี เป็นบุตรคนที่ ๕
ของท่านสมุหบัญชีเอี่ยม ซึ่งเกิดแต่คุณนายเอม

เมื่อเยาว์ได้ศึกษาวิชาภาษาไทยอยู่กับท่านอธิการอยู่ เจ้า
อาวาสวัดปฐมบุตริสราราม (ยี่สาบ) พออายุประมาณ ๑๓ ปี
ได้เข้ารับราชการอยู่กับท่านบิดาในกรมมหาดเล็กเวรฤทธิ์ต่อมา
ปี พ.ศ. ๒๔๓๔ อายุประมาณ ๑๗ ปี ท่านบิดาจึงได้ให้ศึกษา
ต่อ ณ สำนัก โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ และได้ลาออก
จากโรงเรียน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕ มีอายุได้ ๑๘ ปี โดยย้ายไป
รับราชการในมณฑลภูเก็ตกับเจ้าหมื่นเสมอใจราช (ทองดี)
ข้าหลวงจัดการในมณฑลนั้น

วันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๓๐ แรกเข้ารับราชการใน
กรมมหาดเล็กเวรฤทธิ์ มีตำแหน่งเป็นสารวัตรยามพลพัน ได้
รับพระราชทานเบี้ยหวัดปีละ ๒๘ บาท

พ.ศ. ๒๔๓๕ ย้ายไปรับราชการในมณฑลภูเก็ตได้รับ
เงินเดือน ๆ ละ ๓๐ บาท

๗

พ.ศ. ๒๔๔๗ บัวย ไม่ได้รับพระราชทานเงินเดือน

วันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๔๘ กลับเข้ารับราชการใน
กรมมหาดเล็กเวรฤทธิ์ มีตำแหน่งเป็นสารวัตรใหญ่ได้รับเงิน
เดือน ๆ ละ ๔๐ บาท

วันที่ ๘ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๓ ได้รับพระราชทานสัญญา
บัตรเป็นขุนสิทธิคุณเชษฐ ได้รับเงินเดือนเพิ่ม ๒๐ บาท เป็น
เดือนละ ๖๐ บาท

วันที่ ๒๖ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๔ ได้รับพระราชทาน
สัญญาบัตรเป็นขุนพิทักษ์พุกกะ ได้รับเงินเดือนเพิ่ม ๒๐ บาท
เป็นเดือนละ ๘๐ บาท

วันที่ ๑๖ กุมภาพันธ์ ๒๔๕๕ ได้รับพระราชทานสัญญา
บัตรเป็น หลวงบริบาลมณฑล ได้รับเงินเดือนเพิ่ม ๒๐ บาท
เป็นเดือนละ ๑๐๐ บาท

วันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๖ ย้ายมาเป็นปลัดกรมกอง
สวนหลวง ได้รับเงินเดือน ๆ ละ ๑๒๐ บาท

วันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๘ ได้รับเงินเดือนเพิ่มเป็น
เดือนละ ๑๔๐ บาท

วันที่ ๒๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๘ ได้รับพระราชทานยศ
เป็น จ่า

ก

วันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๕ ได้รับเงินเดือนเพิ่มเป็น
เดือนละ ๑๖๐ บาท

วันที่ ๒๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๕ ได้รับพระราชทาน
สัญญาบัตร เป็นพระบริบาลมณฑลเข็ญ

วันที่ ๓๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๑ ได้รับพระราชทาน
สัญญาบัตร เป็นพระอภิรักษ์อัมพรสถาน

วันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๒ ได้รับตำแหน่งปลัด
กรม กองพระราชมณฑลเข็ญ ได้รับเงินเดือน ๆ ละ ๑๘๐ บาท

วันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๓ ได้รับเงินเดือนเพิ่มเป็น
เดือนละ ๒๐๐ บาท

วันที่ ๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๕ ได้รับเงินเดือนเพิ่มเป็น
เดือนละ ๒๒๐ บาท

วันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๕ ได้รับตำแหน่งเป็น ปลัด
กรมกองรักษาพระราชวังดุสิต ได้รับเงินเดือน ๆ ละ ๒๖๐ บาท

วันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๐ ได้รับตำแหน่งเป็นปลัด
กรมกองพระราชมณฑลเข็ญพระราชวังดุสิต ได้รับเงินเดือน ๆ
ละ ๒๖๐ บาท

วันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๑ ได้รับตำแหน่งเป็นปลัด
กรมชั้น ๒ กองพระราชมณฑลเข็ญ พระราชวังดุสิต กรมชาวที่
(เวรสิทธิ์) ได้รับเงินเดือน ๆ ละ ๒๘๐ บาท

พ

วันที่ ๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๓๒ ได้รับตำแหน่งเป็น
ปลัดกรมกองรักษาพระราชวังบางปอิน กรมชาวที่ คงรับพระ
ราชทานเงินเดือนในตำแหน่งปลัดกรมชั้น ๒ กองรักษาพระราช
มณเฑียร พระราชวังดุสิต

วันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๓๓ ได้รับเงินเดือนเพิ่มเป็น
เดือนละ ๓๐๐ บาท

วันที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๓๕ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ปลดออกจากหน้าที่ราชการฐานสูงอายุ รับพระราชทานบำนาญ
เดือนละ ๑๓๕ บาท บัลดะ ๑๖๒๐ บาท ตามคำสั่งกรมบัญชา
การพระราชวังที่ ๕๕/๒๔๓๕ ลงวันที่ ๒๑ กันยายน พ.ศ.
๒๔๓๕ และรับพระราชทานเงินจ้าง ในงบประมาณมหากรุณาเดือน
ละ ๑๔๐ บาท

วันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๓๖ งดจ้าง

พระอภิรักษ์อัมพรสถาน ได้รับพระราชทานตราและ

เหรียญ ก่อ

พ.ศ. ๒๔๓๖ เหรียญรัชฎาภิเศกเงิน

พ.ศ. ๒๔๕๑ เหรียญรัชชมงคล

พ.ศ. ๒๔๕๔ เหรียญทองที่ระฤกงานบรมราชาภิเศกภาค ๑

พ.ศ. ๒๔๕๔ เหรียญทอง จ. ป. ร.

วันที่ ๑๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๕๔ เหรียญรัตนาภรณ์ ชั้น ๕

พ.ศ. ๒๔๕๔ เหยียบยวราชกิจทอง

พ.ศ. ๒๔๕๔ เหยียบไอยราพต

วันที่ ๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๔ เหยียบยวบรมราชาภิเศก

วันที่ ๓๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๕ เหยียบยวมาภรณ์ มงกุฎไทย

วันที่ ๓๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๖ เหยียบยวมาภรณ์ช้างเผือกไทย

พ.ศ. ๒๔๕๖ คุดมอกขึ้น ๒

วันที่ ๒ มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๗ เหยียบยวอักษรพระนาม ชั้น ๓

พ.ศ. ๒๔๕๘ เหยียบยวขึ้น ๔

พ.ศ. ๒๔๖๑ เหยียบยวอักษรพระนาม ชั้น ๒

วันที่ ๓๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๒ จัตุรตาภรณ์มงกุฎไทย

วันที่ ๓๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๓ จัตุรตาภรณ์ช้างเผือกไทย

วันที่ ๑๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๔ เหยียบยวรัตนมาภรณ์ ชั้น ๔

(ว.ป.ร.)

วันที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๘ เหยียบยวบรมราชาภิเศก

(รัชกาลที่ ๗)

วันที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๘ เหยียบยวรัตนมาภรณ์ ป.ป.ร.

ชั้น ๔

วันที่ ๑๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๒ เหยียบยวจักรพรรดิมาลา

วันที่ ๔ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๕ เหยียบยวเฉลิมพระนคร ๑๕๐

ปี เงิน

จ

พระอภีรักษ์อัมพรสถาน ได้เริ่มป่วยด้วยโรคไข้ฟิการ ได้ทำการรักษาพยาบาลโดยนายแพทย์แผนปัจจุบันและแผนโบราณตลอดมา อาการค่อยๆเลาบ้างเป็นครั้งคราว ต่อมาอาการได้กำเริบขึ้นโดยลำดับ เหลือความสามารถของนายแพทย์ จะทำการรักษาได้ จนถึงวันที่ ๑๓ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๙๓ เวลา ๙.๕๕ น. ก็ได้ถึงแก่กรรมในท่ามกลางบุตรและบรรดาญาติด้วยความสงบ ณ บ้านเลขที่ ๑๖๕๕ ในคลองบางผักหนาม อำเภอ บางกอกน้อย จังหวัดธนบุรี คำนวณอายุได้ ๖๕ ปี ๖ เดือน กับ ๒ วัน ได้ทำการอาบนํ้าศพ ในวันนั้นเวลา ๑๗.๐๐ น.

พระอภีรักษ์อัมพรสถาน มีพี่น้องร่วมบิดามารดา รวม

๑๐ คน

๑. ด.ญ. เป้า เสมรสุนทร (ถึงแก่กรรมแต่ยังเยาว์)
๒. นางเพื่อน
๓. นางผาด (ถึงแก่กรรม)
๔. นางจอน (ถึงแก่กรรม)
๕. พระอภีรักษ์อัมพรสถาน (ถึงแก่กรรม)
๖. นายเลื่อน เสมรสุนทร (ถึงแก่กรรม)
๗. ด.ญ. เดือน เสมรสุนทร (ถึงแก่กรรมแต่ยังเยาว์)
๘. หม่อมวัน (หม่อม ม.จ. อุดมดิเรกธาก)
๙. นายอน เสมรสุนทร (ถึงแก่กรรม)

๑๐. นายอิน เสมรสุนทร (ถึงแก่กรรม)

มีน้องต่างมารดาซึ่งเกิดแต่นางห้วง รวม ๘ คน

๑. นางมณฑา เกษณัง (ถึงแก่กรรม)

๒. นางเบ หนุมยาจิตร

๓. นางหวาด เทียมพฤษ (ถึงแก่กรรม)

๔. นางจ้อย เทียมพฤษ (ถึงแก่กรรม)

๕. นางเจ้า

๖. นายดาบอ้อย เสมรสุนทร (ถึงแก่กรรม)

๗. นางสาวพัก เสมรสุนทร (ถึงแก่กรรม)

พระอภีรักษ์อัมพรสถาน ได้ทำการสมรสกับนางอภีรักษ์-
อัมพรสถาน (พวง เสมรสุนทร) เมื่อเดือนพฤษภาคม พ.ศ.
๒๔๓๖ เกิดบุตรด้วยกัน ๒ คน คือ

๑. ด.ช. เล็ก เสมรสุนทร (ถึงแก่กรรมตั้งแต่อายุ
๓ ขวบ)

๒. นางเนอง พูลทวัตร

แต่นางอภีรักษ์ ๗ ได้ถึงแก่กรรมเสียแต่วันจันทร์ที่ ๕
พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๗ พระอภีรักษ์อัมพรสถานก็ได้อุป-
การเลี้ยงดูบุตรหลานเป็นอย่างดี ตลอดจนวาระสุดท้ายแห่ง
ชีวิต.

จดหมายเหตุ ๑๑๒

ข้าพระพุทธเจ้าพระณรงค์วิชิต ขอพระราชทานกราบทูลพระ
เจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร ข้าหลวงต่างพระองค์ ซึ่ง
สำเร็จราชการมณฑลลาวทวายฝ่าพระบาท

เดิมเมื่อวันที่ ๑๐ เมษายน ร.ศ. ๑๑๒ (พ.ศ. ๒๓๓๖) เวลา
บ่าย ๕ โมงเศษ ได้โปรดเกล้าฯ ให้ข้าพระพุทธเจ้ากับหลวง
พิทักษ์นรินทร์ แต่ยังเป็นที่ขุนอินทร์ประสาธ นายร้อยตรีคล้าย นาย
ร้อยตรีโชติ คุมทหารไทย ๕๐ คน ทหารลาว ๕๐ คนยกลงไป
จัดการที่เมืองนครจำปาศักดิ์และหัวเมืองซึ่งใกล้เคียง เพื่อจะ
ไต่ขบขันราชคัษกร แล้วให้ข้าพระพุทธเจ้ายกลงไปสมทบกองพระ
ยาประสาธกิจกรรักษาพระราชอาณาเขตต์ต่อไป ข้าพระพุทธเจ้าได้
ล่องเรือลงไปตามลำแม่น้ำมูลและแม่น้ำโขง ครั้นวันที่ ๑๖ เมษายน
เวลา ๒ โมงเช้าถึงเมืองเก่า ข้าพระพุทธเจ้าได้สยทราบบเกล้าฯ ว่า
เจ้านครจำปาศักดิ์ยังอยู่ที่เมืองนครจำปาศักดิ์และได้เกณฑ์คนมาไว้รักษา
เมืองประมาณ ๕๐๐ เศษ ข้าพระพุทธเจ้าคิดด้วยเกล้าฯ ว่า ถ้า
ไปถึงเมืองนครจำปาศักดิ์เมื่อใดจึงจะขอคน ๕๐๐ นั้นแก่เจ้านครจำป
าศักดิ์ จะจัดให้หลวงเจริญสุวิศคุมลงไปตั้งอยู่ที่หัวโขง แล้วข้า

พระพุทธรูปเจ้าได้แบ่งทหาร ๑๐๐ นั้นเป็น ๒ กอง ๆ ละ ๕๐ คน ข้า
พระพุทธรูปเจ้านายร้อยตรีคล้ายคุมกองหนึ่ง เพื่อจะได้รีบยกลง
ไปช่วยพระยาประสา ฯ รักษาพระราชอาณาเขตต์ ได้ให้หลวง
พิทักษ์นรินทร์ กับ นายร้อยตรีโชดคุมกองหนึ่ง เพื่อจะได้ให้พาเจ้า
นครจำปาศักดิ์กลับขึ้นมายังเมืองอุบล ฯ

วันที่ ๑๗ เมษายน

เวลา ๒ โมงเช้า ข้าพระพุทธรูปเจ้าได้ลงเรือลงไปถึงท่าเมือง
นครจำปาศักดิ์ จอดเรืออยู่ที่ท่าเมืองนครจำปาศักดิ์ แล้วได้ให้
นายร้อยตรีโชดขึ้นไปเชิญเจ้านครจำปาศักดิ์ลงมา แล้วข้าพระพุทธรูป
เจ้าได้ให้หลวงพิทักษ์นรินทร์กับนายร้อยตรีโชดคุมทหาร ๕๐ คนออก
เรือพาเจ้านครจำปาศักดิ์มายังเมืองอุบล ฯ ในเวลานั้น แล้วข้าพระ
พุทธรูปเจ้าได้จัดให้หลวงเจริญสุจริตกับทหาร ๖ คนเก็บเรือของราษฎรใน
เมืองนครจำปาศักดิ์มารวมไว้ที่หน้าเมืองนครจำปาศักดิ์ ซึ่งข้าพระ
พุทธรูปเจ้าพักอยู่นั้นแต่แห่งเดียว แล้วได้จัดให้นายร้อยตรีนายโตแต่ยัง
เป็นทนายสืบโทอยู่ คุมทหารไทยทหารลาวรวม ๒๕ คนไปรักษา
บ้านเจ้านครจำปาศักดิ์ และข้าพระพุทธรูปเจ้าได้พร้อมด้วยขุนวิจิตร
หาญ ไปที่ห้างมอสิเออคอมเวได้พบจาปราชัยกันตามธรรมเนียม
และได้ข้อของในห้างนั้นข้างเล็กน้อย ครั้นเวลาบ่าย ๕ โมงมอสิ
เออคอมเรนายห้างได้มาหาข้าพระพุทธรูปเจ้าที่ ๆ พัก ข้าพระพุทธรูปเจ้า
ได้แจ้งความว่า บ้านเมืองในเวลานี้ยังไม่สู้จะเรียบร้อย ถ้ามอสิเออ

คอมเรนนำสิ่งของซึ่งขายอยู่ที่ห่างนั้นไปค้าขายที่เมืองอบล ฯ ใต้เป็น
 การดี ในการซึ่งจะจัดจ้างคนและเรือซึ่งจะบรรทุกสิ่งของขึ้นไปในนั้น ข้า
 พระพุทธเจ้าจะรับเป็นธุระจะจัดจ้างให้ มอหงส์เออคอมเรตอบว่า ไม่
 ต้องไปเมืองอบล ฯ ก็ไ้ จะอยู่ค้าขายที่เมืองนครจำปาศักดิ์ ข้าพระ
 พุทธเจ้าได้ตอบว่า ถ้ายังไม่ไปเมืองอบลจะค้าขายอยู่ที่เมืองนครจำป
 ศักดิ์กันแล้ว ถ้าสินค้าของมอหงส์เออคอมเรยังมีอยู่มากน้อยเท่าใด
 นั้น แม้นทำบุญชยันข้าหลวงไว้เป็นพระยานด้วยอีกชั้นหนึ่งเป็นการดี
 มาก มอหงส์เออคอมเรตอบว่า สิ่งของสินค้าซึ่งยังมีเหลืออยู่นั้นไม่
 ต้องนำไปเมืองอบลและไม่ต้องทำบุญชยันผู้ใดก็ได้ เพราะบ้านเมือง
 ในเวลานี้ยังเรียบร้อยอยู่และการซึ่งราษฎรเล้าลือกันโดยมากกว่า ฝรั่งเศส
 ศัตรูคมทหารเดินเป็นกระบวนทัพยกเข้าตีเมืองเซียงแตงนั้นเป็นการไม่
 จริง เป็นแต่ฝรั่งเศสสองสามคนถอยลงไปเที่ยวยิงกระต่ายเล่น พวก
 ข้าหลวงและเจ้าเมืองกรมการและราษฎรก็พากันเล้าลือไปต่าง ๆ และ
 แยกกันไปเอง ข้าพระพุทธเจ้าได้ตอบว่า ถ้าราษฎรบ้านเมืองยัง
 เรียบร้อยอยู่อย่างเช่นว่าแล้วก็เป็นการดี ถ้าการเป็นไปเหมือนคำซึ่ง
 มอหงส์เออคอมเรว่าคนทั้งหลายเล้าลือกันเอาเองนั้น ข้าหลวงจะรับ
 ปกครองในการค้าขายให้เรียบร้อยมิให้เสียอันตรายแต่อย่างใดอย่าง
 หนึ่งเหมือนแต่ก่อนมานั้นไม่ได้ แล้วมอหงส์เออคอมเรได้ถามข้าพระ
 พุทธเจ้าว่า ซึ่งข้าพระพุทธเจ้าคุมทหารมาที่เมืองนครจำปาศักดิ์นั้น
 มีธุระประการใดหรือ ข้าพระพุทธเจ้าได้ตอบว่า ข้าพระพุทธเจ้า

เป็นข้าหลวงสำหรับไปตรวจราชการหัวเมืองต่าง ๆ ในมณฑลลาวกาว
น้อยเสมอ ๆ และการซึ่งมาครั้งนี้เพราะเพื่อจะได้มาตรวจราชการ
ที่เมืองนครจำปาศักดิ์ด้วย แต่ทหารซึ่งมาด้วยนั้นเป็นธรรมเนียม
ของข้าหลวง ถ้าข้าหลวงจะไปตรวจหัวเมืองครั้งใดก็ต้องมีทหารไป
ด้วยมากบ้างน้อยบ้างตามยศของข้าหลวงนั้น ๆ แล้วมองสิเฮอคอมเว
ก็ลาจะกลับไปห้าง แล้วได้แจ้งความต่อข้าพระพุทธเจ้าอีกว่า การ
ซึ่งข้าพระพุทธเจ้าว่าจะให้ขนส่งของไปพักค้าขายอยู่ที่เมืองอุบลก่อน
เป็นการดีนั้น จะขอตรวจการก่อนอีกสัก ๑๕ วัน ถ้าจะควร
ประการใดจึงจะแจ้งความให้ทราบ แล้วมองสิเฮอคอมเวก็กลับไป
ห้าง แล้วข้าพระพุทธเจ้าได้มีหนังสือไปยังท่านพระยาประชา ฯ ณ
เมืองสทันทระยับหนึ่งใจความว่า บัดนี้พระเจ้าองค์ยาเธอซึ่งสำเร็จ
ราชการมณฑลลาวกาวโปรดเกล้า ฯ ให้ข้าพระพุทธเจ้าเป็นนายทัพ
หน้ากองทัพหลวง คมทหารยกลงมาถึงเมืองนครจำปาศักดิ์แล้วอย่า
วิตกเลยจะรีบยกลงไปช่วย แต่พระเจ้าองค์ยาเธอซึ่งสำเร็จราชการ
มณฑลลาวกาวนั้นจะยกทัพใหญ่ตามมาภายหลังความแจ้งอยู่แล้ว

วันที่ ๑๘ เมษายน

ข้าพระพุทธเจ้าได้แต่งตั้งให้เสมียนคล้อยกับกรมการออกทำบัญชี
ขึ้นและอาวุธต่าง ๆ ของท้าวพระยาและราษฎรในเมืองนครจำปาศักดิ์
และได้ตรวจข้าวตรวบบัญชีคนคงเมืองเสร็จแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าได้
แต่งตั้งให้จำศาลกับเจ้าศรีโสรราชไปเกณฑ์คนทั้งค่ายที่เมืองเก่าอีกค่าย
หนึ่ง เพื่อจะได้รบกับกองทัพหลวงซึ่งจะยกตามลงไปต่อภายหลังนั้น

วันที่ ๑๕ เมษายน

ใต้ท้าวบุญชัยคนเมืองนครจำปาศักดิ์และเมืองขึ้นเสร็จแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าใต้ให้ขุนวิจิตรชลหาญเกณฑ์คนเหมือนเจ้าหมื่นคนหนึ่งมีเลข ๑๐ คนขอเฉลี่ยเอา ๒ คน ตามจำนวนคนมากคนน้อยให้ ใต้คนสัก ๖๐๐ ให้เกณฑ์เอาเข้ามารักษาเมืองและเป็นกองส่งเสบียงสัก ๓๐๐ คนก่อน คนซึ่งเกณฑ์ไว้ยังเหลืออยู่อีก ๓๐๐ นั้นให้เตรียมรอไว้ก่อน แต่ถ้าจะเรียกเอาเวลาใต้ให้ไต่คนเวลานั้น ถ้าแม้การศึกคิดพินกันนานไป จะไต่ให้คน ๓๐๐ นั้นมาผลัดเปลี่ยนคนซึ่งเข้ามารักษารออยู่แต่เดิม ออกไปทำมาหากินมิให้เป็นการเดือดร้อนขึ้นได้ แล้วข้าพระพุทธเจ้าใต้ให้ขุนวิจิตรชลหาญจ่ายเงินหลวงออกซื้อข้าวแก่ราษฎรได้ข้าวเปลือก ๔๐๐๐ ถึง

วันที่ ๒๐ เมษายน

ข้าพระพุทธเจ้าใต้เกณฑ์หอกและปืนเชลยศึกซึ่งไต่ทำบุญไว้แล้วนั้น เลือกไต่ปืนคาบศิลาซึ่งยังพอใช้ได้ ๕๗ ขอกับหอก ๑๐๐ เล่ม

วันที่ ๒๑ เมษายน

ท้าววรภิตติกากับเพี้ยเมืองซ้ายกรมการเมืองขบถฯ และนายร้อยนายสิบคุมไพร่รวม ๕๒๔ คนซึ่งเกณฑ์ส่งไปแต่เมืองขบถนั้น ไปถึงเมืองนครจำปาศักดิ์พร้อมกันแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าใต้ให้แบ่งคนในกองนั้นออก ๒๑๐ คน ให้เพี้ยเมืองซ้ายคุมอยู่กับขุนชลหาญ

รักษาเมืองนครจำปาศักดิ์ และจะได้เป็นกองส่งเสบียงต่อไปด้วย คนเมืองอุบลยังเหลืออยู่ ๓๑๕ คนนั้นให้ทำวรภิกขิตถาเป็นนายกอง เพื่อจะได้ยกลงไปช่วยท่านพระยาประสาฯ ณ เมืองสทันทร์ รักษาพระราชอาณาเขตต์พร้อมกันกับข้าพระพุทธเจ้าที่เคียว และไพร่พลเดินไปแต่เมืองอุบลยังเมื่ออยู่ยั้งยืนยง ได้ให้พักผ่อนต่อมา

วันที่ ๒๘ เมษายน

ข้าพระพุทธเจ้าได้เบิกข้าวสารจ่ายให้แก่ทหารและไพร่พลพร้อมเสร็จในวันนั้น

วันที่ ๒๙ เมษายน

เวลาบ่าย ๕ โมงครึ่ง ข้าพระพุทธเจ้าได้ให้นายร้อยตรีคล้าย อยู่ช่วยขุนวิจิตรชลหาญจัตราจากราชการที่เมืองนครจำปาศักดิ์ ข้าพระพุทธเจ้าก็ย้ทหารรวม ๕๒ คน ๆ กองทำวรภิกขิตถา ๓๑๕ คน พร้อมกันยกออกจากเมืองนครจำปาศักดิ์ ล่องเรือลงไปตามลำแม่น้ำโขง

วันที่ ๑ พฤษภาคม

เวลาบ่าย ๕ โมงครึ่งถึงเมืองสทันทร์ ข้าพระพุทธเจ้าได้นำบนกับกระสุนดินดำไปส่งให้ท่านพระยาประสาฯ ในวันนั้น

วันที่ ๒ พฤษภาคม

เรือซึ่งไปส่งแต่เมืองนครจำปาศักดิ์ ๓๐ ลำกับคนสำหรับพายเรือ ๑๐๐ คนนั้น ท่านพระยาประสาฯ ได้แบ่งเรือ ๑๕ ลำกับคนสำหรับเรือ

๕๐ คน ให้เจ้าธรรมกิตติกาซึ่งเป็นนายหมวดลงมาคุมไว้ช่วยราชการ
ที่เมืองสีทันดร และเรือยังเหลืออยู่อีก ๑๕ ลำกับคน ๕๐ คนนั้น ส่ง
กลับไปให้ขุนวิจิตรชลหาญ ณ เมืองนครจำปาศักดิ์

วันที่ ๓ พฤษภาคม

ท่านพระยาประจำทิศแห่งราชอาณาจักรในการซึ่งเกิดขึ้นครั้งนี้ และ
การซึ่งได้จัดไปข้างแล้วนั้นว่า ได้มีท่านพระยาประจำชั้นมาตรวจ
ราชการและเยี่ยมเยียนเจ้านครจำปาศักดิ์ ณ เมืองนครจำปาศักดิ์ ตั้งแต่
วันที่ ๒๘ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๑ ถึงวันที่ ๓ เมษายน ร.ศ. ๑๑๒ ได้
กลับจากเมืองนครจำปาศักดิ์ลงเรือลงไปถึงท้ายคอนนางลอย

วันที่ ๔ พฤษภาคม

เวลาบ่ายคำไ้รับหนังสือนายผาดข้าหลวงและอุปฮาดกรมการเมือง
สีทันดร ส่งต้นหนังสือบอกหลวงพิพิธสุนทรข้าหลวงเมืองเชียงใหม่
ด้วยฝรั่งเคสยกทหารมาขี้นไล่ข้าหลวงสยามและยกเอาเมืองเชียงใหม่
แล้วส่งกองทัพขึ้นมาจะยกเอาเมืองสีทันดร หลวงเทพนทร์ข้าหลวง
เมืองสีทันดรจึงดำล้งลงไปชี้ตาดาทพักทอนสาครหลี่ ท่านพระยาประจำ
ทิศได้บอกเรือพักที่เมืองมุนปาโมกข์เขียนหนังสือบอกกราบทูล และ
มีหนังสือขอกำลังเมืองนครจำปาศักดิ์ เมืองขุขันธ์ เมืองแสนปาง เมือง
ฮักขอย และสั่งให้ขุนวิจิตรชลหาญจัดการเสบียงอาหารอาวุธยุทโธปกรณ์
แล้วรวบรวมกำลังคนพลเมืองในแถบนั้นได้ ๑๐๐ คน ให้ทำวสุริยวงษ์
กรมการเมืองมุนปาโมกข์คุมลงมาเมืองสีทันดร เวลา ๕ ทุ่มท่าน
พระยาประจำทิศออกจากเมืองมุนปาโมกข์ไปถึงเมืองสีทันดรพอรุ่งสว่าง

วันที่ ๕ พฤษภาคม

ตรวจตราสั่งเสียกรมการตามควรแล้ว เวลา ๒ โมงเช้าได้ลง
เรือน้อยลงไปถึงคอนสาครเวลาบ่ายโมงเศษ ในวันนั้นกองทัพ
ฝรั่งเศสขึ้นตั้งอยู่บนคอนสาคร ชับไล่หลวงเทพนทร์ถอยหนีมาจาก
คอนสาครมาพักอยู่คอนสม ท่านพระยาประจำได้เข้าไปพบทูลถาม
กับนายทัพฝรั่งเศส ให้ถอยทหารออกไปให้พ้นพระราชอาณาเขตต์
ฝรั่งเศสกลับโต้ตอบว่า แผ่นดินของฝรั่งเศสราชินีไทยสยามยกให้
แล้ว ไทยปฏิเสธโต้ตอบและบอกให้รู้ว่า ไม่ยอมให้เอาทหารและอาวุธ
ล่วงเกินเข้าไปอีกเป็นอันขาด แล้วได้กลับมารับหลวงเทพนทร์ขึ้นมา
เมืองสทิงกร

วันที่ ๗ พฤษภาคม

หลวงพิพิธสุนทร นายร้อยโทคราม มาถึงเมืองสทิงกร

วันที่ ๘ พฤษภาคม

ได้ให้หลวงเทพนทร์ขึ้นสภามาตราคมกำลังยกไปตั้งทางคอนสม
ได้ให้หลวงสุนทรอุทัยพิทักษ์จัดการเกณฑ์เรืออยู่บ้านเมืองแสน ได้
แต่งให้เพี้ยอภัย เพี้ยพรหมโสภา เพี้ยชานะตร เพี้ยจันทวงษา คม
ไพร่ ๕๐ คน มียัน ๑๗ ขอก ไปตั้งอยู่ทางคอนลยปะดักกองหนึ่ง ให้
ราชวงศ์ ราชบุตร เมืองสทิงกร พระภักดีกรมเรศ พระพิพัฒน์
โพชา คุมไพร่ ๑๓๐ คนไปตั้งค่ายอยู่ที่พระละคนกองหนึ่ง

วันที่ ๑๒ พฤษภาคม

เจ้าราชบุตรคุมแสนท้าวพระยาถวมนายไพร่ ๒๕๐ คนยกไปถึง ไทให้ไปตั้งค่ายอยู่ที่บ้านห้วยเวินสงครามท่าข้ามบ้านหาดทรายหัวดอนโขงกองหนึ่ง

วันที่ ๑๔ พฤษภาคม

ไทให้นายร้อยตรีถมยาคุมทหารและท้าวเพี้ยกรมการถวมนายไพร่ ๑๕๐ คนไปตั้งอยู่ที่ชลเวียงกองหนึ่ง และในเมืองสี่นครรวม ๕๐๐ คน ให้ตั้งค่ายโอบเมืองยาว ๕ เส้นกว้าง ๕ เส้น และเมื่อวันที่ ๑๑ เมษายน ฝ่ายฝรั่งเศสได้เพิ่มเติมทหารขึ้นมาอีก ๒๐๐ รวมเก่าใหม่ทหารประมาณ ๓๐๐ เศษ

วันที่ ๑๕ พฤษภาคม

ไทมีหนังสือไปชี้แจงขี้ไล่โดยแข็งแรง ฝ่ายฝรั่งเศสถึงความคอบมาว่าจะคอยฟังคำสั่งเจ้าเมืองไซ่ง่อนก่อน

วันที่ ๑๓ พฤษภาคม

เจ้าเมืองธราบริตรไทม์หนังสือมาว่า ฝรั่งเศสเพิ่มเติมทหารขึ้นมาใหม่อีก ๑๐๐ เศษมาเรือมาดเขมร ๒๗ ลำ ไทพักอยู่เมืองเซียงแดง ๗ ลำ นอกนั้นขนมาคอนสาครทงสัน และได้จัดอุคหนุนกำลังค่ายทางตอนสมมมีคน ๒๐๐ บัน ๑๑๒ บอก ค่ายชลเวียงมีคน ๑๕๐ คนบัน ๕๖ บอก ค่ายเวินสงครามมีคน ๒๔๐ คนบัน ๔๑ บอก ค่ายพระคินมีคน ๑๗๐ คนบัน ๑๕ บอก

ในคืนวันที่ ๒๒ พฤษภาคม

พระราชวรินทร์แต่ยังเป็นทพระศรีพิทักษ์ข้าหลวงลาวส่วย ยกกำลังไปถึงเมืองสทนต์แจ้งว่า มีคน ๓๐๐ คนบน ๕๐ ขอกแต่ชักด้วยลูกและคน ได้พาพระศรีพิทักษ์ไปตรวจค่ายชดเวียงค่ายหางคอนสม

วันที่ ๒๔ พฤษภาคม

พระศรีพิทักษ์ลากลับไปรักษาด่านชำกระสาน

วันที่ ๒๗ พฤษภาคม

เมืองแสนปางบอกมาว่า เมื่อวันที่ ๒๕ เมษายน มีนายทหารฝรั่งเศสคนหนึ่งคุมทหารญวน ๒๒ คนล่องมาจากเมืองอัตตะปือมาพักเมืองแสนปาง เกณฑ์เอาข้าวสาลีเบียงและม้าพาหนะ และบอกว่าจะกลับมารักษาเมืองแสนปาง แล้วเลยไปเมืองเชียงแตง ได้แต่งให้ท้าวไชยวงษ์บุตรเขยเจ้าเมืองแสนปาง คุมไพร่ ๓๐ คนไปจัดการรวบรวมกำลังพาหนะเมืองแสนปางมาเมืองสทนต์

วันที่ ๒๘ พฤษภาคม

ได้รับหนังสือบอกนายร้อยโทพุ่มและกรรมการเมืองอัตตะปือ ว่าด้วยฝรั่งเศสชอกของชื่อ ว่าการเมืองภูซนคุมทหารญวน ๑๕ คนล่องมาทางปลายน้ำเซกองขึ้นพักเมืองอัตตะปือ บังคับกรรมการไม่ให้เชอพงยังคัยไทย นายร้อยโทพุ่มคุมทหารไปพักจาชัยไล่โต้ตอบฝรั่งเศสล่องหนีมาจากเมืองอัตตะปือ ได้มีคำสั่งให้พันพิศนุราชและนายร้อยโทพุ่มจัดการขึงกันเมืองอัตตะปือแต่หนังสือแคล้วกั้น เพราะนายร้อยโทพุ่มกับอุปฮาดเมืองอัตตะปือยกกำลังออกจากเมืองอัตตะปือมาเสียแล้ว

วันที่ ๓ พฤษภาคม

เวลาเช้า นายร้อยโทพุ่มกุมทธารเมืองอภัย ๒๐ คน อุปฮาดเมืองอภัยคุมกำลัง ๑๐๐ คนยกมาถึงเมืองสีทันดร ครั้นท่านพระยาประชาไทซึ่งแจ้งเหตุการณ์ซึ่งเกิดขึ้นและการซึ่งได้จัดมาแล้วแต่หลังให้ข้าพระพุทธเจ้าฟังตลอดแล้ว ท่านพระยาประชาไทกับข้าพระพุทธเจ้าพร้อมด้วยหลวงเทพนทร์ หลวงพิพิธสุนทร หลวงบุรินทร์ มาตย์ ขุนโหมหิภักดิ์และขุนนายร้อยโทพุ่ม ขุนอภัยทศกรรมแต่ยังเป็นทนายร้อยตรีณายอนัน ได้พร้อมกันปรึกษาราชการในการซึ่งจะป้องกันรักษาพระราชอาณาเขตต่อไป ข้าพระพุทธเจ้าได้รับอาษาว่าจะขอยกลงไปที่คอนสวรรค์ ถ้าเห็นฝรั่งเศษมิบนและกระสุนดินคำผึกหนึ่งลือสัญญาทางพระราชไมตรีแล้ว จะไปจับเอาปืนและกระสุนดินคำผึกไว้ ถ้าฝรั่งเศษไม่ยอมให้จับโดยคักก็จะไปเข้าล้อมประชิดคักการจับได้ต่อไป ท่านพระยาประชาไทยอมตกลงตามคำซึ่งข้าพระพุทธเจ้าได้รับอาษาและแจ้งทุกประการ

วันที่ ๔ พฤษภาคม

เวลา ๔ โมงเช้าข้าพระพุทธเจ้าพร้อมด้วยข้าหลวง และทหารไพร่พลยกออกจากเมืองสีทันดร ล่องเรือลงไปตามลำแม่น้ำโขงถึงค่ายทางคอนสมซึ่งหลวงเทพนทร์ได้ทำไว้ เวลาบ่าย ๒ โมงได้หยุดพักในค่ายนั้น และท่านพระยาประชาไทลงเรือน้อยไปส่งข้าพระพุทธเจ้าถึงค่ายทางคอนสมด้วยแล้วได้ปรึกษาพร้อมกันเห็นว่า ควรจะให้หลวง

เทพนทร์ กับขุนสุภมาตราชุมทหารและไพร่พลยกแยกกลงไปตั้งอยู่ที่
 คอนสาคำกองหนึ่ง เพื่อจะได้คอยสังเกตทิศเบี่ยงข้าศึกได้ฉับใน
 ขณะนั้นข้าพระพุทธเจ้าได้ขอหลวงพิพิธสุนทรต่อท่านพระยาประชาว่า จะ
 ใ้ให้ไว้ช่วยราชการเป็นผู้จ่ายเสบียง และจะไ้รับราชการแก้ตัวด้วย
 ท่านพระยาประชาได้ยอมให้หลวงพิพิธสุนทรไว้ในกองข้าพระพุทธเจ้า
 ครั้นเวลา ๓ โมงเศษท่านพระยาประชาข้หลวงบุรินทร์ตามมาตย์ถึงเรือ
 น้อยกลับขึ้นไปเมืองสีทันดร

วันที่ ๕ พฤษภาคม

เวลาบ่ายร่หลวงเทพนทร์ได้แจ้งความต่อข้าพระพุทธเจ้าว่า การ
 ซึ่งปรึกษาด้วยท่านพระยาประชาเห็นดีพร้อมกันเมื่อคืนว่า จะให้
 หลวงเทพนทร์กับขุนสุภมาตราชุมทาล้งยกกลงไปตั้งที่คอนสาคำกอง
 หนึ่งนั้นก็เป็นการควรแล้ว แต่หลวงเทพนทร์เห็นว่า การในวันสองวัน
 นที่คอนสาคำก็คงจะยังไม่มีการรบพุ่งเป็นแน่ ควรจะผ่อนให้แต่ขุนสุภมา-
 ตราชุมทาล้งยกกลงไปตั้งที่คอนสาคำก่อนก็พอจะได้ แต่การซึ่งข้าพระ
 พุทธเจ้าจะนำทหารและไพร่พลขึ้นคอนสาครวนนั้นเป็นการใหญ่อยู่ ถ้า
 ฉวยว่าเกิดการรบพุ่งกันขึ้นทหารและไพร่พลก็มีอยู่น้อยตัว หลวงเท-
 เพนทร์จะขอไปช่วยราชการที่คอนสาครกับข้าพระพุทธเจ้าก่อน ถ้าเป็น
 การเรียบร้อยก็ให้มีการรบพุ่งแล้วหลวงเทพนทร์จึงจะยกไปคอนสาคำ
 ข้าพระพุทธเจ้าก็เห็นชอบด้วย จึงได้ผ่อนให้แต่ขุนสุภมาตราชุมพล
 อาษา ๓๕ คนกับทหารและพลฉกรรจ์รวม ๒๐๐ เศษยกกลงไปสกัด

ถนนทางเข้าคอกอยู่ที่คอนสละคำ ครั้นเวลาเช้า ๕ โมงข้าพระพุทธเจ้าได้
 คุมทหาร ซึ่งไปแต่เมืองอยู่ด้วยกัน ๕๐ คน กับพลฉกรรจ์กองท้าว
 วรภักติภา ๓๓๑ คน กองขุนโหมหักขันธ์ ทหารเมืองชดชัย
 ๒๐ คน พลฉกรรจ์ ๑๕ คน กองขุนอภัยยุทธกรรมทหารเมืองแสน
 ปาง ๓๕ คน พลฉกรรจ์ ๑๕๐ คน กองหลวงเทพนทร์ทหารเมือง
 สัตหันธ์ ๒๔ คน รวม ๔ กองเป็นคน ๕๕๔ คน ข้าพระพุทธเจ้า
 ได้จัดให้หลวงเทพนทร์กองหนึ่ง กับขุนอภัยยุทธกรรมกองหนึ่งยก
 ไปขึ้นคอนสละทางคอนนิชม เพราะได้สืบทายเกล้าฯ ซ้ำว่า ฝรั่ง
 ศาสตร์คุมทหารญวน ๒๔ คนลงมาประจำรักษาท่าเรือคอนสละฯ ซึ่งข้า
 พระพุทธเจ้าจะนำทหารและไพร่พลไปขึ้นนั้นอยู่เสมอทุกวันมิได้ขาด แล้ว
 ได้สั่งหลวงเทพนทร์กับขุนอภัยยุทธกรรมนำทหารและไพร่พลไปหาข้า
 พระพุทธเจ้าริมค่ายฝรั่งเศสในวัดคอนสละฯ นั้น ข้าพระพุทธเจ้าได้
 แบ่งพลฉกรรจ์กองท้าววรภักติภา ๓๓๑ คนนั้น ออกให้หลวงพิพิธสุนทร
 คุม ๑๐๕ คน ให้ยกไปบริบทไม้ทั้งค่ายที่คอนสละฯ ให้เสร็จแล้วโดยเร็ว
 เพราะคิดเห็นด้วยเกล้าฯ ว่าเมื่อข้าพระพุทธเจ้าจะขึ้นคอนสละฯ นั้น ถ้า
 ฝรั่งศาสตร์คุมทหารลงมาบริบทต่อสู้เป็นสามารถจะขึ้นคอนสละฯ ไม่ได้
 ในวันนี้แล้ว จะไ้ขึ้นคอนสละฯ ก็อยู่ในค่ายนั้นคิดการต่อไป แต่ขุนโหม
 หักขันธ์นั้นให้อยู่ในกองข้าพระพุทธเจ้า ครั้นเวลา ๕ โมงครึ่งได้มหา
 พิชัยฤกษ์ข้าพระพุทธเจ้าได้นำทหารและไพร่พลยกออกจากค่ายทางคอน
 สละฯ เรือลงไปตามลำแม่น้ำโขงถึงท่าเรือคอนสละฯ ในเวลานั้น ด้วย

เศษพระขรรค์มีปีกเกล้า ๆ เฝื่อนให้ฝรั่งเศษซึ่งเคยคุมทหารลงมาประ
 จำรักษาท่าเรือคอนสาครอยู่นั้น กลับเข้าไปในค่ายฝรั่งเศษสิ้นหาม
 อยู่แต่สักคนหนึ่งไม่ ข้าพระพุทธเจ้าขึ้นคอนสาครได้โดยสะดวก
 ครั้นเดินทัพไปถึงคอนสาครข้าพระพุทธเจ้าเห็นฝรั่งเศษรวมเลือก
 กองชาว ๒ คนนำทหารประมาณ ๓๐ คนเดินออกมาแต่ในค่าย ห่างค่าย
 มาประมาณ ๑๕ วา ครั้นฝรั่งเศษและทหารเห็นข้าพระพุทธเจ้ากับทหาร
 ๓ คนยืนดื้อยืนอยู่ ฝรั่งเศษกับทหารเหล่านั้นก็พร้อมกันวิ่งหนีกลับไป
 เข้าค่ายสิ้น ในขณะนั้นหลวงเทพนทร์กับขุนอภัยทศกรรหมักนำทหาร
 และไพร่พลมาถึงข้าพระพุทธเจ้า ในเวลานั้นในค่ายฝรั่งเศษก็เงียบสง
 อยู่ เห็นแต่ฝรั่งเศษยืนบนท่อยบนหอรบ ๕ คน ข้าพระพุทธเจ้าเห็นได้ที
 จึงได้เรียกให้หลวงพิพิธและไพร่พลซึ่งไปจะตั้งค่ายอยู่ที่คอนเดคนั้นรีบ
 ลงเรือข้ามน้ำมาสมทบกันที่คอนสาคร ครั้นไพร่พลซึ่งหลวงพิพิธคุม
 ไปลงเรือข้ามน้ำมา ทหารฝรั่งเศษซึ่งอยู่ในค่ายก็เข้านยิงกราดออก
 มา ข้าพระพุทธเจ้าได้กำชับทหารและไพร่พลมิให้ยิงตอบ ฝรั่งเศษได้
 ยิงบนออกมาประมาณ ๒๕ นัดหาได้ถูกต้องไพร่พลฝ่ายสยามไม่ ใน
 เวลานั้นด้วยเศษพระขรรค์มีปีกเกล้า ๆ เฝื่อนให้นายทัพนายกองและ
 ไพร่พลเร่งวิ่งถวนทั่วกันยืนบ้างนั่งบ้าง ให้ฝรั่งเศษยิงเล่นแต่ฝ่ายเดียว
 หาได้มีความหวาดหวั่นไม่จนหยุดยิงไปเอง ครั้นเวลาบ่าย ๓ โมงเศษ
 ฝรั่งเศษเข้านใหญ่ขึ้นน้อยยิงระดมออกมาเป็นอันมากจะนับประมาณมิ
 ได้ กระสุนขึ้นเข้าคอกกระเด็นไปคล้ายท่าฝน ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วย

กล่าวว่าจะเข้าไปพาทากันโดยที่เค้าขยันมาขยันเฝ้าก่อนเป็นอันมากเช่นนั้น
 จะต้องมึนงงเข้าไปห้ามปรามที่สักครั้งหนึ่งก่อน ข้าพระพุทธเจ้ากับ
 หลวงเทพนทร์ หลวงพิพิธสุนทร ขุนโหมหิขานิก หลวงเจริญสุริต ๕
 คนด้วยกันนั่งลงเป็นวงห่างประมาณ ๓ คอกเศษ กำลังข้าพระพุทธเจ้า
 บอกให้หลวงพิพิธสุนทรร่างหนังสืออยู่ ฝรั่งเศสเอาปืนใหญ่กระสุนแตก
 ยิง กระสุนมาตกลงกลางวงซึ่งนั่งอยู่นั้นกระสุนแตก ๆ กระจ่ายไปถูกบน
 โถซึ่งหลวงพิพิธเห็นเบาะอยู่นั้นกระเด็นไปประมาณ ๔ คอก ด้วยเดช
 พระขรรค์ปกเกล้า ๆ กระสุนขึ้นเข้าใกล้ไปหมดหาถูกต้องผู้ใดผู้หนึ่ง
 ไม่ ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้าว่า ถ้าจะไม่ยิงต่อย่างเข้าคอกก็จะมีใจ
 กำริบขันมากนัก จึงได้สั่งให้ทหารเอาปืนยิงต่อย่าง ฝ่ายทหาร
 ในค่ายฝรั่งเศสซึ่งขยันยิงอยู่นั้นเชิงเทินนั้นกลับไปหมด ก็ส่งกันไป
 ครั้งหนึ่ง ไฟรพลฝ่ายสยามหาเป็นอันตรายแต่สักคนหนึ่งไม่ ครั้น
 เวลาบ่าย ๕ โมงเศษฝรั่งเศสเอาปืนใหญ่น้อยยิงออกมาแต่ในค่าย
 พลทหารไทยก็โต้ยิงตอบโต้กัน กระสุนบนทหารญวนถูกนายสีทหาร
 เมืองอุบลตานชนธิกยุทธกรรมตายคน ๑ ทหารญวนที่ถูกกระสุน
 บนฝ่ายพิไทยตายก็มีข้างแต่หาทราบชื่อกันไม่ เวลาพลบค่ำ
 ก็หยุดยิงกัน แล้วได้ให้หลวงเทพนทร์คุมพลนครเจ้าเมืองอุบลไปตัด
 ไม่ทำค่ายมั่นหัวดอนคอนเป็นรูปครุฑพยุหะ ได้ให้นายหนุ่ยนายพวย
 นายสีทหารคุมทหาร ๑๒ คนกับนายสีพลนครเจ้าคน ๑๕ คนรวม
 ๒๗ คนไปตั้งขุมอยู่ที่ดอนเคอริมน้ำตรงค่ายฝรั่งเศส คอยสะกดยิงเมื่อ

พลทหารฝ่ายฝรั่งเศสเมื่อจะลงตักน้ำกินที่น้ำตก ใต้ให้ชนออก
 ยุทธกรรมคุมทหารเมืองอุบล ๒๒ คนทหารเมืองแสนปาง ๓๕ คนพล
 ญกรรจ์ ๒๐๐ คน รวมคน ๒๖๑ คนไปตั้งประชิดค่ายฝรั่งเศสที่น้ำ
 ตกวันออก ข้าพระพุทธเจ้ากับขุนโหมหักขี้เหล็กคุมทหารเมืองอุบล
 ๒๗ คนทหารเมืองอุบล ๒๐ คนพลญกรรจ์ ๑๕ คนรวมพล ๖๒ คน
 ตั้งประชิดหน้าค่ายฝรั่งเศส กองทัพสยามตั้งล้อมค่ายฝรั่งเศสครึ่ง
 ห่างค่ายข้าศึกประมาณเส้นหนึ่งถึง ๓ ค่าย และหาไม้ตั้งค่ายไม้ ด้วย
 อาศัยจอมปลวกและต้นไม้เป็นที่ยังกระสุนปืนข้าศึก และเมื่อเวลาบ่ายวัน
 นั้นท่านพระยาประชาไศยส่งทหารเมืองสทิงพระมาให้อีก ๒๖ คนกับช้าง ๑
 ช้าง แต่ทหาร ๒๖ คนนี้ให้ไปเข้ากองชนออกยุทธกรรมที่น้ำตกวัน
 ออก ครั้นเวลา ๒ ยามได้ส่งปืนยาวเรื่อยมาอย่างน้อยมาให้อีก ๓ บอก
 กับคนสำหรับปืน ๑๘ คน ใต้เอาไว้ในกองข้าพระพุทธเจ้า

วันที่ ๖ พฤษภาคม

เวลาเช้าฝรั่งเศสขึ้นยื่นสองกลองอยู่บนหอรบ นายนี้มนายตวง
 ทหารไทยซึ่งอยู่ค่ายข้าพระพุทธเจ้าพร้อมกันเอาปืนยิงถล่มฝรั่งเศสทั้ง ๒
 คน แล้วข้าพระพุทธเจ้าได้มีหนังสือไปยังนายทัพฝรั่งเศสฉบับหนึ่งมี
 ความว่า หนังสือนายสุจินดา นายทัพหน้ามายังนายทัพฝรั่งเศสซึ่งคุม
 กำลังเข้ามาตั้งอยู่ที่ดอนคอนแขวงเมืองสทิงพระ ครองข้าพเจ้าไต่มา

๑ เวลานั้นพระณรงค์วิจิตร (เลื่อน ผนคร) ยังเป็นนายสุจินดา ดำรงตำแหน่ง
 นายทัพหน้า

ตรวจราชการในหัวเมืองซึ่งเป็นพระราชอาณาเขตกรุงสยาม ครั้น
ได้ทราบความว่าฝรั่งเศสคุมทหารมียันกระสุนดินดำเข้ามาตั้งอยู่ที่ดอน
คอน ก็เลยมาฟังดีให้ทราบข่าวคราวดีและร้าย ด้วยเห็นว่าเป็นการ
แปลกประหลาดผิดหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี ข้าพเจ้ามา
ถึง ดอนคอน หวังใจว่าจะเข้าไปสนทนาด้วยราชการบ้านเมือง ด้วยท่าน
ครั้นข้าพเจ้าเดินเข้าไปใกล้ค่าย ฝ่ายท่านสั่งให้ทหารเอาปืนใหญ่น้อยยิง
ระดมออกมาจากค่ายและหอรบของท่านเป็นอันมาก เช่นนั้นก็สมควร
ยิงนัก ถึงกระนั้นข้าพเจ้าก็มิได้มีความโกรธจึงไม่ไปสั่งทหารฝ่าย
ข้าพเจ้าให้ยิงตอบ เพราะสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามกับกรุงฝรั่งเศสได้มี
หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีกัน ครั้นเห็นทหารท่านเอาปืนยิงระดม
ออกไปเป็นอันมาก ก็เป็นการจำใจข้าพเจ้าต้องสั่งให้ทหารฝ่ายข้าพ-
เจ้าเอาปืนยิงตอบบ้างประมาณ ๑๐ นาที พอให้ท่านได้เห็นว่าข้าพเจ้าเหมือน
กัน แต่มิให้ยิงไปตรงค่ายท่าน เพราะเกรงว่ากระสุนปืนจะไปถูกต้อง
พลทหารของท่านจะเสียทางพระราชไมตรี และครั้นก่อนท่านพระยา
ประสาธน์ซึ่งเป็นข้าหลวงบังคับการหัวเมืองลาวกาวฝ่ายใต้ก็ได้นำหนังสือ
มายังท่าน ขอให้ท่านเลิกทัพกลับไปเสียให้พ้นพระราชอาณาเขตถึง ๒
ครั้ง ๓ ครั้งแล้วท่านก็มีไต่ไป ครั้นข้าพเจ้าขอให้ท่านคุมไพร่พลกลับไป
ให้พ้นพระราชอาณาเขตเสียโดยดี ถ้าท่านจะกลับไปโดยเร็วยังไม่
ได้ก็ขอให้ท่านเอาปืนกระสุนดินดำและอาวุธไปมอขไว้ต่อข้าพเจ้าก่อน
ถ้าไม่เอาปืนกระสุนดินดำและอาวุธไปมอขไว้ต่อข้าพเจ้าและไม่ถอยทัพ

กลับไปในวันที่ ๖ พฤษภาคม ๑๑๒ นี้ ก็เป็นหน้าที่ข้าพเจ้าจำเป็นที่จะต้องสั่งให้เข้าขับไล่ด้วยกำลังโดยแข็งแรง เห็นว่าท่านและทหารจะได้รับความเดือดร้อนมากนัก เพราะข้าพเจ้ามีพลทหารมากกว่าท่านหลายเท่า ถ้าท่านจะยอมถอยทัพกลับไปโดยดีแล้ว ข้าพเจ้าจะสั่งให้นายทหารซึ่งตั้งทัพอยู่ที่ท้ายคอนคอนคอนสคำและค่ายต่าง ๆ ยึดทางให้ไปโดยสะดวกมิให้ทำอันตรายแก่ท่าน ๆ อย่ามีความวิตก ข้าพเจ้าไม่มีความประสงค์ในการที่จะให้เสียทางพระราชไมตรีเลย ความแจ้งอยู่แล้ว ครั้นนายทัพฝรั่งเศสได้รับหนังสือแล้วก็หาได้มิได้ตอบออกมาไม่ ครั้นเวลา ๕ โมงเช้าท่านพระยาประจำได้คุมพลฉกรรจ์ลงมาช่วยที่คอนคอน ๔ กอง เจ้าราชบุตรเมืองนครจำปาศักดิ์มีพลฉกรรจ์ ๑๕๖ คน กองอุปฮาดเมืองอัตตะปือมีพลฉกรรจ์ ๗๒ คน กองเจ้าธรรมกิตติกาเมืองนครจำปาศักดิ์มีพลฉกรรจ์ ๕๐ คน กองราชวงศ์เมืองสทันท ๔๖ คน เวลาบ่ายโมงหนึ่งนายท้าวภัยนายกิตทหารไทยในกองข้าพระพุทธเจ้าได้พร้อมกันเข้ามายังถูกฝรั่งเศสบนหอรบคนหนึ่ง ในขณะที่ทหารฝรั่งเศสเข้าบนระดมยิงออกมาเป็นอันมาก ทหารไทยหาได้ยิงตอบไม่ เวลาบ่าย ๕ โมงครึ่งทหารฝรั่งเศสเข้ายิงระดมออกมาเป็นอันมาก ฝ่ายทัพไทยได้ยิงขึ้นตอบข้างประมาณ ๘ นาที ๕ นาที ครั้นเวลาประมาณ ๑๐ ทุ่มท่านพระยาประจำได้สั่งทหารและพลฉกรรจ์ให้เข้ายิงระดมค่ายฝรั่งเศสคนละ ๓ นาทีและได้ยิงปืนบาเรียมอย่างน้อยยกขึ้นนานกยาง ๑๕ นาที ฝ่ายทหารฝรั่งเศส

ก็เอาปืนยิงตอบออกมาเป็นอันมากเวลา ๑๐ ทุ่มครึ่งก็หยุดยิงกันไว้
พลฝ่ายสยามหาเป็นอันตายแต่สักคนหนึ่งไม่

วันที่ ๑ พฤษภาคม

ข้าพระพุทธเจ้าได้ปรึกษาร่วมด้วยท่านพระยาประชาและนายพัน
นายกอง แต่งให้ขุนอภัยยุทธกรรมคุมทหารเมืองแสนปาง ๓๕ คนพล
ฉกรรจ์ ๑๕๐ เศษ เจ้าราชบุตรกับพลฉกรรจ์เมืองนครจำปาศักดิ์ ๑๕๗
คนกองราชวงศ์เมืองสทิงกร ๔๖ คน เจ้าธรรมกิตติการคุมพลฉกรรจ์
เมืองนครจำปาศักดิ์ ๔๐ คน รวมคนกองขุนอภัยยุทธกรรมและกอง
ซึ่งสมทบเข้าอีก ๓ กองรวมเป็นคน ๔๒๘ คนยกไปตั้งค่ายอยู่ที่ท้าย
ดอนสาครค่ายหนึ่ง ดอนหยวกค่ายหนึ่ง คอยสะกดกันกันกองทัพ
ฝรั่งเศสซึ่งจะยกขึ้นมาช่วยทัพฝรั่งเศสที่ดอนสาคร แต่คนกองอุป
ฮาดเมืองอัตตะปือ ๗๒ คนซึ่งท่านพระยาประชาคุมลงมาให้ช่วยราชการ
นั้นได้ให้อยู่ในกองข้าพระพุทธเจ้า ๓๗ คน ได้ให้ไปรักษาค่ายมั่นที่
หัวดอนสาคร ๔๕ คน รวมกับพลฉกรรจ์เมืองอุบลเป็นคน ๑๔๕ คน
ให้หลวงพิพิธสุนทรกับท้าววรกิตติการรักษาค่ายอยู่ ครั้นเวลาเที่ยง
ราชวงศ์เมืองสทิงกรได้จับตัวอำมาตย์สองคนเป็นบ้านดอนสาคร
๒ คน ซึ่งถือหนังสือของฝรั่งเศสที่ค่ายดอนสาครนำลงไปให้ฝรั่งเศส
เมืองเชียงใหม่ และเป็นผู้นำฝรั่งเศสขึ้นมาด้วย ข้าพระพุทธเจ้าได้
ปรึกษาร่วมด้วยท่านพระยาประชาพิจารณาเป็นสำคัญได้ปรึกษาให้ค่ายตก
ไปตามโทษแล้ว ขุนโหมหักปั่นก็ได้เป็นผู้เอาปืนยิงผู้หนึ่งสอฝรั่งเศส

เศสนนตายทั้ง ๒ คนตามคำตัดสิน แล้วได้ให้ทักศิระเฝ้าไปเลียบ
 ปรจานไว้หน้าค่าย แล้วท่านพระยาประจำจึงกลับขึ้นไปเมืองสีทันดร
 เวลาบ่ายครึ่งโมงทหารฝรั่งเศสเอาปืนยิงระดมมาแต่ในค่ายเป็นอันมาก
 ฝ่ายพลทหารไทยหาได้ยิงตอบไม่แล้วก็สงบกันไป เวลาบ่าย ๔ โมง
 ราชวงศ์เมืองสพัญญาซึ่งไปคอยสังเกตตักสะเบียงเข้าค้ำอยู่ที่ใต้คอน
 สตำพร้อมกับกองอาสาเข้าล้อมจับฝรั่งเศสซึ่งขึ้นมาจากเมืองเชียงแตง
 และเมื่อขณะจับกันนั้นฝรั่งเศสได้เอาปืนยิงผู้จับ ๓ นัด ฝ่ายผู้จับได้เอา
 ปืนยิง ๔ นัด กระสุนชนมิได้ถูกกันทั้ง ๒ ฝ่าย ๆ ผู้จับ ๆ ได้ที่เวณคราม
 คือใต้ตัวฝรั่งเศส ๑ คน เขมรล่าม ๑ คน ทหารญวน ๓ คน ลาวเมือง
 เชียงแตงซึ่งเป็นผู้พาเรือขึ้นมาส่ง ๑๓ คน รวมเป็น ๑๘ คน กับเรือ
 ๓ ลำคุมมาส่งยังเข้าพระพุทธรเจ้า ค่ายหัวคอนสาคร เข้าพระพุทธรเจ้า
 ได้ให้บังคับถามฝรั่งเศสให้การว่า ช็อกปัตันโตเรอได้เป็นนายทัพฝรั่งเศส
 ซึ่งตั้งอยู่ที่คอนสาครซึ่งขึ้นมาเที่ยวจะนำสะเบียงขึ้นมาส่งกองทัพ
 ด้วย เข้าพระพุทธรเจ้าได้ให้หลวงเทพนทร์คุมกัปตันโตเรอกับล่าม
 เขมรทหารญวนและลาวเมืองเชียงแตงขึ้นไปส่งยังท่านพระยาประจำ
 ณ เมืองสีทันดร ครั้นเวลาบ่าย ๕ โมงทหารไปรเวตเมืองสีทันดร
 ซึ่งได้ให้ไปชুমออยู่ริมค่ายฝรั่งเศสด้านตะวันตกนั้น ได้พร้อมกันเอาปืน
 ยิงถูกฝรั่งเศสซึ่งขึ้นไปอยู่บนหอรบ ๒ คน เวลาทุ่มครึ่งทหารฝรั่งเศส
 ได้เอาปืนยิงระดมออกมาแต่ในค่าย ฝ่ายทหารไทยก็ได้เอาปืนชานก
 ยางยิงตอบเข้าไปที่ค่ายฝรั่งเศส ๓ นัด ค่ายฝรั่งเศสหักพังลงประมาณ

ศอก ๑ ก็หุบคืบกันทั้ง ๒ ฝ่าย เวลาประมาณ ๘ หุ้มครึ่งทหารฝรั่งเศสเข้าขึ้นยิงระดมออกมาแต่ในค่ายเป็นอันมาก ฝ่ายทัพไทยหาได้ยิงตอบไม่

วันที่ ๘ พฤษภาคม

ทหารไทยได้ยิงฝรั่งเศสบนหอรบ ครึ่งละ ๑ นัด ๒ นัด ๓ ครั้ง หาถูกฝรั่งเศสไม่ และทหารฝรั่งเศสก็หาได้ยิงพลทหารฝ่ายไทยในวันนี้ไม่ ครั้นหลวงเทพนครกลับมาแต่เมืองสทิงครแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าได้ให้คุมทหารเมืองสทิงคร ๓๐ คน ทหารเมืองอบล ๒๑ คนกับพลฉกรรจ์เมืองอบล ๒๐๐ คนรวม ๒๕๑ คน เข้าตั้งประชิดค่ายฝรั่งเศสด้านตะวันออกไว้คงเดิม

วันที่ ๙ พฤษภาคม

เวลาเช้า ๑ โมงทหารเมืองสทิงครซึ่งข้าพระพุทธเจ้าได้แต่งตั้งให้ไปซุ่มอยู่ที่คอนเทอริมนำใกล้ค่ายฝรั่งเศสนั้น ครั้นเห็นทหารฝรั่งเศสนั่งรับประทานอาหารอยู่ในค่ายก็เข้าขึ้นยิงเข้าไป ๑ นัดหาถูกไม่ ฝ่ายทหารฝรั่งเศสก็เข้าขึ้นยิงกราดออกมาประมาณ ๑๑ นัด ๑๒ นัด ครั้นเวลา ๔ โมงเช้าข้าพระพุทธเจ้าได้มีหนังสือไปถึงนายทัพฝรั่งเศสในค่ายละบัย ๑ ใจความว่า กัปตันโคเรอกับทหารญวนเราก็จับไปไต่แล้ว สะเบียงอาหารก็เอาไวได้สิ้น ให้รีบส่งปืนกระสุนดินดำระเบิดออกมาให้เราและให้ออกมาหาเราโดยดี ถ้าชักขึ้นอยู่จะให้พลทหารทะลายค่ายและเผาค่ายเสียให้สิ้น ถึงเราจะไม่ทำอันครวญก็คงจะตายด้วยอดอาหาร

เป็นแน่ ค้วยเราให้พลทหารไปคอยตัดศีรษะเบี่ยงและล้อมค่ายไว้แล้ว ฝ่ายฝรั่งเศสได้รบหนังสือแล้วก็หาได้ตอบมาไม่

วันที่ ๑๐ พฤษภาคม

ขุนสุภมาตราชกับขุนอภัยยุทธกรรมได้มีหนังสือแจ้งความมาว่า ฝรั่งเศสคุมกำลังมีทั้ง ๒ ข้างมาที่เวินความตรงกับท้ายคอนสาครคงจะข้ามมาท้ายคอนคอนในวันนั้นความแจ้งอยู่แล้ว ข้าพระพุทธเจ้าได้แต่งให้อุปฮาดเมืองอัตตะปือคุมพลฉกรรจ์ ๕๔ คนมีปืนเล็ก ๔๖ บอกปืนขานก ยาง ๒ บอกมีกระสุนดินคำพร้อมยกลงไปช่วยขุนอภัยยุทธกรรม ขุนสุภมาตราที่คงค่ายอยู่ที่ท้ายคอนสาครและคอนสะคำ ในวันนั้นทหารฝ่าย กองทัพไทยได้ล้อมยิงฝรั่งเศสบนหอรบ ๔ นัด ๕ นัดแต่หาถูกฝรั่งเศส ไม่ ฝ่ายฝรั่งเศสมิได้ยิงตอบทั้งวัน

วันที่ ๑๑ พฤษภาคม

เวลาเช้าท่านพระยาประชาไค์ลงมาแต่เมืองสีทันดรมาที่ค่ายหัวคอนสาคร ครั้นเวลา ๕ โมงเช้าขุนอภัยยุทธกรรมกับขุนสุภมาตราซึ่งตั้งค่ายอยู่ที่ท้ายคอนสาครคอนสะคำ มีหนังสือแจ้งความมาอีกฉบับ ๑ ว่าฝรั่งเศสซึ่งคุมกำลังมาที่เวินความนั้น มีไพร่พลประมาณ ๕๐ คนหาได้ข้ามมาท้ายคอนสาครไม่ หลีกหนีทัพไทยขึ้นไปทางบ้านเส็ดหรือชลเวียง ท่านพระยาประชาไค์ปรึกษากับพร้อมกันได้แต่งให้นายนิมทหารไปเฝ้ากรุงเทพฯ ๑ คุมพลฉกรรจ์ซึ่งมาแต่เมืองอุบล ๕๐ คนไปรักษาค่ายชลเวียง และได้มีหนังสือไปถึงขุนอภัยยุทธกรรมว่า ให้คุมทหาร

และพลฉกรรจ์ ๑๐๐ รัชยกตามขึ้นไปตีปล้นจับเอาตัวฝรั่งเศสซึ่งหนี
 หลีกทัพไทยขึ้นมาทางค่ายชลเวียงให้จึงได้ ครั้นเวลาบ่าย ๕ โมง
 ท่านพระยาประชาภิบาลกลับไปเมืองสันทันในวันนั้น ทหารฝ่ายทัพไทย
 ได้ลอบยิงฝรั่งเศสซึ่งขึ้นล่องกลองอยู่บนหอรบประมาณ ๘ นัด ๙ นัด
 แต่หาถูกฝรั่งเศสไม่ ฝ่ายทัพฝรั่งเศสก็หาได้ยิงโต้ตอบออกมาไม่

วันที่ ๑๒ พฤษภาคม

เวลาเช้า ๑ โมงเห็นทหารญวนประมาณ ๒๐ คนวิ่งออกมานอก
 ค่ายด้านหลังค่ายแต่ห้ามอาวุธไม่ ทหารฝ่ายกองทัพไทยซึ่งตั้งล้อม
 ค่ายฝรั่งเศสด้านตะวันออกเฉียงใต้ เอาปืนยิงไป ๔ นัดหาถูกไม่
 ทหารญวนก็วิ่งกลับถอยเข้าค่ายเอาปืนยิงออกมาประมาณ ๓๐ นัดก็หา
 ถูกผู้ใดไม่ แล้วก็ส่งไป ในวันนี้ทหารไทยลอบเอาปืนยิงฝรั่งเศสซึ่ง
 ขึ้นบนหอรบประมาณ ๕ นัด ๖ นัดหาถูกฝรั่งเศสไม่ ครั้นเวลาบ่าย
 ๓ โมงครึ่งท่านพระยาประชาภิบาลสั่งขีตันทันสนัยเคื้อ ๕๐๐ นัด ก็ยัด
 กำหนัก ๑๐ มาให้

วันที่ ๑๓ พฤษภาคม

เวลาเช้าโมงเศษ ทหารฝรั่งเศสได้เอาปืนยิงระดมออกมาแต่ใน
 ค่ายประมาณ ๓๐ นัด ทหารไทยได้เอาปืนยิงตอบเข้าไป ๕ นัดหา
 ถูกกันไม่ทั้ง ๒ ฝ่าย ครั้นเวลาบ่ายโมง ๑ ขนอรัญญิตกรรมทตาม
 ไปจะตีปล้นจับฝรั่งเศสซึ่งคุมกำลังมาที่เวนครามนน กลับมาแจ้งความ

แก่ข้าพระพุทธเจ้าว่า ใต้ตามรอยฝรั่งเศสไปเห็นรอยไพร่พลประมาณ ๑๐ คน ฝรั่งเศสพวกนั้นหาได้ขึ้นมาทางค่ายชลเวียงไม่ หนักกลับลง ไปทางเมืองเชียงแตง ใต้ตามไปวันหนึ่งก็หาพบฝรั่งเศสไม่ แล้วขุน อภัยยุทธกรรมก็กลับไปรักษาค่ายดอนหยวกอยู่ตามเดิม

วันที่ ๑๔ พฤษภาคม

เวลา ๕ โมงเช้า ท่านพระยาประจำใต้มาที่ค่ายหัวดอนสาคร ครั้นเวลาบ่ายโมง ๑ ข้าพระพุทธเจ้าได้มีหนังสือไปยังนายทัพฝรั่งเศส ว่า ให้ถอยทัพกลับไปให้พ้นพระราชอาณาเขตต์ ถ้าจะไปโดยเร็วยิ่ง ไม่ใต้ก็ให้เอากระสุนดินดำระเบิดมามอบไว้ต่อเจ้าพนักงานฝ่ายสยาม ก่อน ฝ่ายฝรั่งเศสก็หาได้มีหนังสือตอบมาประการใดไม่ ในวันนี้ฝ่าย ทัพไทยและทัพฝรั่งเศสมิได้ยิงปืนโต้ตอบกันทั้ง ๒ ฝ่าย เวลาบ่าย ๕ โมงท่านพระยาประจำใต้กลับไปเมืองสันทนคร

วันที่ ๑๕ พฤษภาคม

วันนี้ทัพไทยและฝรั่งเศสก็สงบกันอยู่ทั้ง ๒ ฝ่ายหาได้ยิงกันไม่

วันที่ ๑๖ พฤษภาคม

ท่านพระยาประจำใต้แต่งให้หลวงสุนทรอุทัยพิทักษ์ กับ นายร้อย ตริคล้ายคุมไพร่พล ๕๕๒ คน ยกออกจากเมืองสันทนครไปตั้งรักษา เมืองแสนปาง และท่านพระยาประจำใต้มีหนังสือมาถึงข้าพระพุทธเจ้า กระบับหนึ่งใจความว่า ให้ถอนคนกองเมืองอัตตะบือซึ่งให้ลงมาช่วย ราชการอยู่ที่ค่ายดอนสาคร ๗๒ คนนั้น ให้อุปฮาดเมืองอัตตะบือคุม

กลับขึ้นไปยังเมืองสีทันดรความแข็งแรงอยู่แล้ว ข้าพระพุทธเจ้าได้ให้
อุปฮาดเมืองอัตตะปือคน ๗๒ คนนั้นกลับไปยังเมืองสีทันดร แล้ว
ท่านพระยาประชาไทแต่งตั้งให้พันพิศณราชกับราชบุตรเมืองอัตตะปือ ยก
กำลังเมืองอัตตะปือออกจากเมืองสีทันดรกลับไปตั้งรักษาเมืองอัตตะปือ ครั้น
เวลาบ่ายโมงเศษท่านพระยาประชาไทมีหนังสือมายังข้าพระพุทธเจ้าอีก
ฉบับ ๑ ใจความว่า วันนี้ได้มีโทรเลขมาแต่เมืองอุบลว่า ซึ่งก่อนการ
รบพุ่งก่อนคำสั่งนั้นมีความผิดมากให้ถอยทัพซึ่งตั้งล้อมค่ายฝรั่งเสียอยู่
ที่ดอนสำครนั้นกลับขึ้นมาตั้งอยู่ที่ทางดอนส้ม ให้ขุนอภัยยุทธกรรม
ถอยทัพท้ายดอนสำครและดอนหยวกไปตั้งอยู่ที่ดอนสะคำความแข็งแรงอยู่
แล้ว ครั้นเวลาบ่าย ๓ โมงข้าพระพุทธเจ้าได้แต่งตั้งให้หลวงเทพนทร์
ขึ้นไปหาท่านพระยาประชาธเมืองสีทันดร เพื่อจะได้ให้ชี้แจงในการซึ่ง
จะให้ถอยทัพนั้น เสียคายการที่ได้ทำเข้าไปมากแล้ว

วันที่ ๑๗ พฤษภาคม

ท่านพระยาประชาไทให้หลวงเทพนทร์ถือหนังสือมายังข้าพระ
พุทธเจ้าฉบับ ๑ ว่าให้รบถอยทัพค่ายดอนสำครดอนหยวก ไปตั้งอยู่ที่
ดอนสะคำ การซึ่งล้อมค่ายฝรั่งเสียอยู่ที่ดอนสำครนั้นให้เลิกทั้งสิ้น แต่
เมื่อจะเลิกถอนมานั้น ให้แต่งกำลังรักษาค่ายหัวดอนอย่าให้ต่ำกว่า
๑๐๐ คน แต่หลวงเทพนทร์นั้นให้คุมกำลังรบกลับขึ้นมาตั้งค่ายอยู่ที่
บ้านห้วย ความแข็งแรงอยู่แล้วข้าพระพุทธเจ้าได้มีหนังสือเป็นคำสั่งไปยัง
ขุนอภัยยุทธกรรมซึ่งตั้งค่ายอยู่ที่ท้ายดอนคอนและดอนหยวกให้ยก

กำลังกลับไปตั้งอยู่ที่คอนสตันค่า แล้วข้าพระพุทธเจ้าให้หลวงเทพนทร์
 คุณกำลังถอยกลับขึ้นมาตั้งอยู่ที่บ้านห้วย ตามหนังสือคำสั่งท่านพระยา
 ประชาทุกประการ ครั้นเวลาเที่ยงได้ส่งหนังสือท่านพระยาประชาไปให้
 นายทัพฝรั่งเศสฉบับ ๑ ในหนังสือฉบับนั้นมีความว่า ให้นายทัพฝรั่งเศส
 เลิกทัพกลับไปโดยเร็ว ถ้าจะไปโดยเร็วยังไม่ได้ก็ให้ส่งกระสุนขึ้น
 ดินดำคืนระเบิดออกมาให้เจ้าพนักงานฝ่ายไทยรักษาไว้ก่อน ฝ่ายนาย
 ทัพฝรั่งเศสก็ได้อ่านหนังสือตอบมายังท่านพระยาประชาว่า ซึ่งจะให้ถอย
 ทัพกลับไปและจะให้ส่งอาวุธมาให้ในเวลานั้นยังไม่ได้ ขอให้ทำการรบ
 ไว้ก่อน ถ้าขอเวอนแมนต์ฝ่ายฝรั่งเศสส่งมาประการใดจึงจะทำตาม
 ความแจ้งอยู่แล้ว ครั้นเวลาบ่ายข้าพระพุทธเจ้าได้คิดเห็นด้วยเกล้า
 ว่า ซึ่งท่านพระยาประชาหนังสือเป็นคำสั่งบังคับให้ถอยกองทัพสยาม
 ซึ่งเข้าล้อมประชิดค่ายฝรั่งเศสที่คอนสตันครให้ถอยกลับขึ้นมาตั้งอยู่ทาง
 คอนสตันนั้น ก็จะต้องถอยทัพขึ้นมาตามคำสั่ง แต่คำสั่งอีกข้อหนึ่งว่า
 เมื่อจะถอยทัพกลับมานั้นให้แบ่งกำลังไว้รักษาค่ายหัวคอนสตันครอย่า
 ให้ต่ำกว่า ๑๐๐ คนนั้น ความข้อนี้ข้าพระพุทธเจ้าไม่เห็นด้วย เพราะ
 ได้เคยทราบเกล้า ๆ ว่าไพร่พลเหล่านั้น ถึงจะไว้รักษาค่ายมากนัก
 เท่าใดก็ถ้าข้าพระพุทธเจ้าไม่ได้คอยนำให้ออกรบแล้วถ้าแน่นข้าศึกยก
 มาได้ยิงเล็งขึ้นเข้าก็คงจะแตกตนกระจัดพลัดพรายไปไม่ต่อสู้ข้าศึก
 เป็นแน่ ถ้าการเป็นไปเช่นนั้นแล้ว ข้าศึกก็คงมีใจกำเริบขึ้น ไพร่พล
 ฝ่ายเราเห็นเพื่อนกันแตกทัพมาก็คงจะมีใจขมถอยกำลังลง ข้าพระ

พุทธเจ้าจึงได้ปรึกษาแก่นายทัพนายกองคือหลวงพิพิธสุนทร ชุนโหม
 หักขั่นก นายร้อยตรีผล ท้าววรกิตติกา เป็นต้น ได้เห็นพร้อมกันใน
 ข้อน่าจะไม่ทำตามคำสั่งท่านพระยาประสาธน์แล้ว ถึงจะมีความผิดเป็น
 ประการใดก็ตามแต่จะเป็นไป ถ้าทำตามคำสั่งท่านพระยาประสาธน์ในข้อนี้
 แล้วก็จะเสียส่งในการสงครามเป็นแน่ และเป็นเหตุที่จะชักพาให้
 เสียการใหญ่ไปด้วย เพราะฉะนั้นข้าพระพุทธเจ้าจึงได้แต่งให้หลวงอรทัย
 คุมไพร่แต่ ๘ คน ชุ่มคอบยสอดแนมเหตุการณ์อยู่ริมค่ายหัวดอนสาคร
 และในค่ายหัวดอนนั้นก็ให้ส่งให้กองพันไฟไว้คงเก็บ แล้วข้าพระพุทธ
 เจ้าจึงได้ผ่อนให้คนซึ่งป่วยเจ็บกับกองสะเบียงถอยมาก่อน แล้วจึงได้
 ผ่อนพลฉกรรจ์ยกตามไปเป็นลำดับ ครั้นเวลา ๗ โมงข้าพระพุทธเจ้า
 กับทหารก็ยกตามขบวนหลังไปถึงค่ายหางดอนสมเวลา ๘ โมง

วันที่ ๑๘ พฤษภาคม

ท่านพระยาประสาธน์ได้แต่งให้ราชวงศ์เมืองยโสธรคุมกำลัง ๒๒๓
 คนยกออกจากเมืองสีทันดร ลงมาตั้งค่ายอยู่บ้านหาดและเวินสงคราม
 แล้วท่านพระยาประสาธน์ได้แต่งให้อุปฮาดเมืองกมลาลัยคุมไพร่ ๒๖๕
 คน ยกออกจากเมืองสีทันดรมาตั้งอยู่ค่ายชลเวียง และให้แยก
 กำลังกองนั้นออกไปตั้งค่ายที่บานเสร็จไว้อีกค่ายหนึ่ง ครั้นเวลา ๔
 โมงเช้าท่านพระยาประสาธน์ได้ส่งหนังสือมายังข้าพระพุทธเจ้าฉบับหนึ่ง
 และให้รับแต่งคนอีกหนังสือฉบับหนึ่งไปให้นายทัพฝรั่งเศสคอยคอน
 สาคูโดยเร็ว ในหนังสือฉบับนั้นมีความว่า ซึ่งนายทัพฝรั่งเศสขอ

ฝักให้ทั้งการบรรวไว้อภัยคำสั่งคอเวอนแมนต์ฝ่ายฝรั่งเศสก่อนนั้นก็ยอม
 งดให้ความแจ้งอยู่แล้ว ฝ่ายนายทัพฝรั่งเศสได้รับหนังสือฉบับนั้นแล้ว
 ก็หาได้มีหนังสือตอบมาไม่ เวลาเช้า ๕ โมงเศษท่านพระยาประชา
 ไทลงมาแต่เมืองสีทันดรมาเยี่ยมเยือนข้าพระพุทธเจ้าณค่ายทางคอนสม
 แล้วได้ปรึกษาราชการพร้อมกันไว้แต่ตั้งให้ราชวงศ์เมืองสีทันดรคุมกำลัง
 ๕๐ คนยกลงไปตั้งค่ายมั่นไว้ที่กลางดอนเตออีกค่ายหนึ่ง เวลาบ่าย
 ๓ โมงเศษพระเจ้าอนงยาเธอกรมหมื่นดำรงราชานุภาพเสนาบดีกระ-
 ทรวงมหาดไทย ได้มีโทรเลขมาถึงท่านพระยาประชาว่า พระบาท
 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ ในการซึ่งได้ทำไป
 ในนายทัพนายกองยิ่งนัก และให้รีบตีเอาค่ายคอนสาครให้ได้ และให้
 รักษากำลังไว้ให้ดี และที่ใดที่ทำได้แล้วก็ให้รักษามั่นไว้คอยท่ากอง
 ทัพทหารจะยกลงไปช่วย ครั้นท่านพระยาประชาได้ทราบความแล้ว ก็
 ได้มีหนังสือคำสั่งไปยังหลวงเทพนทร์ขุนอภัยยุทธกรรม ให้ไปรวมกัน
 รับยกกำลังลงไปตั้งรักษาค่ายท้ายดอนและดอนหยวกไว้ให้มั่นคง แล้ว
 ได้สั่งข้าพระพุทธเจ้าคุมกำลังยกลงไปตั้งล้อมประชิดค่ายฝรั่งเศสที่ดอน
 คอนตามเดิม ครั้นมีคำสั่งเสร็จแล้วท่านพระยาประชาก็กลับไปยัง
 เมืองสีทันดร เวลาพลบค่ำเกิดลมพายุใหญ่ข้าพระพุทธเจ้าดูไปตรงค่าย
 ฝรั่งเศสตอนคอน เห็นเสาธงในค่ายฝรั่งเศสซึ่งเอาไปคาบไว้บนยอดต้น
 ตาลเสาหักพังลงมาห้อยต้นตาลอยู่หาได้ขาดตกลงมาถึงพื้นแผ่นดินไม่
 ข้าพระพุทธเจ้าเห็นได้มหาพิชัยฤกษ์จึงได้ยกกำลังออกจากค่ายทางคอน

สมลงเรือล่องลงไปตามแม่น้ำโขงในเวลานั้น ครั้นประมาณครึ่งทุ่มถึง
 ค่ายมั่นหัวดอนสาคร ซึ่งข้าพระพุทธเจ้าได้แต่งให้หลวงอภัยชุ่มคอย
 สอดแนมอยู่นั้น ครั้นไฟพลไปถึงพร้อมกันแล้วพระเอิญฝนตกมาก
 ข้าพระพุทธเจ้าได้หยุดพักรอคอยให้ฝนหายแล้วจึงจะยกเข้าไปล้อมค่าย
 ฝรั่งเศส และค่ายมั่นหัวดอนคอนซึ่งข้าพระพุทธเจ้าหยุดพักอยู่นั้น
 ห่างกันกับค่ายฝรั่งเศสทางประมาณ ๓๐ เส้น ครั้นเวลา ๓ ทุ่มเศษฝน
 ตกหนักลงมากได้หยุดหย่อน ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้า ๆ ว่า ถ้า
 จะรอคอยอยู่นั้นฝนหายก็คงจะสว่าง จึงได้ตรวจเตรียมทหารและไฟ
 พลซึ่งจะคุมเข้าไปล้อมประชิดค่ายฝรั่งเศส ในเวลานั้นทหารและไฟ
 พลหลยเลือนเข้าเฝ้าอยู่ภายในป่าโดยมาก ตรวจได้ทหารแค่ ๘ คน
 พลฉกรรจ์เมืองอุบลประมาณ ๕๐ เศษเท่านั้น ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วย
 เกล็ด ๆ ว่า ทหารและไฟพลซึ่งหลักเลียงไปนั้นคงจะเกรงฝรั่งเศสจะ
 ทำกลอุบายไว้ในตอนคืนระเบิดเป็นต้น เพราะฝรั่งเศสได้รู้เช่น
 เห็นท่าทางกองทัพสยามเข้าไปล้อมอยู่ครั้งก่อนนั้นแล้ว ฝรั่งเศสเคย
 ถูกล้อมครั้งหนึ่งแล้วคงจะไม่ยอมให้ทัพไทยเข้าล้อมได้ง่าย ๆ เหมือน
 ครั้งก่อนอีกเป็นแน่ ข้าพระพุทธเจ้าคิดเห็นด้วยเกล้า ๆ ว่าการซึ่งจะเข้า
 ไปล้อมค่ายฝรั่งเศสครั้งนี้ ถึงแม้ไฟพลเข้าไปแต่บ่อยก็ไม่สู้เป็นไรนัก
 เพราะฝรั่งเศสพวกนี้เคยขยาทัพมอญฝ่ายกองทัพสยามอยู่ ถึงมาทว่า
 กองทัพสยามจะระทงหนาทซึ่งเคยล้อมอยู่นั้นไปแค่ ๔ วัน ๕ วันก็พวก
 ฝรั่งเศสคงไม่อาจโผล่ออกมาจากค่ายเป็นแน่ ครั้นข้าพระพุทธเจ้าจะให้

ตรวจรายชื้ออาหารและไพร่พลซึ่งหลบหลีกไปนั้น บางคนซึ่งรู้ตัวกลัว
ความผิดก็จะหลบหลีกเลื่องเล่ไป กองทัพสยามก็จะหย่อนอ่อนกำลังลง
เพราะฉะนั้นข้าพระพุทธเจ้าจึงทำเป็นไม่ทราบเกล้าฯ ว่าไพร่พลหลบหลีก
เลื่องมากน้อยเท่าใดและที่ยังคงอยู่สักเท่าใด แล้วข้าพระพุทธเจ้าจึงได้
นำทหารและไพร่พลและคนซึ่งเคยร่วมใจรวมตัวกันประมาณ ๗๐ เศษ
ยกเข้าไปตั้งประชิดรายล้อมค่ายฝรั่งเศสไว้ใกล้กำแพง แต่ทหารและ
ไพร่พลซึ่งหลบหลีกเลื่องอยู่ทิวคอคอนคอนนั้น ครั้นเห็นข้าพระพุทธเจ้า
นำทหารเข้าไปใกล้ถึงล้อมแล้วก็พร้อมกันตามมาเข้าประจำหน้าที่ ซึ่ง
ผู้นั้น ๆ เคยประจำอยู่แต่เดิมคงเดิม แล้วหลวงอภัยซึ่งข้าพระพุทธเจ้า
ให้คอยสอดแนมข้าศึกอยู่แต่เดิมนั้น ได้แจ้งความต่อข้าพระพุทธเจ้า
ว่า เมื่อข้าพระพุทธเจ้าถอยทัพกลับไปนั้น ทหารในค่ายฝรั่งเศสหาจะ
ออกมานอกค่ายแต่สักครั้งหนึ่งไม่ เห็นจะเป็นด้วยเคยขาดฝีมือ
ทหารไทยฝ่ายกองทัพสยามเป็นแน่

วันที่ ๑๕ พฤษภาคม

ฝ่ายหลวงเทพนทร์และขุนอภัยทรรณมภ์ได้ยกมาตั้งอยู่ที่ค่าย
ท้ายคอนสาครและคอนหยวกตามเดิม ครั้นเวลา ๒ โมงเช้าข้าพระ
พุทธเจ้าได้แต่งให้ราชวงศ์เมืองสถิตรคมพลนครจ้เมืองชลบกลงไป
ตั้งที่ท่าสนาม ๕๐ คน คอยสะกดกนข้าศึกซึ่งจะคุมทหารขึ้นมาช่วยกัน
และได้มีหนังสือไปยังท่านพระยาพระธาตุน้อยหนึ่ง ว่าขอให้ผู้หนึ่งผู้ใด
คุมกำลังยกลงไปตั้งค่ายมั่นที่ท่าสนามโดยเร็ว ด้วยเป็นที่สำคัญจะได้

กันทางข้าศึกมิให้ขึ้นมาช่วยกันได้ เวลาบ่าย ๒ โมงท่านพระยาประชา
ไต่ส่งคืนกำลังไปให้หนัก ๖ ชั่ง กับขึ้นแสนวิ ๑ บอกยัสต์สำหรับขึ้น
๕๑ นักรบนั้นฝ่ายกองทัพฝรั่งเศสและทัพไทยก็ส่งขกันอยู่หาใครรบกันไม่

วันที่ ๒๐ พฤษภาคม

เวลาเช้า ๑ โมงใ้ให้หลวงอภัยลงไปคุมพลนครวังซึ่งราชวงศ์
ยกลงไปตั้งอยู่ที่ท่าสนามนั้นต่อไป และให้เปลี่ยนตัวราชวงศ์ให้กลับขึ้น
มารับทั้งค่ายมั่นทศอนเทศตามเดิม ครั้นเวลา ๒ ทุ่มเศษท่านพระยา
ประชาไต่มีหนังสือมายังข้าพระพุทธเจ้าฉบับหนึ่ง ว่าไ้มีโทรเลขมา
แต่กรุงเทพฯ ว่าซึ่งไ้เล่าทัพหัวคอนสาครมาอยู่คอนสม และวางค่ายรับ
ขึ้นมาเป็นชั้น ๆ นั้นชอบแล้ว ความแจ้งอยู่ในคำโทรเลขนั้นแล้ว และ
ท่านพระยาประชาไต่มีคำสั่งต่อไปอีก ว่าให้เลิกทัพหัวคอนสาครและ
ค่ายซึ่งล้อมฝรั่งเศสอยู่นั้น มาตั้งอยู่ที่ค่ายหางคอนสมและให้วางคนไว้
รักษาค่ายหัวคอนสาครอย่าให้ต่ำกว่า ๑๐๐ คน และให้วางคนไว้รักษา
ค่ายคอนเตกและรับทำค่ายคอนเตกให้แล้วโดยเร็วด้วย และให้ถอน
กำลังซึ่งรักษาค่ายท้ายคอนสาครคอนหยวกรวมกันไปที่ตั้งอยู่ที่ค่ายคอน
สะกำ ครั้นข้าพระพุทธเจ้าไ้ทราบความตามหนังสือแล้ว จึงไ้ส่งต้น
หนังสือฉบับนั้นไปให้หลวงเทพนทร์และขุนอธิกฤทธิกรรม ให้นำท้าย
คอนสาครและคอนหยวกในเวลานั้น แล้วไ้ให้ไปตามหลวงอภัยกรม
การเมืองสันทนกร ให้ถอนพลนครวัง ๕๐ คน ซึ่งตั้งสกัดทางข้าศึกอยู่
ที่ท่าสนามรับกลับมาในค่ำวันนั้น ครั้นหลวงอภัยกลับมาถึงค่ายทศอน

คอนแล้ว เวลาประมาณ ๗ ทุ่มเศษได้แต่งตั้งให้หลวงอภัยคุณพลณกรรจ์ เมืองอุบล ๑๐๐ คน มีบันทึบมือรักษาค่ายหัวคอนคอนอยู่ตามคำสั่ง ท่านพระยาประชา แล้วได้แต่งตั้งให้ท้าววรกิตติกาคุมพลณกรรจ์ ๑๐๐ คน ยกไปรักษาค่ายและทำค่ายคอนแตก แล้วข้าพระพุทธเจ้าได้จัดให้หลวงเจริญสุริตไปเป็นแม่กองจัดเรือและคนเตรียมการซึ่งจะยกกลับมาค่ายทางคอนสม ครั้นเวลา ๘ ทุ่มเศษหลวงเจริญสุริตจัดเรือจัดคนเสร็จแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าได้ผ่อนคนซึ่งช่วยจับและกองสะเบียงให้ไปก่อนได้ผ่อนคนพลกรรจ์ตามไปเป็นลำดับ ข้าพระพุทธเจ้ากับขุนโหมหักขันธ์กุมพลทหารเดินบ้องหลังไป และได้สั่งหลวงอภัยไว้ว่า ถ้าข้าพระพุทธเจ้ายกไปประมาณได้กึ่งทางแล้ว ให้หลวงอภัยกับไพร่ ๑๐ คนลอบเข้าไปเอาไฟจุดเผาเรือนของราษฎรในบ้านคอนคอนให้สิ้น ตามคำสั่งท่านพระยาประชา ครั้นเวลา ๑๐ ทุ่มครึ่งข้าพระพุทธเจ้าได้ไปถึงค่ายทางคอนสม เห็นแสงเพลิงซึ่งหลวงอภัยคุมไพร่พลไปลอบจุดเผาเรือนในบ้านคอนสาครไหม้สว่างขึ้นเป็นอันมาก

วันที่ ๒๑ พฤษภาคม

เวลาบ่าย ๒ โมงท่านพระยาประชาได้มีหนังสือมา ว่าได้แต่งตั้งให้ราชบุตรเมืองยโสธรคุมพลณกรรจ์ ๑๐๐ คนยกลงมาช่วย ครั้นราชบุตรคุมพลณกรรจ์มาถึงพร้อมกันแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าได้แต่งตั้งให้ราชบุตรเมืองยโสธรคุมกำลัง ๑๐๐ หนึ่งนั้น ยกไปสมทบกองท้าววรกิตติการักษาค่ายคอนแตกต่อไป รวมพลณกรรจ์ซึ่งรักษาค่ายคอนแตกในขณะนั้น ๒๖๒ คน

วันที่ ๒๒ พฤษภาคม

หลวงเทพนทร์กับขุนอภัยยุทธกรรมซึ่งตั้งพักอยู่ที่คอนสละคำมีหนังสือมายังข้าพระพุทธเจ้าฉบับหนึ่งว่า พระพิมลธรรมได้เป็นผู้ไปสวดคณมนต์ที่วัดเมืองเซียงแตง กลับมาแจ้งความว่าเห็นฝรั่งเศษ ๑๐ นาย มีทหารญวนประมาณ ๓๕๐ เศษ มาถึงเมืองเซียงแตงแต่เมื่อวันที่ ๑๕ พฤษภาคมเวลาบ่าย และจะยกขึ้นมาเมืองลี้ทันครเมื่อใดหาทราบไม่ ครั้นเวลาเช้า ๒ โมง หลวงเทพนทร์กับขุนอภัยยุทธกรรมได้มีหนังสือมาอีกฉบับหนึ่ง ว่าราชบุตรเมืองสัพพะภูมิจึงหลวงเทพนทร์แต่งให้ไปสืบพวกฝรั่งเศษ กลับมาแจ้งความว่าได้พบเรือฝรั่งเศษที่ปากกระโปนเพียงกระแตกเห็นเรือ ๓ ลำ คนประมาณ ๒๕ คน แต่ซึ่งจอดอยู่ภายหลังนั้นจะมากน้อยเท่าใดหาทราบซัดไม่ ข้าพระพุทธเจ้าจึงได้มีหนังสือแจ้งความไปยังท่านพระยาประชา ณ เมืองลี้ทันคร ตามหนังสือ ๒ ฉบับนั้นแล้ว หลวงเทพนทร์กับขุนอภัยยุทธกรรมได้มีหนังสือฉบับหนึ่งว่า ขอให้จัดเรือมื่อพายพร้อมสัก ๕ ลำไปเตรียมไว้ที่ท่าเปาะจะไคไฮาไว้สำหรับราชการโดยเร็ว ข้าพระพุทธเจ้าจึงได้จัดเรือ ๕ ลำไปไว้ให้ที่ท่าเปาะตามที่ได้มีหนังสือขอมา ครั้นเวลาบ่ายประมาณ ๔ โมงเศษ ข้าพระพุทธเจ้ากับทหาร ๖ คนได้ไปตรวจ ค่ายหัวคอนสละคร คอนเคต ครั้นเวลาบ่าย ๕ โมงเศษได้ยินเสียงปืนใหญ่ที่ค่ายคอนสละคำ ๔๓ นัด แต่ปืนเล็กนั้นหาได้ยินไม่ แล้วทหารญวนในค่ายฝรั่งเศษที่คอนคอนเอา ยิงกรากออกมา ๓ ครั้ง หากถูกข้าพระพุทธเจ้าและทหารซึ่งไปด้วย

๖ คนไม่ ครั้นเวลาห้าค่ำเสียงบันเหล่านนั้นก็สงบเงียบไป แล้วข้าพระ
พุทธเจ้าก็กลับมาค่ายทางคอนสม ข้าพระพุทธเจ้าก็คิดเห็นด้วยเกล้า ๆ
ว่าชะรอยนายทัพฝรั่งเศสจะคุมทหารขึ้นมาตีค่ายหลวงเทพนทร์ขุนอิก
ยุทธกรรมที่ไปตั้งอยู่ที่คอนสะคำเป็นแน่ เกรงว่าฝรั่งเศสซึ่งตั้งค่ายอยู่ที่
คอนคอนจะยกพลทหารลงไปตีขนาบกองทัพหลวงเทพนทร์และขุนอิก
ยุทธกรรมนั้น จึงได้แต่งให้หลวงอภัยคุมพลฉกรรจ์ ๔๐ คนมียศรบ
มียกไปตั้งซุ่มสกัดทางอยู่ ถ้าเห็นฝรั่งเศสในค่ายที่คอนสะคำจะยก
ไปตีขนาบกองขุนอิกยุทธกรรมที่ค่ายคอนสะคำก็ตี หรือฝรั่งเศสซึ่ง
คุมทหารขึ้นมาแต่เมืองเชียงแตงจะตีหักค่ายคอนสะคำมาได้ก็ตี ให้
กำลังซึ่งหลวงอภัยไปตั้งซุ่มอยู่นั้นยิงยับยั้งไว้ แล้วให้วิ่งเข้าป่าซุ่ม
ยิงที่แห่งใดแห่งหนึ่งเป็นชั้น ๆ มากกว่าจะถึงค่ายฝรั่งเศส แล้วหลวง
อภัยก็คุมกำลังยกไปตั้งซุ่มอยู่ตามคำสั่ง ครั้นทหารฝรั่งเศสออกไป
แต่ในค่ายคอนคอน หลวงอภัยก็ได้เข้ายิงยิงไป ๓ นัดจะถูกทหาร
ฝรั่งเศสหรือมีถูกประการใดหาทราบไม่ ครั้นเวลา ๓ ห่มเศษทั่ว
สรีระเมืองแสนปาง ซึ่งอยู่ในกองขุนอิกยุทธกรรมที่ค่ายคอนสะคำกับ
ไพร่ ๔๐ คนลามาแต่คอนสะคำ แจ้งความต่อข้าพระพุทธเจ้าว่า เมื่อ
เวลาบ่าย ๕ โมงเศษวันนี้เห็นฝรั่งเศสคุมทหารมาทางเรือประมาณเรือ
๔๐ เศษ ครั้นมาตรงค่ายคอนสะคำได้หยุดเรืออยู่ฝั่งตะวันตก เขาขึ้น
ใหญ่ยิ่งกรวดมาที่ค่ายคอนสะคำเป็นอันมาก และว่าหลวงเทพนทร์กับ
ขุนอิกยุทธกรรมและไพร่พลซึ่งตั้งรักษาอยู่ที่ค่ายคอนสะคำล่าถอยขึ้น

มาลงเรือที่ท่าเปาะ และบอกหาทราบว่าหลวงเทพนทรกับขุนอภัยยุทธ
กรรม และพลจกักรให้ลำนันะพลัดกันไปอยู่แห่งใดไม่ ข้าพระพุทธเจ้า
ก็รีบแต่งให้ราชวงศ์เมืองลันทนทกับท้าวสิริยะลงเรือ ๒ ลำมีคนถือพาย
พร้อม ออกไปคอยสักกพลจกักรซึ่งลำนอยขึ้นมา ให้รีบมารวมกัน
ที่ค่ายทางคอนสุม มีให้แตกตนกระจัดพลัดพรายไปไหนได้ แล้ว
ก็ทราบว่าพลจกักรให้ลำนันะพลัดลงขึ้นไป เมืองลันทนทหลายลำเรือ
แล้ว จึงได้มีหนังสือไปยังท่านพระยาประสาให้แต่งคนต้อนคนซึ่งแตก
คนขึ้นไปบนลงมายังค่ายทางคอนสุมให้สิ้น ครั้นเวลา ๒ ยามเศษ
หลวงเทพนทรกับขุนอภัยยุทธกรรมมาถึงค่ายทางคอนสุม แล้วหลวง
เทพนทรกับขุนอภัยยุทธกรรมก็แจ้งความว่า เมื่อฝรั่งเศษคุมทหารจอก
เรือพุกทคอนระงาริมเวินยาง เอาปืนใหญ่ยิงกราดมาที่ค่ายคอนสุม
ทางคอนสาครคอนหยวกนั้น เห็นเป็นปืนกระสุนแตกทั้งสิ้น ยิงกราด
มาประมาณ ๕๐ นัด และขณะเมื่อยังนั้นเวลาบ่ายประมาณ ๕ โมงเศษ
เห็นเรือฝรั่งเศษในขณะนั้นประมาณ ๗๐ ลำมีทหารประมาณ ๘๐๐ คน
แต่จะเป็นทหารญวนหรือทหารฝรั่งเศษนั้นหาหนัดไม่ แต่เห็นคนสวม
เสื้อขาวกางเกงขาวเป็นอันมาก เห็นว่าเหลือกำลังที่จะต่อสู้เอาชัย
ชนะแก่ข้าศึกได้ จึงห้ามมิให้ทหารและพลจกักรยิงตอบ แล้วได้
พร้อมกันลำนอยมาอยู่ค่ายทางคอนสุม และเมื่อเวลาเช้าวันนั้น ก็ได้
แต่งให้ท้าวขัตติยราชคุมไพร่ ๒๐ คนไปตัดไม้ ทับ ทางน้ำช่องสะคำไว้
มากแล้วแต่ซึ่ง ฝรั่งเศษ เอาปืนใหญ่กระสุนแตก ยิงกราดไปที่ค่ายคอน
สุมานั้น กระสุนปืนเข้าค้ำหาได้ถูกต้องไพร่พลแต่สักคนหนึ่งไม่

วันที่ ๒๓ พฤษภาคม

เวลาเช้า ๒ โมงทำวรวรภิกตีกามาแจ้งความว่า เห็นฝรั่งเศษ
 กับทหารญวนชนสิ่งของขึ้นมาก่อทำสนาม เข้าไปในค่ายฝรั่งเศษซึ่งตั้ง
 อยู่หวัคคอนสาครเป็นอันมาก เห็นพลทหารประมาณ ๗๐๐ เศษ ครั้น
 เวลาเที่ยงท่านพระยาประชามาปรักษาราชการที่ค่ายทางคอนสม ครั้น
 เวลาบ่าย ๔ โมงเศษ ก็ได้ยินเสียงปืนที่ค่ายหวัคคอนสาครเป็นอันมาก
 ประมาณครึ่งหนึ่ง จึงส่งบ แลไปหวัคคอนเตกเห็นพลฉกรรจ์ซึ่งตั้งอยู่
 ค่ายหวัคคอนคอนและคอนเตกวิ่งแตกตนลงมา ข้าพระพุทธเจ้าได้ให้
 เอาเรือไปรับคนเหล่านั้นมาที่ค่ายทางคอนสม ครั้นมาถึงพร้อมกันแล้ว
 หลวงอภัย ซึ่งคุมกำลังรักษาค่ายมั่น คอนสาครนั้น แจ้งความต่อข้าพระ
 พุทธเจ้าว่า เห็นฝรั่งเศษยกพลทหารเข้ามาตีค่ายมั่นคอนสาคร หลวง
 อภัยเห็นว่าระต่อสู้มิได้จึงได้ล่าถอยมา ฝรั่งเศษก็ได้เอาปืนยิงตามมา
 และเมื่อหลวงอภัยและพลฉกรรจ์ว่ายนน้ำข้ามไป คอนเตกนั้น ฝรั่งเศษ
 เอาปืนยิงกราดมาเป็นอันมาก พลฉกรรจ์บางคนกลัวว่าจะว่ายนน้ำ
 ไปไม่ทัน จึงเอาปืนทงน้ำเสีย ๖๑ บอก และได้ตรวจคนซึ่งหนีข้ามน้ำ
 มานั้นถูกปืนฝรั่งเศษคนหนึ่งแต่หาตายไม่ และคนหายไป ๕ คนจะเป็น
 จมน้ำตายหรือฝรั่งเศษจับไปได้หาทราบไม่ และพลฉกรรจ์ ๒๖๒ คน
 ซึ่งตั้งรักษาค่ายคอนเตกอยู่นั้น ครั้นได้ยินเสียงปืนที่คอนสาครก็พากัน
 แตกตนทงค่ายคอนเตกกลับมาค่ายทางคอนสมสิ้น ข้าพระพุทธเจ้าได้
 เหมยนาชบุตรเมืองยโสธรและนายสิบ ซึ่งคุมพลฉกรรจ์รักษาค่ายมั่น

คอนเทคพากันแตกต้นมานั้นคนละ ๓๐ ที่ ครั้นเวลาบ่าย ๕ โมงเศษ
ท่านพระยาประชาภิบาลขึ้นไปเมืองสทนต์

วันที่ ๒๕ พฤษภาคม

เวลาบ่ายข้าพระพุทธเจ้าได้ทราบเกล้า ๆ ว่าเรือซึ่งอยู่ที่หัวดอน
สาครลำหนึ่งนั้นฝรั่งเศสหาได้เอาไว้ได้ไม่ ด้วยเมื่อคนนั้นเข้ามา
คอนเทคนั้นเรือล่อมน้ำไป คิดเห็นด้วยเกล้า ๆ ว่าฝรั่งเศสคงจะยัง
หาได้ขำมน้ำมาค้าขายคอนเทคไม่ อีกประการหนึ่งฝรั่งเศสคงจะเกรงใจ
ขึ้นไทยบ้าง ด้วยค้าขายที่คอนเทคก็เป็นค้าขายอยู่ ข้าพระพุทธเจ้าจึงแต่งให้
หลวงอภัยคุณไพร่ ๒๐ คนไปตั้งอยู่ที่ค้าขาย คอนเทค แลได้ส่งไปให้แต่ง
คนไปสอดแนมค้าขายฝรั่งเศสว่าจะทำประการใดบ้าง และให้สัมไฟไว้
ในค้าขายคอนเทคจงมาก หลวงอภัยได้คุมไพร่ยกไปคอนเทคแต่วันที่ ๒๔
พฤษภาคม แล้วข้าพระพุทธเจ้าได้ปรึกษากันกับหลวงเทพนรินทร์ เห็น
พร้อมกันให้แต่งให้เพี้ยเพชรภูมิกับไพร่ มีชื่อ ๒ คน ไปคอยสอดแนม
ข้าศึกที่ค้าขายคอนเทคว่าฝรั่งเศสจะเวียนเรือขึ้นหรือยัง ถ้าจะจักเวียน
เรือขึ้นมาเมื่อใดให้รีบมาบอก ถ้ามีคนเวียนเรือขึ้นมาเห็นจะทำการ
ใดนั้นก็ ให้ไปแต่งกองโจรลงไปตีปล้นเอาเรือทั้งแก่งเสียให้สิ้น แล้ว
ข้าพระพุทธเจ้าได้พร้อมกันกับหลวงเทพนรินทร์แต่งให้กองอาสา ๓๐ เศษ
ไปตั้งค้าขายที่คอนเทค ถ้าเห็นฝรั่งเศสอ้อมเรือขึ้นมาทางริมฝั่งตะวันออก
ก็ให้เอาปืนยิง ฝ่ายคนที่ค้าขายทางคอนเทคจะได้ทราบการพร้อมกัน
แล้ว ท่านพระยาประชาภิบาลได้ส่งตัวเพี้ยศรีหาเทพกับไพร่ ๒๐ คน ซึ่ง

หนีไปแต่ค่ายคอนสีงำนันมาที่ค่ายหางคอนส้ม และมีหนังสือมากระซิบ
 หนึ่งว่า เมื่อกองทัพหลวงเทพนทร์ชนอภัยทศกรรมล่าถอยมาแต่
 ค่ายคอนสีงำนัน ๒๑ คนในไคเฮาบันบาหุ่ยหมหนังสือบอกขุนคายนคิลลา
 ๑๓ บอกจะหนีไปเมืองนครจำปาศักดิ์ ไม่ตามนายทัพนายกองมา
 ค่ายหางคอนส้ม มีความผิดให้ประหารชีวิตเพี้ยศรีหาเทพ ตักศิระ
 เสียบประจานไว้หน้าค่าย แล้วให้เขียนพวกไพร่ ๒๐ คนนั้นคนละ ๓๐ ที่
 ข้าพระพุทธเจ้าได้เขียนพวกไพร่นั้นคนละ ๓๐ ที่ตามคำสั่ง แต่ตัว
 เพี้ยศรีหาเทพนั้น เขียน ๕๐ ที่ แล้วได้มีหนังสือไปยัง ท่านพระยา
 ประชาขอไทยประหารชีวิตเพี้ยศรีหาเทพไว้ ให้ทำราชการแก้ตัว
 ต่อไปครั้งหนึ่ง ท่านพระยาประชาภิยอมยกให้

วันที่ ๒๖ พฤษภาคม

เวลาเช้าหลวงอภัยซึ่งคุมกำลังไปตั้งอยู่ที่คอนเตตนัน กลับ
 มาแจ้งความต่อข้าพระพุทธเจ้าว่า ได้เห็นทหารญวนผลัดเปลี่ยนกัน
 ลงมาอยู่ที่ท่าหัวคอนสาคร ๘ คนเสมอมิได้ขาด และที่ค่ายฝรั่งเศส
 นั้นเห็นทหารญวนทำเรือนเล็ก ๆ ขึ้นอีก ๕ หลัง แต่ค่ายและสนาม
 เพาะนั้นยังหาเห็นทำไม่ และหลวงอภัยก็กลับไปรักษาค่ายคอนเตค
 ตามเดิม ครั้นเวลาเช้า ๓ โมงเศษ เพี้ยเพชรภูมิซึ่งไปสอดแนมอยู่
 ณค่ายคอนสีงำนมาแจ้งความว่า ยังหาเห็นฝรั่งเศสเวียนเรือขึ้นมาไม่
 และเรือฝรั่งเศสนั้นก็ไม่ได้เห็น หารือจะเอาไปจอดไว้ที่ท่าสนามจึงก
 ำไม่เห็น แล้วได้ให้เพี้ยเพชรภูมิไปคอยสอดแนมอยู่ตามเดิม ครั้น

เวลาบ่าย ๔ โมงหลวงอภัยซึ่งคุมกำลังไปตั้งชุมนอยู่ที่คอนเอนั้น คุม
 ไฟร์กลับมากำยทางคอนสมแจ้งความต่อข้าพระพุทธเจ้าว่า เห็นฝรั่ง
 เศรษฐีอยู่คอนสาครใต้เรือเล็กลำหนึ่ง เห็นจะหามาแต่ท่า
 สนาม บรรทุกทหารข้ามมาที่คอนเอนหลายเที่ยว หลวงอภัยกับไฟร์
 เห็นทหารฝรั่งเศษยกมามากจะต่อสู้มิได้ ก็ล่าถอยมาลงเรือรบมากำ
 ยทางคอนสม ครั้นหลวงอภัยแจ้งความต่อข้าพระพุทธเจ้าแล้ว ข้า
 พระพุทธเจ้าแลไปท่หัวคอนเอนเห็นฝรั่งเศษ ๔ คนคุมทหารญวนเป็นอัน
 มากเข้าขึ้นใหญ่ลูกแตกและปืนน้อยยิงระดมมากำยทางคอนสมตั้งแต่
 เวลาบ่าย ๔ โมงจะนับประมุณมิได้จนเวลาห้าค่ำจึงสงบไป และเมื่อ
 ฝรั่งเศษเข้าขึ้นยิงระดมมานั้น ข้าพระพุทธเจ้าพร้อมด้วยทหารได้เข้าขึ้น
 ใหญ่ยิงตอบไปประมาณ ๕๐ นัด ครั้นจะห้ามมิให้ยิงตอบบ้าง
 คอยให้ทหารฝรั่งเศษเข้ามาจึงจะยิงนั้น เห็นว่าทหารฝรั่งเศษจะมีใจ
 กำเริบนัก จึงได้สั่งให้ยิงบ้าง เห็นทหารฝรั่งเศษตายคนหนึ่ง และใน
 ค่ายสยามนั้น กระสุนปืนลูกแตกเข้าคักตกเกลื่อนกลาดไปทั้งค่าย ทา
 ใต้ถูกทหารและพลฉกรรจ์เป็นอันตรายแก่ชีวิตไม่ เป็นแต่ถูกต้องไฟ
 พลังของเมืองสีทันดรมีบาดเจ็บเล็กน้อย ๓ คน ครั้นเวลาทุ่มครึ่ง
 ท่านพระยาประสาได้มากำยทางคอนสม เอาปืนมาลิกเก้อมาให้
 ๘ บอกมีปลัสน์พร้อม ครั้นเวลา ๓ ทุ่มท่านพระยาประสา กลับขึ้น
 ไปเมืองสีทันดร

วันที่ ๒๗ พฤษภาคม

ท่านพระยาประชาไศมหนึ่งสือมาว่า ให้หลวงเทพเพนทร์คุมทหาร
๑ คนกับพลกรรจเมืองยโสธร ๒๐๐ คนกับกองอื่นข้าง ไปตั้งค่าย
มั่นอยู่คอนช้าง เพราะเกรงว่าข้าศึกจะยกพลทหารหลักค่ายทางคอนสม
อ้อมไปตีเขาเมืองสีทันดร ท้ายกองทัพฝ่ายสยามยังหาได้ให้ไปตั้ง
สกัดทางข้าศึกทางนั้นไม่ ครั้นวันที่ ๒๘ พฤษภาคม เวลาโมงเช้าหลวง
เทพเพนทร์ได้ยกพลทหารและพลกรรจเมืองยโสธร และพลกรรจซึ่ง
อยู่ในกองหลวงเทพเพนทร์แต่เดิม รวมคนทั้งสิ้น ๔๐๕ คนไปตั้งอยู่ที่
คอนช้าง ครั้นเวลาบ่ายค่ำหลวงอภัย ซึ่งคุมกำลังไปตั้งอยู่ที่คอนตาล
มาแจ้งความว่า เมื่อวันที่ ๒๗ พฤษภาคม เวลาเย็นได้ยินเสียงปืนใหญ่
ข้างคอนสะคำ ๓ นัด แล้ววันที่ ๒๘ พฤษภาคม นักได้ยินเสียงปืนทคอน
สะคำอีก ๓ นัดและ ๒ วันนั้นได้ยินเสียงคนตึกไม้ทหูกอนแตก ออชิงอยู่
จะเป็นทหารฝรั่งเศสตึกไม้ทำค่ายหรือประการใดไม่ทราบแน่

วันที่ ๒๙ พฤษภาคม

ข้าพระพุทธเจ้าได้ทราบเกล้า ฯ ว่า ท่านพระยาประชาไศมสั่งให้
ราชวงศ์ราชบุตรเมืองสพงฆา กับพระภักดีกรมเรศพระวิเศษรักษาพระ
พิพัฒน์กำโพชา ยกไปตั้งค่ายรักษาช่องทางหว่างเขาภครแฮ ที่ข้าศึก
จะเลียบมาทางฝั่งตะวันตก

วันที่ ๓๐ พฤษภาคม

ข้าพระพุทธเจ้าได้รับหนังสือ ท่านพระยาประชาไศมมาแต่เมือง

สัตว์ทศกระษัตริย์ ๑ ใจความว่า ที่ทางคอนสตันติโนเปิลนั้นถึงถูกฝนน้ำเคยท่วมทุกปี
ถ้าน้ำท่วมค่ายแล้ว ไฟรพลซึ่งอยู่ในค่ายนั้นจะได้รับความลำบากให้หา
ที่หลบค่ายทางคอนสตันติโนเปิลมาตั้งค่ายเผอิญไว้สักค่ายหนึ่ง ถ้าน้ำท่วมค่าย
ทางคอนสตันติโนเปิลจะได้ให้ไฟรพลขยับมาตั้งอยู่ในค่ายใหม่นั้น ความ
แจ้งอยู่แล้ว ข้าพระพุทธเจ้าได้จัดให้ขุนอภัยยุทธกรรมกับท้าววรภักดี
ภาคุมพลฉกรรจ์ในค่ายทางคอนสตันติโนเปิลเป็นผู้ไม่ย่นถ้อ ไปทำค่ายที่ริม
บ้านคอนสตันติโนเปิล ๑ ค่าย ฝ่ายตะวันตก ๑ ค่าย ๆ นั้นตรง
กันสำหรับไว้เมื่อเวลาน้ำมาก ถ้าน้ำท่วมค่ายคอนสตันติโนเปิลจะไปตั้งมั่นอยู่ที่
ค่าย ๒ ค่ายนั้น ซึ่งตั้งเป็นค่ายแฝดไว้ ๒ ค่ายนั้นเพราะเห็นว่าคอนสตันติโนเปิล
กว้างถึง ๒๐ เส้นเศษ ถ้าจะตั้งไว้แห่งเดียวถ้าข้าศึกขึ้นมาตามลำน้ำ
ปากข้างไม่ได้ตั้งค่ายก็จะตกไปไม่เห็น จึงได้ให้ไปตั้งไว้เป็น ๒ ค่าย
ถ้าข้าศึกขึ้นมาฝ่ายใดก็จะได้ไปช่วยกันทันทั่วทั้งที่

วันที่ ๓๑ พฤษภาคม

เวลาบ่ายโมงเศษท่านพระยาประชาบาลมาเยี่ยมข้าพระพุทธเจ้าที่ค่าย
ทางคอนสตันติโนเปิล ครั้นเวลาบ่าย ๓ โมงเศษท่านพระยาประชาบาลขึ้นไปยัง
เมืองสัตว์ทศกระษัตริย์ ครั้นเวลาประมาณทุ่มเศษนายหนทหารเมืองสัตว์ทศกระษัตริย์
มาแจ้งความว่า วันนี้นายหนทหาร ๒ คนได้ไปเที่ยวที่คอนสตันติโนเปิล
ก็หาเห็นฝรั่งเศษตั้งอยู่ที่คอนสตันติโนเปิลไม่

วันที่ ๑ มิถุนายน

เวลาเช้าได้ยินเสียงปืนใหญ่ที่ค่ายคอนสตันติโนเปิล ๔ นัด ครั้นเวลา

เย็น นายมันนายอิน มาแจ้งความว่า เห็น ฝรั่งคุมทหารญวน และคน
ลาวประมาณ ๓๐๐๐ คนมาท่งที่ค่ายท้ายคอนสาครคอนหยวก คอน
สาครทั้ง ๓ ค่าย ข้าพระพุทธเจ้าพร้อมด้วยหลวงเทพินทร์แต่งให้
คนไปสอดแนมที่คอนสาคร ๑ พระคัน ๑ กอง ใ้ไปสืบเสาะ
บนทรางคอนลปะคองหนึ่ง ครั้นเวลาบ่าย ๔ โมงเพี้ยแก้วบ้าน
ซึ่งให้ไปสอดแนมกองทัพฝรั่งเศสที่ค่ายท้ายคอนคอน ค่ายคอนสาคร
ค่ายคอนหยวก กลับมาแจ้งความว่า หาเห็นฝรั่งเศสคุมทหารมา
ตั้งอยู่ค่ายคอนสาคร ค่ายท้ายคอนสาคร ค่ายคอนหยวก เหมือน
ถ้อยคำนายอิน นายมัน มาแจ้งความไม่ เห็นแต่ที่ค่ายคอนหยวกนั้นมี
พลทหารฝ่ายที่ฝรั่งประมาณ ๒๐๐ คน และเห็นมีเรือจอดอยู่ที่ท่าท้าย
คอนสาคร ๓ ลำ และเห็นเป็นรอยรื้อหุ้มหลังคาโรงที่ในค่ายคอน
สาครไปสิ้นด้วย

วันที่ ๒ มิถุนายน

เวลาเช้านายสืบขมาแจ้งความว่า นายโสม นายมัน ทหาร
เมืองนครจำปาศักดิ์ หนีไปจากค่ายหางคอนสม ๒ คน ครั้นเวลาบ่าย
ข้าพระพุทธเจ้าได้แต่งให้เพี้ยสฤษดิ์ไพร ๓ คนไปซุ่มสอดแนมอยู่ที่
คอนเคก เวลาประมาณ ๗ ทุ่มท่านพระยาประสาธได้สั่งขบวนในเคอร์
มาให้ย้ายให้พลทหารที่ค่ายหางคอนสม ๕๐ บอก

วันที่ ๓ มิถุนายน

ท่านพระยาประสาธได้มีหนังสือมาว่า ทหารเมืองนครจำปาศักดิ์

ซึ่งหนีไปแต่ค่ายทางคอนสม ๒ คนนั้น ไปชักชวนทหารที่เมืองสทนต์
ครไปด้วย ๑ คน และให้มีหนังสือกำชับคนทรรักษาเรือที่หวดคอนเบงอย่า
ให้ข้ามส่งไพร่พลที่หนีทัพไป

วันที่ ๔ มิถุนายน

เช้า ๑ โมงข้าพระพุทธเจ้าได้มีหนังสือคำสั่งบังคับไปยังท้าวบุญ
เรืองซึ่งข้าพระพุทธเจ้าได้จัดให้คุมกำลังรักษาเรืออยู่ที่หวดคอนเบง และ
อุปฮาดเมืองกมลาไสยซึ่งคุมกำลังกองค่ายอยู่ที่ชลเวียง และนายบ้าน
คอนสม ว่าไม่ให้ข้ามส่งคนที่ไม่มีหนังสือสำหรับตัวเดินทางไปเป็นอัน
ขาด ครั้นเวลา ๕ โมงเช้าข้าพระพุทธเจ้าได้แต่งให้เพี้ยแก้วยาอินกับ
ไพร่ ๒ คนไปคอยสอดแนมกองทัพฝรั่งอยู่ที่คอนสะคำ ว่า ถ้าฝรั่งเวียนเรือ
ขึ้นมาหรือจะทำประการใดก็ให้รีบมาแจ้งโดยเร็ว ในขณะนั้นหลวงเท-
เพนทร์ซึ่งตั้งค่ายอยู่ ณ คอนช้างได้มีหนังสือมาฉบับหนึ่งว่า ได้ให้คน
ไปสอดแนมท้าวขาคทพระละครเห็นทหารญวนมาตรวจที่พระละครและเวิน
ยางเที่ยวละ ๓ คนเสมอมิได้ขาด ข้าพระพุทธเจ้าได้ส่งคนหนังสือ
ฉบับนั้นไปให้ท่านพระยาประชา ณ เมืองสทนต์ ครั้นเวลาเที่ยงเพี้ย
สุชะซึ่งให้ไปสอดแนมขาคทคอนเคกกลับมาแจ้งความว่า เห็นทหาร
ญวนมาตั้งอยู่ทวนคานคอนสาครประมาณ ๒๐ คน เห็นฝรั่งเฝ้าอยู่ใน
ค่ายนั้นประมาณ ๑๐ คน แต่ทหารซึ่งอยู่ในค่ายนั้นเห็นมือน้อย และ
เห็นฝรั่งเฝ้าคนหนึ่งออกมาเป็นนางงานใช้ให้ญวนชกสนามเพละที่หน้า
ค่ายที่ทำแล้วประมาณยาว ๑๐ วา และเมื่อเวลาเช้าวันนั้นเห็นชาวบ้าน

รวมทั้งชายทั้งหญิงประมาณ ๔๐ คน มีหยาบคอนทุกคน เห็นเดินมาทางคอนอิซมเข้าไปในค่ายฝรั่งเศสทั้งสิ้น แต่ไม่ทราบว่าจะเป็นชาวบ้านใดแน่

วันที่ ๕ มิถุนายน

ท่านพระยาประชาไทมีหนังสือมาว่า ให้แย่งเรือและคนทหวนคอนเบงไปไว้รักษาการที่เมืองสีทันดรครั้งหนึ่งจะได้ไว้สำหรับราชการ ข้าพระพุทธเจ้าได้แต่งให้เสมียนเลือนและคนเรือซึ่งแย่งออกทหวนคอนเบง ๒๐ ลำกับคน ๕๕ คน ไปให้ท่านพระยาประชาไทเมืองสีทันดร

วันที่ ๖ มิถุนายน

เวลาเช้าเพยสชะซึ่งไปชุมนุมลอคแนมอยู่คอนเคกกลับมากแจ้งความว่า เห็นทหารฝรั่งเศสประมาณ ๑๐ คนตั้งอยู่ที่ทหวนคอนคอน เห็นฝรั่งเศสอยู่ค่ายคอนสาคร ๒ คน ทหารญวนกมน้อย และเห็นราษฎรชาย ๒ หญิง ๒ คนลงเรือน้อยล่องลงไปทางคอนอิซมไปขึ้นที่ค่ายฝรั่งเศส ครั้นเพยสชะแจ้งความแล้วก็กลับไปชุมนุมอยู่ตามเดิม ครั้นเวลาบ่าย ๒ โมง ล้วนฝรั่งเศสคุมทหารญวนประมาณ ๕๐ คนมาทหวนคอนเคก เอาบันยงระคมมาทค่ายทางคอนสม ข้าพระพุทธเจ้าได้พร้อมด้วยทหารเอาแต่บันเล็กยิงคืบไต่กันประมาณครึ่งชั่วโมง ฝ่ายฝรั่งเศสก็แตกพ่ายไป และเมื่อขณะยิงกันนั้น นายบุตรศรีบ้านคอนยางเป็นคนสำหรับบันใหญ่ถูกกระสุนปืนเล็กของข้าศึกทเถาแห่งหนึ่งมีบาดแผลเล็กน้อย และในขณะที่เมื่อฝรั่งเศสยิงอยู่นั้น เพยสชะซึ่งไปชุมนุมอยู่ทคอนเคกกลับมาแจ้งความว่า

เมื่อฝรั่งเศสมาถึงค่ายทางคอนสตันน์ เห็นฝรั่งเศสคุมทหารฝรั่งเศส
 ประมาณ ๕๐ คนลงเรือ ๒ ลำ ชาวเมืองเซียงแตง ๕ คนเป็นคนถือเรือขึ้น
 มาทิวคองเคก แล้วเดินขึ้นมาถึงทิวคองเคก เพียสซุจะรีบมาแจ้ง
 ความที่ค่ายทางคอนสตันน์หาทัพฝรั่งเศสไม่ ครั้นเวลา ๕ ทุ่มเศษเพีย
 เทพวงษา คนเมืองแสนปางอยู่ในกองขุนอภัยยุทธกรรม กับนายจันพล
 ฉกรรจ์เมืองอุบลอยู่ในกองท้าววรกิตติกา ซึ่งฝรั่งเศสจับไปไต่แต่ที่ค่าย
 คอนคอนนั้นหนักกลับมาได้มาแจ้งความว่า เมื่อวันท ๖ พฤษภาคม เพีย
 เทพวงษาเดินเข้าไปในค่ายฝรั่งเศสจับเอาตัวไว้ ครั้นวันที่ ๒๓ พฤษภาคม
 ฝรั่งเศสได้ยกมากล้นค่ายหัวคอนสาครซึ่งหลวงอภัยคุมไพร่รักษา
 อยู่หลวงอภัยเห็นจะต่อสู้มิได้ก็ล่าถอยมาค่ายทางคอนสตันน์ และเมื่อขณะ
 ล่าถอยมานั้นฝรั่งเศสจับเอาตัวนายจันไปไต่ เขาขอเหล็กใหญ่จ่านายจัน
 ไว้กับเพียเทพวงษาแห่งเดียวกัน เพียเทพวงษาได้ตรวจดูในค่ายฝรั่งเศส
 เมื่อขณะทัพไทยยังตั้งล้อมประชิดอยู่นั้น เพียเทพวงษาเห็นมีฝรั่งเป็น
 นายใหญ่อยู่คนหนึ่ง มีทหารญวนอยู่ในค่ายนั้นประมาณ ๒๐๐ คน ครั้น
 ภายหลังเห็นฝรั่งเศส ๓ นายกับทหารฝรั่งเศส ๔๐ คน ทั้งทหารญวน
 ที่มาด้วยนั้นรวมกัน ๒๐๐ เศษ เข้ามาใหม่อยู่ในค่ายฝรั่งเศส รวม
 ทหารฝรั่งญวนเก่าใหม่ซึ่งอยู่ในค่ายคอนสาครนั้นประมาณ ๔๐๐ เศษ
 และฝรั่งเศสได้ผลักดันอยู่นั้นยามค่ำเพียเทพวงษากับนายจันครึ่งละ ๑๐
 คน ครั้นเวลา ๔ ทุ่มนั้นฝนตกมาก ฝรั่งเศสซึ่งนั่งยามอยู่นั้นพากัน
 นอนหลับสิ้น เพียเทพวงษาเห็นได้ท่วงทักเศกเสดการขอเหล็กใหญ่ออก

จากเท่าใดทั้ง ๒ คน แล้วก็พากันลอยหนีออกจากค่ายฝรั่งเศสกลับมา
ได้ทั้ง ๒ คน

วันที่ ๗ มิถุนายน

เวลา ๕ โมงเช้าท่านพระยาประสาธน์ได้มาเยี่ยมข้าพระพุทธเจ้าที่
ค่ายทางคอนสตัน ครั้นเวลาบ่าย ๒ โมงเพี้ยแก้วบวชอินซึ่งข้าพระพุทธเจ้า
แต่งตั้งให้ไปชุมนุมอยู่ที่ค่ายคอนสตันกลับมาแจ้งความว่า ได้เห็นเรือฝรั่งเศส
๒๓ ลำขึ้นมาจากเมืองเชียงแตงเข้าไปจอดอยู่ที่ท่าสนาม จะเป็นเรือ
บรรทุกเสบียงหรือบรรทุกทหารขึ้นมาก็ประการใดหาทราบไม่ ด้วยไกล
กันก็ไม่ได้เห็นฉนั้น เพี้ยแก้วบวชอินแจ้งความแล้วก็กลับไปชุมนุมอยู่ตามเดิม
แล้วข้าพระพุทธเจ้าได้ให้เพี้ยสวชไปสอดแนมอยู่ที่ค่ายคอนสตัน ได้เห็น
ฝรั่งเศสและทหารญวนซึ่งอยู่ในค่ายคอนสตันนั้น ก็มีอยู่คงเดิมหาเห็น
ทหารเพิ่มเติมขึ้นมาอีกไม่ ครั้นเวลาบ่าย ๓ โมงครึ่งท่านพระยาประ
สาธน์ก็กลับขึ้นไปเมืองสทันท

วันที่ ๘ มิถุนายน

เวลาบ่าย ๓ โมงหลวงเทพนทร์ได้มีหนังสือส่งคันหนังสือพระ
พิพัฒน์กัมโพชามาฉบับ ๑ ว่า พระพิพัฒน์กัมโพชาได้แต่งตั้งให้หลวง
ราชเสน่หาไปคอยสอดแนมกองทัพฝรั่งเศสที่พะละคัน เห็นเรือฝรั่งเศส
ขึ้นมาจากเมืองเชียงแตงประมาณ ๒๕ ลำคนประมาณ ๒๐๐ คน เห็น
ขึ้นใหญ่บรรทุกเรือมา ๖ ขอก ขึ้นที่ท่าสนามแต่เมื่อวันที่ ๗ มิถุนายน
นั้นแล้ว

วันที่ ๘ มิถุนายน

เวลาเที่ยงอุปฮาดเมืองมณฑลยั้งซึ่งคงทัพอยู่ที่ชลเวียงมีหนังสือมา
ฉบับ ๑ ว่าใ้ให้คนไปตรวจทางคอนสะกำเวนครามเห็นรอยฝรั่งเศ
ประมาณ ๕๐ คน ๖๐ คน เดินมาทางบ้านแสนโรงทางร่วมคอนสะกำ
แต่หาทราบว่าฝรั่งเศจะมาแต่เมืองเชียงแตงหรือลงไปจากค่ายคอน
คอนประการใดและจะไปต่อทางใดไม่ ครั้นเวลาบ่าย ๑ โมงท่านพระ
ยาประสาธน์ไ้ลงไปเยี่ยมข้าพระพุทธเจ้าที่ค่ายทางคอนสม ไ้นำขึ้นสใน
เคอร์ ๓๐ ขอกกบยัสต์สำหรับชน ๗๐๐ นั้มาให้ข้าพระพุทธเจ้า เพื่อ
จะได้แจกให้พวกพลทหารด้วย

วันที่ ๑๐ มิถุนายน

นี้หามีการการสิ่งใดไม่

วันที่ ๑๑ มิถุนายน

เวลาบ่าย ๕ โมงครึ่งเพยสัจะซึ่งไปช้มอยู่ที่คอนเตก กลับมา
แจ้งความว่า เห็นฝรั่งเศและทหารญวนในค่ายคอนสาครนั้นไม่มาก
ขึ้นไม่นานยกลงคงเดิมอยู่ และเห็นฝรั่งเศนาย ๑ กับคนลาว ๒๒ คน
ชนดุงข้าวสารออกมาแต่ในค่าย เอาข้าวมาไว้ในวัดย่านคอนสาครเป็น
อันมาก ครั้นเพยสัจะแจ้งความแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าไ้ยินเสียงชนที่
คอนคอน ๑๕ ครั้ง ๆ ละหลายนั้

วันที่ ๑๒ มิถุนายน

เวลาอรุณรุ่งข้าพระพุทธเจ้าไ้ยินเสียงชนที่คอนสาครเป็นอันมาก

เวลาเช้าโมงครึ่งจึงส่งย ครั้นเวลาบ่าย ๔ โมงไต่ย็นเสียงย่นใหญ่ที่
หัวคอนสาครนั้หนึ่งเสียงย่นเล็กประมาณ ๒๐ นั้ แล้วก็ส่งยไป

วันที่ ๑๓ มิถุนายน

ท่านพระยาประธาไต่มีหนึ่งส้อมมายังข้าพระพุทธเจ้าฉะบับหนึ่ง
ว่าอุปฮาดเมืองกมลาลัยไต่แต่งให้คนไปตรวจทางตามเวินควม เห็น
รอยคนขึ้นที่ท่าเกือหางสะคำประมาณ ๑๐๐ คน เค้นล่องไปถึงท่าเวิน
ควมรอยพักฆ่าโคกิน ๓ ตัวแล้วหายไป คเหมือนจะลงเรือทนน และผู้
ที่ไปเกือไต่หนึ่งส้อมเขมรคอกอยู่ฉะบับ ๑ เช่นช้ออักษรฝรั่งเศส ช้อเลก
เตอร์แมนปรุโซ เห็นว่าอายพวกนี้จะผ่อนกันกลับไปเพื่อจะไม่ให้เรา
ควมแจ้งอยู่แล้ว อนึ่งเพี้ยแก้วยาอินช้งข้าพระพุทธเจ้าแต่งให้ไปประ
จำคอยสอแถมข้าคักอยที่คอนสะคำนั้น กลับมาแจ้งควมต่อข้าพระ
พุทธเจ้าฉะบับว่า ทค้ายคอนหยวกนั้ไต่ย็นเสียงคนทำการอยในค้าย แต่
หาทรายว่าจะมีคนอยู่เท่าไต่ไม่ ค้วยคไปไม่เห็นตัวคน แต่ที่คอนงานน
เห็นญวนเขมรลาวประมาณ ๒๐ คนคักไต่อยู่ทหลังคอน เอามาทำคป
ที่หัวคอน ทำแล้วคปหนึ่ง แต่ค่อไปภายหน้านั้นจะทำคปหรือทำค้ายหา
ทรายไม่ และพวกเหล่านั้นไต่มาคองไม่ค้ายที่คอนสะคำคองหนึ่ง ถอน
ขึ้นไต่ประมาณ ๑๐ ทอน ครั้นแลเห็นเพี้ยแก้วยาอินเข้าพวกเหล่านั้นก็
วิ่งหนีลงไปคอนระงา แต่ที่ไต่เรอชาคักนนเพี้ยแก้วยาอินคไปหาเห็นไม่
ครั้นเวลาบ่ายประมาณ ๔ โมงครึ่งเพี้ยสชะช้งไปช่มอยู่ทคอนเคคกลับ
มาแจ้งควมต่อข้าพระพุทธเจ้าว่า ไต่เห็นชาย ๓ คน หญิง ๑ คน

เดินอยู่ที่บ้านคอนเตก ครนคนเหล่านั้นเห็นเพยสชะก็วิ่งหนีเพยสชะ
ไป ครนคนเหล่านั้นวิ่งไปประมาณทางเกอบจะถึงค่ายฝรั่งเศส เพยสชะ
ได้ยิงเสียงปืนฝรั่งเศสถึงกราดมาแต่หัวคอนเอนอนมาก ครนเวลา
ค่ำเสียงปืนก็สงบไป

วันที่ ๑๔ มิถุนายน

เวลาเช้าข้าพระพุทธเจ้าได้ยิงเสียงปืนเล็กที่คอนสาครประมาณ
๑๐ นาที ครนเวลาเที่ยงได้ยิงเสียงปืนที่คอนสาครอีก ๖ นาที ครน
เวลาบ่าย ๕ โมงได้ยิงเสียงปืนใหญ่ที่คอนคอนอีกหนึ่ง ในทันใดนั้น
ข้าพระพุทธเจ้าได้สั่งให้ทหารยิงปืนใหญ่ที่ค่ายทางสมอหวฝรั่งเศสเล่น
บ้าง ๒ นาที แล้วได้ยิงเสียงปืนใหญ่ ณ ค่ายหลวงเทพนทร์ซึ่งตั้งอยู่ที่
คอนช้างนั้หนึ่ง

วันที่ ๑๕ มิถุนายน

เวลา ๓ โมงเช้า เพยสชะซึ่งไปชุมนุมลอคแนมเข้าก็อยู่ที่คอน
เตกกลับมาแจ้งความว่า ได้เห็นฝรั่งเศสอยู่ณค่ายคอนสาครมีแต่
๒ คนเท่านั้น และเห็นญวนคุมลาว ๒๔ คน แต่ลาวพวกนั้นเห็น
จะเป็นลาวบ้านคอนสาครทั้งสิ้น มาชนไม้เรื่อนราษฎรเห็นอค่ายฝรั่งเศส
ซึ่งเป็นรอยไฟไหม้ เขาไปทำเรื่อนที่บันไดค่ายฝรั่งเศส แต่
จะทำให้ผู้ใดอยู่นั้นหาทราบไม่ เพยสชะแจ้งความแล้วก็กลับไปชุมนุม
อยู่ตามเดิม และวันนั้นฝรั่งเศสหาได้ยิงปืนที่คอนคอนอีกไม่ ครนเวลา
บ่าย ๑ โมงท่านพระยาประชาทิยม์หนึ่งส้อมมาว่า ได้แต่งให้ยุบชาก

เมืองสุวรรณภูมิคุมกำลัง ๒๒๔ คนพร้อมด้วยเครื่องศาสตราวุธมาช่วย
ราชการในค่ายทางคอนสม ให้ถอนทัพสุริยะ ท้าวไชยราช ท้าว
สุทธิสาร ซึ่งคุมกำลังเมืองแสนปางอยู่ในค่ายทางคอนสมนั้น กลับ
ไปยังเมืองสีทันดร เพื่อจะได้ให้กลับไปเกลี้ยกล่อมราษฎร และจะ
ได้ให้ช่วยนายร้อยตรีคล้ายรักษาราชการเมืองแสนปางต่อไป และ
จะให้ถอนหลวงสุนทรอุทัยพิทักษ์กับไพร่พลที่ไปจากเมืองแสนปางนั้น
กลับมายังเมืองสีทันดร ด้วยราชการทางเมืองแสนปางฝรั่งเศสหา
ได้ยกกองทัพมาไม่ แต่ราษฎรตกทนกลัวกวาดครัว เพราะหลวง
อุทัยพิทักษ์เข้มขมตักเตือนการและจำจงราชวงศ์กรมการเคื้อครอันมาก
จึงพากันแตกกันไป เช่นแต่ความเล้าลอมายังห้ามทัพโจทก์ไม่ ครั้น
ข้าพระพุทธเจ้าได้รับไพร่พลกองเมืองสุวรรณภูมิไว้แล้ว จึงได้ผ่อน
ให้กรมการและไพร่พลกองเมืองแสนปางกลับไปยังเมืองสีทันดร ตาม
หนังสือคำสั่งท่านพระยาประชาแต่ในเวลานั้น

วันที่ ๑๖ มิถุนายน

ได้ย่นเสียงปืนใหญ่ที่หัวคอนคอนนิกหนึ่ง ครั้นเวลาเช้าโมง
ครึ่งเพยสุชะซึ่งไปชุมนุมคอยสอดแนมข้าศึกอยู่ที่คอนเคดกลับมาแจ้ง
ความว่า เห็นลาว ๒ คนที่ท่วงที่จะเป็นควนาย มีไพร่มาด้วยประมาณ
๓๐ คนข้ามมาแต่ค่ายฝรั่งเศสคอนสาครขึ้นเนินที่คอนเคด และเห็น
ฝรั่งเศสคุมทหารประมาณ ๕๐ คนข้ามมาขึ้นที่คอนเคดด้วย และจะ
ข้ามล้งกันมาอีกเท่าไถนั้นเพยสุชะหาทราบไม่ ครั้นเพยสุชะแจ้งความ

ต่อข้าพระพุทธเจ้าแล้ว ฝรั่งเศสคุมทหารมาถึงหัวดอนเตกเอาปืนยิง
ระดมมาที่ค่ายทางดอนสมเป็นอันมาก ข้าพระพุทธเจ้าพร้อมด้วยทหาร
และพลฉกรรจ์ฝ่ายสยามในค่ายทางดอนสมก็เอาปืนยิงตอบไป พวก
ทหารฝรั่งเศสทนกำลังปืนไทยมิได้ก็ยกธงขาวแล้วก็แตกหนีไป สัน
พวกฝรั่งเศสทั้งองทัพหมกอยู่ที่หัวดอนเตกก็มีบ้าง และพวกข้าศึก
จะถอยปืนฝ่ายสยามสักคนหาทรายไม่ แต่พวกทหารและพลฉกรรจ์
ฝ่ายสยามนั้น ด้วยเดชพระบารมีปกเกล้าฯ หาเป็นอันตรายแต่สักคน
หนึ่งไม่ รบกันครึ่งประมาณชั่วโมง ๑ ฝรั่งเศสจึงแตกหนีไป ครั้น
เวลาประมาณ ๔ ทุ่มเศษ พวกฝรั่งเศสเอาปืนไปยังที่ดอนตาลัน
หนึ่งหาถูกผู้คนไม่ พวกกองอาสาจึงได้พร้อมกันออกตรวจจะจับคนยิง
ปืนก็ไม่พบ ได้แต่หนึ่งสี่แวนกั้งไม่อยู่ระยะ ๑ เป็นหนึ่งสี่ของ
นายทัพฝรั่งเศสที่ดอนสาครมาถึงท่านพระยาประสา ว่าให้เลิกทัพที่
ดอนสมและดอนต่าง ๆ กลับไปเมืองโขงให้สิ้น ด้วยฝั่งโขงฝ่ายตะวันออก
และดอนต่าง ๆ นั้นเป็นของฝรั่งเศสทั้งสิ้น ถ้าไม่เลิกทัพ กลับไป
จะยกทหารมารบ ความแจ้งอยู่ในหนังสือฉบับนั้นแล้ว ท่านพระยา
ประสาได้มีหนังสือตอบไปยังนายทัพฝรั่งเศสฉบับ ๑ ใจความว่า ฝรั่งเศส
เห็นเองว่าเกาะดอนและฝั่งโขงฝ่ายตะวันออกเป็นดินของฝรั่งเศส
ยอมถอนทหารไม่ได้ ถ้าขึ้นชนมารบก็จำต้องต่อสู้

วันที่ ๑๗ มิถุนายน

เวลา ๒ โมงเช้าข้าพระพุทธเจ้าได้ไปหาท่านพระยาประสา ณ

เมืองสทนครเวลาเย็นจึงกลบมาค่าย และเข็นวอนนไคยบเสียงบันทคอน
สาครประมาณ ๒๐ นัก็ส่งไป

วันที่ ๑๘ มิถุนายน

เวลาเช้าเพี้ยสขะมาแจ้งความว่า ได้เห็นฝรั่งเศสเอาไม้เฮีย
มาชักกันเป็นสัเหลยบใหญ่ประมาณคอกคัยทาสชาวปักไว้ที่คอนเตต
อันหนึ่ง ปักไว้ทักแกงและทคอนน้อย ๆ ริมคอนสาครอน ๓ แห่ง ครั้น
เวลาเย็นไคยบเสียงบันทคอนสาครอีกประมาณ ๒๐ นัจึงส่งไป

วันที่ ๑๙ มิถุนายน

เวลาเช้า ๒ โมงครึ่ง ข้าพระพุทธเจ้าเห็นเรือฝรั่งเศสขึ้นมา
แต่คอนสาคร ๔ ลำ มีทหารประมาณ ๕๐ เศษจะขึ้นไปทาง คอน
ตาล ข้าพระพุทธเจ้าได้พร้อมด้วยทหารเอาขืนยิงกราดสะกิดหน้า
ไว้ เรือฝรั่งเศส ๔ ลำนั้นก็เลี้ยวเข้าไปยิงพลอาษาซึ่งตงอยู่ทคอนตาล
พวกพลอาษาก็เอาขืนยิงต่อสู้เป็นสามารถ พวกทหารฝรั่งเศสทานกำ
ลึงขืนพวกพลอาษามีได้ก็แตกถอยไปสิ้น และทซึ่งพวกฝรั่งเศสไป
จอตเรือยิงพวกพลอาษานั้น ห่างกันประมาณ ๒๕ วา กระสุนขืนฝรั่ง
เศสหาถูกของพวกพลอาษาแต่สักคนหนึ่งไม่ แต่พวกฝรั่งเศสนั้น
จะถูกกระสุนขืนของพวกพลอาษาเจ็บตายไปในเรือสักกคนหาทราบไม่
เพราะควนขืนมีคคลุ้มไปทงนั้นทไปไม่เห็นถนัค และเมื่อฝรั่งเศส
แตกถอยไปนั้นข้าพระพุทธเจ้าพร้อมด้วยทหารและไพร่พลในค่ายทาง
คอนสมเอาขืนยิงกราดไปที่เรือฝรั่งเศสประมาณ ๕๐ นั พวกฝรั่ง

เศสก็เอาขืนยงคอบมาเป็นอนมาก แล้วก็ลองเรือเลียวลยเข้าไป
 คอนคอน และในขณะนั้นฝรั่งเศสได้มาที่หัวคอนเคตเอาขืนยงกราครมา
 ที่ค่ายทางคอนสมประมาณ ๒๐ นก ข้าพระพุทธเจ้าได้สั่งให้ทหาร
 เอาขืนยงรับทางคอนเคตด้วย แล้วฝรั่งเศสที่หัวคอนเคตก็แตกไป
 แล้วข้าพระพุทธเจ้าได้มีหนังสือขอขบขันมลิเซอร์ ขบขันสในเคอร์ ไป
 ยังท่านพระยาประชาณ เมืองสีทันกร ให้เพิ่มเติมไปยังข้าพระพุทธเจ้า
 อีก เวลาเย็นได้ขืนยงขันทคอนสาครประมาณ ๒๐ นกก็ส่งไป
 แล้วข้าพระพุทธเจ้าได้แต่งให้หลวงอภัยกับอุปฮาดเมืองสุวรรณภูมิ
 คุมพลกรร ๑๐๐ คนขันทคอนมอ ยกไปตั้งอยู่ที่ทางคอนจอม ด้วย
 เกรงข้าศึกจะเอาเรืออ้อมขึ้นไปทางคอนจอม ได้แต่งให้ราชวงศ์
 เมืองสุวรรณภูมิกับราชวงศ์เมืองพยัคฆภูมิพิสัย คุมพลกรร ๕๐
 คนขันทคอนมอไปสมทบกองราชบุตรเมืองอติย ซึ่งคุมพลอาษา
 ตั้งอยู่ที่คอนताल และให้ช่วยกันรบคองค่ายที่คอนतालด้วย

วันที่ ๒๐ มิถุนายน

เวลาเช้าได้ขืนยงขันทคอนสาครนค๑ แล้วจึงขบส่งไปทั้งวัน

วันที่ ๒๑ มิถุนายน

เวลาเช้าเพยสุระซึ่งไปคอบสอคนมข้าศึกอยู่ที่คอนเคตกลับมา
 แจ้งความว่า เห็นมีเรือใหญ่ ๆ อยู่ที่ค่ายคอนสาคร ๕ ลำ เรือ ๕
 ลำนั้น ถ้าจะบรรทกทหารพอประมาณ ๑๕๐ คน และเห็นทหาร
 ฝรั่งเศส ๑๐ คนตกไม้ผูกคาคแคร่ที่ปากเรือ เห็นจะเป็นทงขันท

ใหญ่ ครั้นเวลาเย็นท่านพระยาประจำได้ส่งขึ้นไป ๒ ถึงกับกระสุน
ที่บุกเพิ่มเติมมาให้ข้าพระพุทธเจ้า ที่ค่ายทางตอนสมอีก ๔๐๐๐
กระสุน

วันที่ ๒๒ มิถุนายน

ท่านพระยาประจำได้ส่งขึ้นไป ในเคอร์มายังข้าพระพุทธเจ้า ๑๐
บอก มีปลั๊กคันค้ำพร้อม ครั้นเวลา ๓ โมงเช้า นายทิดแพง
นายพต กองราชวงศ์เมืองสีทันดร ซึ่งไปสอดแนมกับเพี้ยแก้ว
ยาอินที่คอนสะกำกลับมาแจ้งความว่า เมื่อเวลาเช้าวานนี้ ได้เห็น
นายมัน นายอิน บ่าวขัติยราชเมืองสีทันดร นายทิดแก้วคนเมือง
สีทันดร นายมาคนบ้านคอนตาล ไม่รู้จักชื่อกันหนึ่ง รวม ๕
คนไปทำไร่อยู่ที่คอนสะกำ คน ๕ คนนั้นเดินออกมาแต่ในไร่ เพี้ย
แก้วยาอินเห็นว่าเห็นพวกเดียวกันห้ามความสงสัยไม่ คนเหล่านั้นก็
เข้าจับเอาตัวเพี้ยแก้วยาอินได้ แต่นายพต นายทิดแพง ๒ คนซึ่งไป
กับเพี้ยแก้วยาอินนั้นวิ่งหนีลงเรือกลับมาได้ และเหตุที่เป็นเช่นนี้
เพราะเพี้ยแก้วยาอินไปเห็นพวกเหล่านั้นแล้วหาได้มาแจ้งความต่อข้า
พระพุทธเจ้าไม่ น่าเสียดายเพี้ยแก้วยาอินเป็นอย่างยิ่ง ครั้นภายหลัง
ได้ทราบความแต่คนกองสอดแนม และซึ่งท่านพระยาประจำได้แต่ง
ให้ไปสอดแนมที่ค่ายฝรั่งเศส ว่าเห็นเพี้ยแก้วยาอินอยู่ในค่ายฝรั่งเศส
ที่คอนสาคร ฝรั่งเศสได้เอาร่างแหพันตัวเพี้ยแก้วยาอินไว้มิให้
เกินได้ หาได้เอาขอเหล็กใหญ่จำไว้อีกไม่ เพราะเกรงเพี้ย

เวลาเช้าครึ่งโมงฝรั่งเศสคุมทหารลงเรือ ๕ ลำออกจากค่าย
 กองสารสินมา ตักตรงจะไปกองศาล ข้าพระพุทธเจ้าได้พร้อม
 ทหารเอาปืนยิงกราดสะกิดหน้าไว้ พวกฝรั่งจะเข้าไปตีค่าย
 กองศาลมิได้ ก็แอบเรือเข้าหอค้อมคอนอี่แอ่น เขาปืนใหญ่กระสุน
 แทะยิงระคมมาที่ค่ายทางคอนสมเป็นอันมาก และได้ยิงขันทับมา
 ข้างเล็กน้อย ได้ยิงโต้ตอบกันตั้งแต่เวลาเช้าครึ่งโมงจนเวลาเช้า ๓
 โมง ครึ่งฝรั่งเศสก็พ่ายถอยกลับไปค่ายของตน และเมื่อขณะยิง
 กันอยู่นั้นพวกทหารฝรั่งเศสจะถูกกระสุนปืนฝ่ายกองทัพลสยาม สัก กคน
 ไปหาเห็นฉันทไม่ แต่กระสุนปืนลูกแตกของฝรั่งเศสซึ่งยิงมาตก
 เกล็ดนกลาดทั่วไปในค่ายทางสม ท้วยเศษพระขรรค์ปักเกล้า พล
 ทหารและพลฉกรรจ์ฝ่ายสยามหาเป็นอันตายแต่สักคนหนึ่งไม่ ครั้น
 เวลา ๔ โมงเช้าท่านพระยาประสาธน์ได้มีหนังสือมาฉบับ ๑ ว่า ได้
 แต่งให้คนไปสืบสอดแนมในค่ายฝรั่งเศสกลับมาแจ้งความว่า พวก
 ฝรั่งเศสได้เวียนเรือหามขึ้นมากับ ๑๗ ลำ แล้วจะคิกกันมารบค่าย
 กองสมทางเรือเป็น ๒ กอง ๆ ๑ จะข้ามเข้าหัวคอนอี่แอ่น บังคอน
 เข้อยข้ามมาทางหาคชควาย ตักมากอนเทอเข้าคอนยางคิชนาบลึง
 ค่ายทางคอนสม กอง ๑ จะขึ้นมาทางหัวคอนเทคทางบก ทาง

เรือ ให้คิดวางคนไว้ในคอนต่าง ๆ ข้างกันมันไว้อย่าให้มันขึ้นมาได้
ความแข็งแรงอยู่แล้ว ข้าพระพุทธเจ้าได้มีหนังสือไปถึงอุปฮาดเมือง
กมลาลัยซึ่งตั้งค่ายอยู่ชลเวียงให้แต่งพลฉกรรจ์ ๑๑๑ คนมาชุมนุมอยู่ที่
หาดขี้ควาย ครั้นเวลาเที่ยงท่านพระยาประสาธได้ส่งขี้สตันขึ้นส่งใน
เคอร์มาให้อีก ๑๐๐๐ นัด เวลาบ่าย ๔ โมงท่านพระยาประสาธได้ส่ง
ขี้สตันขึ้นแมลิเคอร์มาให้อีก ๒๐๐ นัด ก็ขี้สตันลงในเคอร์ ๕๐๐
นัด ครั้นเวลาบ่าย ๔ โมงข้าพระพุทธเจ้าได้แต่งให้พระอหัมมคุมพล
ฉกรรจ์เมืองนครจำปาศักดิ์ ๕๕ คนมาออกรบมือ ไปตั้งชุมนุมอยู่ที่
คอนเขี้ยวตามคำสั่งท่านพระยาประสาธ อีกกองหนึ่ง

วันที่ ๒๔ มิถุนายน

เวลา ๔ โมงเช้าเพี้ยสุระซึ่งไปชุมนุมคอยสอดแนมข้าศึกอยู่ที่คอน
เกดกลัยมาแจ้งความว่า ได้เห็นฝรั่งเศษเป็นนายการคุมให้พวกพวก
ลาวทำถนนไว้วัดคอนสาครเหนือค่ายฝรั่งเศษ ตัดแต่ข้างริมน้ำขึ้น
ไปถนนกว้างประมาณ ๗ คอกที่ทำไปแล้วนั้นยาวประมาณ ๓๐ วาตัด
ตรงไปทางตะวันออก

วันที่ ๒๕ มิถุนายน

เวลาบ่ายได้ยิงเสียงปืนใหญ่ที่ค่ายฝรั่งเศษคอนสาคร ๖ นัดได้
ยิงเสียงปืนใหญ่ที่ค่ายคอนสระคำประมาณ ๑๕ นัดแล้วก็สงบไป

วันที่ ๒๖ มิถุนายน

เวลาบ่าย ๕ โมงเพี้ยสุระซึ่งไปชุมนุมอยู่ ณ คอนเกดกลัยมาแจ้ง

ความว่า ได้เห็นญวน ๕ คนไม่ได้ถืออาวุธมาที่คอนเตค ทรง
เข้ามาจะจับตัวเพี้ยสชะ ๆ กับพวกเพื่อน ๓ คนด้วยกันก็วิ่งหนีลงเรือ
กลับมาค่ายทางสมไต ครั้นเวลา ๒ ยามท่านพระยาประชาไศม์หนึ่ง
สือมาฉะบับ ๑ ว่าได้ให้คนไปสืบการที่คอนสาครมาแจ้งความว่า ได้
เห็นฝรั่งเศษทำค่ายที่คอนสาครเป็น ๓ ค่าย ที่มันทำค่ายขึ้น ๓ ค่าย
นั้น ถ้าเรายกทหารลี้ว่งเข้าไปในคอนสาครมันจะไ้ระดมยิงพวกเรา
เป็น ๓ เค้า และในระหว่างกลาง ๓ ค่ายนั้นชุกกินลึกยาวกว้าง
๓ วา มันบอกราษฎรว่ามันชุกทำอยู่สำหรับต่อเรือไฟ

วันที่ ๒๗ มิถุนายน

เวลาเช้าข้าพระพุทธเจ้าได้มีหนังสือไปถึงอุปฮาดท่งค่ายอยู่ณ
บ้านชลเวียง ว่าให้แบ่งพลฉกรรจ์มาตั้งอยู่ที่ริมฝั่งโขงเบื้องตะวันออก
ออกสักกองหนึ่ง จะไ้กันทางข้าศึกซึ่งจะหลีกค่ายคอนจอมออก
มา ค่ายข้าศึกจะขึ้นทางนั้นทคอนจอมยังไม่ถึง หรือถ้าเวลา
กลางคืนก็ไปไม่เห็น

วันที่ ๒๘ มิถุนายน

อุปฮาดผู้รักษาค่ายชลเวียงมาแจ้งความต่อข้าพระพุทธเจ้าว่าไ้
แต่งให้คน ๕๐ คนไปตั้งอยู่ที่ริมฝั่งตะวันออกตรงคอนจอม ตาม
หนังสือที่ข้าพระพุทธเจ้ามีไปแล้ว ครั้นเวลาสายได้ยินเสียงปืนใหญ่
ที่คอนสาคร ๖ นัดแล้วก็สงบไป

วันที่ ๒๕ มิถุนายน

เวลา ๕ โมงเช้าท่านพระยาประสาธน์ได้มาเยี่ยมข้าพระพุทธเจ้าที่
ค่ายทางคอนสม และได้แจ้งความว่าได้ให้คนไปสืบที่คอนสาครได้
ความว่า พวกฝรั่งเศสจัดการขุดคลองตั้งแต่เหนือค่ายตรงไปคอน
หยาบ เห็นว่ามันจะเอาเรือมารบทางน้ำ ถ้ามันขุดแล้วเมื่อใด
จึงจะเอาเรือมาบรรทุกหินสัก ๒๐ ลำ ๓๐ ลำมาล่อมคลองเสียมิให้
เรือไฟขึ้นมาได้ ครั้นเวลาบ่าย ๓ โมงท่านพระยาประสาธน์ก็กลับไป
เมืองสีทันดร วันนั้นได้ยินเสียงปืนที่คอนสาครประมาณ ๖ นัด ๗
นัดแล้วก็สงบไป เวลาพลบค่ำข้าพระพุทธเจ้าได้แต่งให้นายนิมทหาร
กรุงเทพฯ ไปรักษาค่ายคอนจอมแทนอุปฮาดเมืองสุวรรณภูมิ ให้
อุปฮาดกลับมาค่ายทางสม ถ้วยอุปฮาดเป็นคนคนเสียงปืน ถ้าข้าศึก
ยกไปรบเกรงจะชักพาไพร่พลให้แตกกันไป

วันที่ ๓๐ มิถุนายน

เวลาเช้าเพียสุชะที่ไปชุมนุมคอยสอดแนมข้าศึกณคอนเทกกลับมา
แจ้งความว่า เห็นฝรั่งเศสมาทำโรงที่หน้าวัดคอนสาครริมน้ำโรง ๑
เป็นโรงยามมีทหารประจำอยู่ด้วย

วันที่ ๑ กรกฎาคม

เวลาบ่ายหลวงเทพนทร์ได้ส่งหนังสือของ พระพิพัฒน์กรมโพงษา
พระราชกัณฑ์มเรศวร ซึ่งไปชุมนุมอยู่พระคันทน์มาฉบับ ๑ ว่า เมื่อวันที่ ๒๕
มิถุนายน ได้เห็นเรือขึ้นมาแต่เมืองเซียงแตง ๔๔ ลำ มีฝรั่งเศส ๒ คน
กับไพร่พลประมาณ ๑๐๐ คน ขึ้นมาจอดเรือที่ท้ายคอนหยาบ

วันที่ ๒ กรกฎาคม

เวลาเช้าเพ็ญสุขซึ่งไปชุมนุมอยู่ที่คอนเอดกลับมาแจ้งความว่า เห็นฝรั่งเศษคนชกคลองเหนือค่ายไค้วัก ชกแต่ริมน้ำตรงไปทิศตะวันออก ทัพมนานวันคืนไ้ยังไม่ไ้ชกประมาณ ๕ วา แลเห็นท่าโรงขึ้น ทัพมน้ำขวางคลองทชกใหม่ โรงยาวประมาณ ๕ วา เอามูลดินถมริมโรงนั้นสูงถึงริมชายคา ครั้นเวลาบ่าย ๕ โมงท่านพระยาประสาไ้มีหนังสือมายังข้าพระพุทธเจ้าฉบับ ๑ ใ้ให้เลือกพลฉกรรจ์สัก ๑๐๐ คนหัดไ้เป็นท่าทหารไว้ ถ้าที่เมืองยบลสั่งบนมาลิกอร์มาเมื่อใด จึงจะสั่งไ้ให้คนที่หัดเป็นทหารลสำหรับมือ

วันที่ ๓ กรกฎาคม

นั้นห้ามราชการสิ่งไ้ไม่

วันที่ ๔ กรกฎาคม

เวลาเช้า ๕ โมง ท่านพระยาประสาไ้มาเยี่ยมข้าพระพุทธเจ้าที่ค่ายทางคอนสม และไ้แจ้งความว่า ไ้มีโทรเลขมาแต่กรุงเทพ ฯ ว่าฝรั่งเศษไ้จัดทหารเพิ่มเติมขึ้นมอีก ๖๐๐ คน ใ้กำกับนายทัพนายกองไ้รักษาหน้าทไ้ให้กวคั้น แล้ข้าพระพุทธเจ้าไ้มีหนังสือไปยังอุปฮาดณค่ายชลเวียงว่า ใ้แต่งตั้งผู้หนึ่งผู้ใดที่มั่นคง คุมกำลังลงมาตั้งอยู่ที่ริมโขงเบองตะวันออกตรง ทางคอนจอม รวมกับคนที่มาอยู่แต่เดิมไ้ไ้ ๑๐๐ หรือ ๑๐๐ เศษ ครั้นเวลาบ่าย ๓ โมงท่านพระยาประสาไ้กลับขึ้นไปยังเมืองลั้ทันคร

วันที่ ๕ กรกฎาคม

หลวงเทพนทร์ ซึ่งทักทายออกนอกร้าง ได้ส่งหนังสือพระพิพัฒน์
กัมโพชา พระภิกษุภุมเรศ มายังข้าพระพุทธเจ้าฉบับ ๑ ว่า ได้เห็น
ฝรั่งเศสเอาเรือไฟขึ้นมอลา ๑ จอดอยู่ที่ท่าขอนหยวก เรือยาวประ-
มาณ ๒๐ วา มีทหารในเรือนประมาณ ๕๐๐ แต่หาทราบไม่ว่าจะ
มีฝรั่งเศสเป็นนายขึ้นมาสักกี่คนไม่ ความแจ้งอยู่แล้ว ครั้นเวลาเที่ยง
ได้ยินเสียงปืนใหญ่ที่ทอนสาครประมาณ ๑๐ นัด

วันที่ ๖ กรกฎาคม

เวลาบ่าย ๓ โมงท่านพระยาประสาธได้ส่งขัณฑ์ขึ้นแมลิเกอร์ ๒๐๐
นัด ขึ้นสไนเกอร์ ๓๐๐ นัด มายังข้าพระพุทธเจ้าณค่ายทางคอนสม
ครั้นเวลาบ่าย ๕ โมงครึ่งเพียสุชะซึ่งไปชุมนุมคอยสอดแนมอยู่ที่คอนเทก
กลับมากแจ้งความว่า ได้เห็นฝรั่งเศสเอาเรือขึ้นมาได้ ๕ ลำ รวมทั้งเรือ
ที่มออยู่เดิมเป็น ๕ ลำด้วยกัน แต่เรือซึ่งเอาขึ้นมาใหม่ ๔ ลำนั้นหาทราบ
ว่าจะเวียนขึ้นมาหรือหามาไม่ เรือ ๕ ลำนั้นไม่ใหญ่น้อยกว่ากันนัก ถ้า
จะบรรทุกทหารลำ ๑ พอประมาณ ๓๐ คน ในวันนั้นท่านพระยาประสาธ
ได้ส่งปืนคำ ๑ ถึงกับกระสุนเหล็กสำหรับปืนใหญ่ ๕๕ นัด กระสุนเพิ่ม
เติมมาให้ที่ค่ายทางคอนสมอีก

วันที่ ๗ กรกฎาคม

เวลาบ่าย ๔ โมงเพียสุชะ ซึ่งไปชุมนุมคอยสอดแนมข้าศึกอยู่ที่คอน
เทกกลับมากแจ้งความว่า เห็นทหารฝรั่งเศสประมาณ ๕๐ คนมียัน

สำหรับตัวทุกคนแต่หามีนายกำกับมาไม่ ลงเรือข้ามมาจากค่ายคอน
 สาคูขึ้นฝั่งคอนเทก ครั้นเพลยัสเซแรงความแล้ว ทหารซึ่งนั่งยาม
 อยู่ที่ค่ายคอนหางส้มแลไปเห็นทหารฝรั่งเศส ๓ คนยืนอยู่ที่หัวคอนเทก
 ทหารที่ค่ายหางคอนส้มเอาปืนยิงกราดไปประมาณ ๓๐ นัด พวก
 ทหารฝรั่งเศสไม่ทันตั้งตัว ได้ยิงขึ้นตอบมาแต่คนเดียวก็แตกคั่นหนีไป
 สิ้น แต่กระสุนปืนฝ่ายทหารไทยจะถูกทหารฝรั่งเศสสักคนก็ไปหา
 เห็นถนัดไม่

วันที่ ๘ กรกฎาคม

เวลาบ่าย ๕ โมงได้ยิงเสียงปืนใหญ่ที่คอนสาคู ๓ นัด แล้วก็
 สงบไป

วันที่ ๙ กรกฎาคม

เวลาอรุณรุ่งท่านพระยาประชา ได้มีหนังสือมาฉบับ ๑ ว่า ได้
 แต่งให้คนไปสืบไต่ความว่า ฝรั่งเศสเอาเรือกลไฟขึ้นมาจากคอน
 หยวก ครั้นบรรทุกกลุ้ทำการและเครื่องเหล็กขึ้นมามาก มีผู้หญิง
 คนชั่วฉนวน ขึ้นมาประมาณ ๒๐ คน เห็นว่ามีจะคิดตั้งทำการขุดคลอง
 ถมถนนทอดทางเหล็กตั้งมั่นที่คอนสาคู คิดการบึ่ง จึงมีผู้หญิงขึ้นมา
 สำหรับปลุกใจทหารด้วย แต่การที่มันทำอยู่ทุกวันนี้คือระเบิดหินใน
 ช่องคอนหยวกและขุดคลองที่บึงคล้าคอนหยวก แต่ซึ่งมันเค็มเรือมา
 อีกนั้นคงคิดมารบกวนขี้ไล่คอนตาล ประสงค์จะหาทางอ้อมมาตัด
 หลังค่ายหางคอนส้ม อนึ่งถ้ากำลังมันมากจนคงคิดมาตงคอนเทก

เพื่อจะขยับเขยื้อนกับเรา ถ้าสืบรู้ว่ามันขึ้นตั้งตอนเคตเมื่อใด เราจำจะต้องยกเข้าปล้นกลางคืนอย่าให้มาถึงตีมันได้ ทางนาคอนตาล คอนจอม ต้องกำชับไว้ออย่าให้ประมาท ความแฉ่งอยู่ในหนังสือฉบับนั้นแล้ว ครนเวลาบ่าย ๕ โมงครึ่งก็ยิงปืนใหญ่เล่นที่ค่ายทางสม ๒ นึก

วันที่ ๑๐ กรกฎาคม

หลวงเทพนทรซึ่งคุมกำลังค่ายอยู่ที่คอนช้าง ได้มีหนังสือมา ยังข้าพระพุทธเจ้าณค่ายทางคอนสมฉบับ ๑ ใจความว่า ท่านพระยาประชาไคมีหนังสือมาว่า ให้หลวงเทพนทรคุมทหารไปชุมนุมอยู่ที่กลางคอนเกต ถ้าเห็นกองทัพฝรั่งเศสยกมาที่ค่ายทางคอนสมเมื่อใด ก็ให้หลวงเทพนทรชักนายข้าศึกให้แตกไปให้จงได้ ความแฉ่งอยู่แล้ว แต่หลวงเทพนทรเห็นว่าครั้นจะคุมกำลังไปชุมนุมตามคำสั่งท่านพระยาประชาไคแล้ว ก็เห็นว่าทคอนเตคนนเป็นคอนน้อย ถ้าข้าศึกยกทัพมาก็คงเห็นกองชุมนุมก่อน ที่ไหนจะชักนายข้าศึกได้ ประการหนึ่งข้าศึกจะยกมาเวลาใดเมื่อใดนั้นก็ยังไม่ทราบ ถ้าต้องไปคอยอยู่หลายวันก็เป็นการลำบากมาก ด้วยที่จะส่งเสบียงกันนั้นก็ต้องลอบไปทุกครั้ง เพราะฉะนั้นจึงได้แต่งให้แต่ หมนเททอกษรกับนายคงคุมทหารและพลฉกรรจ์ ๓๕ คนไปตั้งชุมนุมอยู่ที่คอนงว ได้ให้พระเจริญคุมกำลัง ๕๐ เศษไปตั้งอยู่ที่คอนใฝ่อีกกองหนึ่ง ด้วยคอนทั้ง ๒ นั้นใกล้กันกับคอนเคต ถ้าเมื่อนายข้าศึกยกทัพมาที่ค่ายทางคอนสมทางคอนเคตเมื่อใด จะให้กองซึ่งชุมนุมอยู่ ๒ กองนั้นยิงชนายเอาข้าศึกเมื่อนั้น (ความแฉ่งอยู่ในหนังสือหลวงเทพนทรนั้นแล้ว)

วันที่ ๑๑ กรกฎาคม

เวลาบ่าย ๕ โมงเศษ ท่านพระยาประชาไศม์หนังสือมาฉบับ ๑ ใจความว่า ได้แต่งให้คนไปสืบไต่ความว่า เรือกลไฟที่มานั้นเป็นแต่เจ้าเมืองไช้ฮั่นมาตรวจการเอาทหารมาผลัดเปลี่ยน และมีผู้หญิงญวนมาด้วย เอามาไว้ที่คอนสาคร มาอยู่ ๒ วันเรือกลไฟก็กลับไป กรมการในพระยาภักดีเจ้าเมืองธราบริวัตร์หนฝรั่งเศสเข้าหาพระภักดีกรมเรศร์ ๒ คน ให้ความว่าเมืองยกันวันทฝรั่งเศสยกกองชาวและทงหมวกทงธง นันทหารญวนฝรั่งเศสช่วยจับใช้ตายประมาณ ๒๐ คน ที่ยังเหลืออยู่ ย่อที่เค็มที่ มีทหารญวน ๓ คนหนชอนไม้ลอยน้ำล่องไป ฝรั่งเศสจับเอาตัวจำไว้ที่เมืองเชียงแตง ชาวเมืองเชียงแตงเมืองธราบริวัตร์เห็นทหารของฝรั่งเศสรวมเรพากันอพยพหลบหนีจากฝรั่งเศสมาก บ้านตลกคำพนแขวงเมืองเชียงแตงราษฎรพากันอพยพหลบไปทั้งบ้าน หนีไปอยู่ป่าในลำเซซาน กรมการในพระยาภักดีคิดออกหากหลายคน ฝรั่งเศสเห็นรวนเรจึงกวาดครัวไปไว้ที่คอนกระสังแขวงสมบุรณ์ อนึ่ง พวกทล่อเรือฝรั่งเศสมาจากเมืองเชียงแตงนั้น ฝรั่งเศสสัญญาจะให้ค่าจ้างทั้งไปมาเที่ยวหนึ่งคนละ ๕ เหรียญ ครั้นล่องไปจากที่คอนเลยไม่ให้แะเมืองเชียงแตง ให้ถ่อเลยไปถึงสมบุรณ์ บรรทุกของมาอีกเที่ยวหนึ่งให้ค่าจ้างแต่ละคนละ ๒ เหรียญ พวกลาวออกกระอาอยู่แล้ว อนึ่งเมื่อเจ้าเมืองไช้ฮั่นเอาเรือกลไฟมาเที่ยว พวกกรมการทมาด้วย ออกความว่า เมื่อมาถึงคอนสาครคอนสะคำปากห้วยกลาต แต่งตัว

เต็มยศขึ้นบนที่สูง ส่องกล้องดูไปทางซ้ายทงขวา ทันทีเป็นยารกชฎ
 ทั่วแล้ว ก็นั่งทอดตัวบนเก้าอี้ วางกล้องส่อง และออกเลื้อยลงใจใหญ่
 ชะรอยจะคิดเห็นว่า ถ้าทัพไทย ตั้งบัคหลังทันแล้วไม่น่าจะรอก กลับไป
 ไปได้เลย อนึ่งทางเขมรฝ่ายใดนั้น ฝรั่งเศสเกณฑ์คนหลายพันให้พัน
 ถนนแต่เมืองกระแจะไปทางคงโรงตำเลย จะตัดมาทางค่านแสพวก
 เพื่อจะเดินทัพบก แต่เขมรระล่ำระสายมาก ที่หนีไปเข้าหาพระราช
 วรินทร์ก็มาก ความแจ้งอยู่ในหนังสือฉบับนั้นแล้ว

วันที่ ๑๒ กรกฎาคม

ห้ามีราชการสิ่งใดไม่

วันที่ ๑๓ กรกฎาคม

เวลาอรุณ ข้าพระพุทธเจ้าได้ไปเยี่ยมท่านพระยาประชา ณ เมือง
 สัตหีบ ครั้นเวลาบ่าย ๒ โมงเศษก็กลับมายังค่ายทางคอนสเวล
 บ่าย ๕ โมงเศษเพียสชะซึ่งไปชุมนุมคอยสอดแนมข้าศึกอยู่ที่คอนเดกกลับ
 มาแจ้งความว่า ได้เห็นฝรั่งเศสที่ค่ายคอนคอนให้ทหารประมาณ ๕๐
 คนขุดดิน เขามูลดินพูนขึ้นเป็นถนนทรมค่ายฝรั่งเศส และเห็นทหาร
 ญวนประมาณ ๕๐ คนทำหลังคาเรือด้วยใบไม้ ที่ทำแล้วประมาณ ๑๐
 ลำ แล้วเห็นทหารญวนชนหีบ ๘ หีบลงบรรทุกเรือ แต่หาทรายว่าจะ
 เป็นหีบยัสตนหรือหีบของสิ่งใดไม่ ข้าพระพุทธเจ้าก็คิดเห็นด้วยเกล้า ๆ
 ว่า ฝรั่งเศสคงจะคิดขึ้นมารบเมื่อเวลาฝนตก เพราะฝรั่งเศสคงคิด
 เห็นว่าปืนของเขาใช้เมื่อเวลาฝนตกได้ก็เหมือนไม่มีฝน คงคิดคาด

คเนว่า บันของทหาร ฝ่ายสยามคงเป็นบันคาบศิลา หรือบันชนวนทอง
 แดงมาก คงใช้กลางฝนไม้ไถ้นัก ถ้ามีฉนวนคงคิดจะขึ้นเมื่อเวลา
 กลางคืน ถ้าขึ้นไปได้แล้วก็จะได้ขึ้นหอคอนสมเด็งทัพบกกลงมาค้ำขาย
 ค่ายทางคอนสม และแรมคอนนกลางคืนมีคามากไปไม่เห็นถึง ๕ วา
 คิดเห็นด้วยเกล้า ๆ ว่า เรือซึ่งข้าพระพุทธเจ้าให้ทหารไปทอดทุ่นไว้
 นั้นคงดูข้าศึกไม่เห็น แล้วข้าพระพุทธเจ้าก็ไต่เต่างให้เพี้ยสละไปชุ่มอยู่
 ทคอนน้อยเหนือคอนสาคร ถ้าเห็นฝรั่งเศสขึ้นมาทางเรือเวลาใดก็
 ให้รีบมาแจ้งความทอข้าพระพุทธเจ้าโดยเร็ว จะได้เตรียมการไว้รับให้
 ทันทั่วทั้ง

วันที่ ๑๔ กรกฎาคม

เพี้ยสละซึ่งไปชุ่มคอยสอดแนมข้าศึกอยู่ทคอนน้อยเหนือคอน
 สาครกลับมาแจ้งความทอข้าพระพุทธเจ้าว่า เห็นเรือฝรั่งเศสมีทหาร
 ฝรั่งเศส ทหารแขก ทหารญวน ขึ้นมาแต่คอนสาครหลายสิบลำ หา
 ทราบว่าจะยกไปตีค่ายใดไม่ ในทันใดนั้นข้าพระพุทธเจ้าก็ไปเห็นเรือ
 ฝรั่งเศสซึ่งบรรทุกทหารขนมานัน ตรงเข้ามาค่ายทางคอนสมข้าง และ
 แยกย้ายกันไปคอนต่าง ๆ ซึ่งกองทัพสยามตั้งอยู่เป็นอันมาก ข้าพระ
 พุทธเจ้าพร้อมด้วยทหารเอาปืนยิงสะกดหน้าไว้ เรือฝรั่งเศสจะขึ้นมา
 ค่ายทางคอนสมมิได้ก็แอบเรือเข้าทคอนน้อยแอ่น เอาปืนใหญ่กระสุนแตก
 ยิงกรากมาณค่ายทางสมเป็นอันมากจะนับประมาณมิได้ และคอนน้อยแอ่น
 นั้นห่างกันกับค่ายทางคอนสม ๒๐ เส้น และทหอคอนเทคนนฝรั่งเศส

ก็ยกทหารเดินขบวนมาตั้งอยู่กองหนึ่ง ยิ่งกราดมาที่ค่ายทางคอนสม
 เหมือนกันข้าพระพุทธเจ้าพร้อมด้วยทหารเอาขีปนิงโต้ตอบรบรบทั้ง ๒
 ด้านมิได้หยดหย่อน ฝ่ายกองทัพเรือฝรั่งเศสซึ่งแยกไปณคอนต่าง ๆ
 เป็นอันมากนั้น ก็เข้ายึดคอนศาลกองหนึ่ง พวกอาสารบยิงโต้ตอบกันเป็น
 สามารถ ทหารเรือฝรั่งเศสยกเข้ามาตีคอนจอมกองหนึ่ง ทหารฝรั่งเศส
 เดินทัพบุกไปทางทุ่งนากระสังยกเข้าตีหาคมลูกกระบือกองหนึ่ง ฝรั่งเศส
 ยกทหารเข้าตีค่ายคอนเบือยกองหนึ่ง แต่หาคมลูกกระบือนอนอยู่ปาก
 เมืองกมลาลัยได้แต่งตั้งให้พลจัตวารักษายู่ ๑๑๑ คน ฝรั่งเศสซึ่ง
 ยกเข้าไปรบนั้นทหารประมาณ ๓๐๐ เศษ ได้สู้รบกันครึ่งชั่วโมงค่าย
 หาคมลูกกระบือแตกหนีกลับมาค่ายชลเวียง เมื่อเวลารบกันนั้นเสียไพร่
 ทายในทวีป ๘ คน หลบหนีไปไม่อยู่ใดคนหนึ่ง ฝ่ายฝรั่งเศสซึ่งตีหาค
 มลูกกระบือได้แล้วนั้นก็เอาขีปนิงใหญ่ตั้งยิงกราดมาในค่ายทางสม ๆ ถูก
 ขนายเป็น ๓ ค่าย ค่ายทางคอนสมกับหาคมลูกกระบือระยะห่างกัน
 ประมาณ ๔๐ เส้น ฝ่ายพระสุวรรณหงษาซึ่งข้าพระพุทธเจ้าให้คุมพล
 อาษา ๓๕ คนกับพลจัตวา ๕๐ คนไปตั้งอยู่ที่คอนศาลนั้น ได้สู้รบ
 กับข้าศึกประมาณ ๔ โมงสิ้นกระสุนดินดำแล้วเห็นจะรักษาคอนศาลไว้
 มิได้ ก็ลงเรือข้ามมาขึ้นฝั่งตะวันออกได้ พวกอาษาและพลจัตวาท
 เป็นอันตรรายแต่สักคนหนึ่งไม่ และเมื่อขณะสู้รบกันอยู่นั้น พวกอาษายัง
 ถูกเรือทหารญวนลบลำหนึ่ง มีทหารอยู่ในเรือนประมาณ ๓๐ คน
 ทหารญวนลอยน้ำไปข้างแม่น้ำหายไปข้าง หาทราบว่าจะตายสักกี่คนไม่

และนายนี้มายนายเงินทหารกรุงเทพฯ ซึ่งข้าพระพุทธเจ้าได้แต่งตั้งให้คุม
 พลฉกรรจ์ ๘๐ คนตั้งอยู่ที่กองมณีนคร ครั้นเห็นคอนตาลเสียแก่
 ข้าศึก ๆ ขึ้นคอนตาลได้แล้วเกรงจะถูกชนาบ กังเลอพยพไพร่พลมาขึ้น
 ผังตะวันออกได้โดยปกติ ไพร่พลหาเป็นอันตรายไม่ แล้วเข้าสมทบกับ
 กองอาษาลำมาอยู่ค่ายชลเวียง ครั้นเวลาเช้า ๕ โมงครึ่งท่านพระยา
 ประชาภิบาลนายร้อยโททนายร้อยตรีนายสาคได้คุมทหาร ๔๐ คน ยก
 ไปช่วยข้าพระพุทธเจ้าณค่ายทางคอนสมและได้นำปืนอำพลอง ๒ บอก
 ขึ้นแมลิกเกอร์ ๘๐ บอกไปส่งยังข้าพระพุทธเจ้าด้วย และเมื่อท่าน
 พระยาประชาจะมาค่ายทางสมนั้น ได้ให้นายร้อยตรีเพื่องคุมทหาร
 ๑๒ คนไปช่วยอุปฮาดกมลลาสัยซึ่งตั้งค่ายอยู่ณบ้านชลเวียง ข้าพระ
 พุทธเจ้าได้จ่ายปืนแมลิกเกอร์เปลี่ยนปืนในเคอร์ซึ่งไม่มีปลัดขึ้นให้ทหาร
 หวังเมืองถือทุกคน ได้สู้รบกับข้าศึกมิได้หยุดยั้ง แล้วนายร้อยโททนาย
 ได้เอายืนอำพลองกระสุนแตกทั้งในค่ายทางคอนสม ยิงข้าศึกซึ่งตั้งอยู่
 ที่คอนอี่แอ่น ๒ นัด หาทราบว่ากระสุนปืน ๒ นัดนั้นจะไปตกแห่งใดไม่
 และกระสุนปืนก็มีได้ไปแตกทั้ง ๒ นัด แต่เมื่อเวลาท่านพระยาประชา
 ยังมีไม่ถึงถึงค่ายทางสมนั้น ข้าพระพุทธเจ้าเห็นว่ากองทัพฝรั่งเคสค์
 หาดมุลกระบือได้แล้ว เกรงข้าศึกจะยกขึ้นมาตีชนาบหลังค่ายทางสม
 เพราะหาดมุลกระบือนั้นเหนือค่ายทางสมขึ้นมาหน่อยหนึ่ง จึงได้แต่งตั้ง
 ให้นายร้อยตรีโตกับหมื่นไชยบรรณฤทธิ์ขุนหมื่นกรมมหาดไทยคุมทหาร
 ๒ โหล กับพลฉกรรจ์กองตำรวจรักษา ๕๐ ยกไปตั้งอยู่ณค่ายริมน้ำ

เห็นค้ายางคอนส่มขึ้นมาหน่อยหนึ่งนั้น เพราะเกรงข้าศึกจะยกข้าม
มาชนทนน จะใ้ให้รักษามให้ข้าศึกชนมาคอนส่มได้ และหาคน
กระบอกกับคายนันท่างกันประมาณ ๒๐ เส้น ครั้นนายร้อยตรีนายโตกับ
หมื่นไชยคุมทหารมาถึง คายนันท่างแล้วได้ยิง โตตอบกับข้าศึกเป็นคราว ๆ
ครั้นเวลาเที่ยงข้าพระพุทธเจ้ากับท่านพระยาประจำปรีภษาเห็นพร้อมกัน
ว่าได้ยินเสียงปืนใหญ่ที่คอนตาลมากนัก เกรงกองอาษาจะรีบไม่อยู่ จึง
ใ้แต่งให้นายอุนนายเข้าทหารกรุงเทพ ฯ ซึ่งไปกับข้าพระพุทธเจ้าแต่
เมืองอุบลนั้น คุมทหาร ๑๒ คนใ้ยกไปช่วยคอนตาล ด้วยสำคัญว่า
คอนตาลยังมีใ้เสียแก่ข้าศึก แต่การที่จริงนั้นคอนตาลเสียแก่ข้าศึก
ตั้งแต่เวลา ๕ โมงเช้าแล้ว ฝรั่งเคสสำคัญว่ากองทัพยังตั้งอยู่หลัง
ยิงค้ายเปล้าอยู่ประมาณชั่วโมง ๑ ครั้นนายอุนนายเข้าคุมทหาร ๑๒ คน
ลงเรือร้อยพายตรงไปคอนตาล ฝ่ายฝรั่งซึ่งตั้งอยู่หาดมูล
กระบอกก็เอาปืนระดมยิงกราดไว้ ทหารใหม่ซึ่งส่งไปแต่เมืองอุบล ๑๒
คนนั้นไม่เคยได้ยินเสียงปืนก็ตกตลึงน้างเรืออยู่ทั้งสน นายอุนนาย
เข้าเห็นว่าจจะรีบไปคอนตาลโดยเร็วมิได้ ด้วยทหาร ๑๒ คนนั้นลงลอย
น้ำเกาะเรือ ๆ หนักอยู่ และในขณะนั้นนายอุนก็ถูกกระสุนปืนเล็กข้าศึก
ที่ตนแขนทะเลพายเรือมิได้ นายเข้าจึงใ้พายเรือคนกลับมาชนคอนส่ม
แล้วพาทหาร ๑๒ คนนั้นมาส่งยังข้าพระพุทธเจ้า ครั้นเวลาบ่ายโมงหนึ่ง
ฝรั่งเคสก็ยิงเอาปืนกระสุนแตกยิงเข้ามาในค้ายางส่มมิได้หยุดหย่อน
ทั้ง ๓ ท่าน ข้าพระพุทธเจ้าใ้แจ้งความต่อท่านพระยาประจำว่า ข้าพระ

พุทธเจ้าได้ร้อมมาแต่เวลาบ่ายรุ่งอ่อนเพลียแล้วจะขอพักนอนเสียสักหน่อย
 ขอให้ท่านพระยาประชาคมตรวจตราจัดการแทนข้าพระพุทธเจ้าด้วย ครั้น
 เวลาบ่ายโมงเศษท่านพระยาประชาได้ไปลู่ให้ข้าพระพุทธเจ้าตื่นขึ้นแล้ว
 บอกว่า ได้มีผู้มาแจ้งความเคี่ยวว่าเห็นทหารฝรั่งเศสและทหารญวน
 เอาปืนลงเรือข้ามมาแต่ฝั่งตะวันออก ๘ ลำ ตรงเข้ามาจะขึ้นเหนือค่าย
 คอนสตัน ท่านพระยาประชาว่าจะทำประการใด ข้าพระพุทธเจ้าตอบว่า
 ข้าพระพุทธเจ้าจะคุมทหารไปยิงยับยั้งไว้ไม่ให้ข้าศึกขึ้นคอนสตันได้ ท่าน
 พระยาประชาก็ยอม ครั้นข้าพระพุทธเจ้าจะพาทหารไปมากก็ไม่เป็นที
 ไว้ใจห่วงหลังเกรงคอนสตันจะเสียแก่ข้าศึก ข้าพระพุทธเจ้าจึงได้พา
 ทหารไปแค่ ๒ คนรวม ๓ คนกับข้าพระพุทธเจ้าเท่านั้น ด้วยหวังใจว่าจะ
 ไปสมทบกับกองนายร้อยตรีโตซึ่งมีทหาร ๒ โหล่นั้นยกไปรบกับข้าศึก
 ครั้นข้าพระพุทธเจ้ารีบเดินขึ้นมาถึงกองนายร้อยตรีโตซึ่งตั้งสกัดข้าศึก
 อยู่ริมแม่น้ำ ก็หาเห็นเรือข้าศึกข้ามฟากมาไม่ เห็นแต่เรือทหารฝรั่ง
 ฝรั่งเศสและทหารญวนยังจอดอยู่ฝั่งโขงฝ่ายตะวันออก ตรงกับกองซึ่งข้าพระ
 พุทธเจ้าไปตั้งอยู่ประมาณ ๑๐ ลำ ข้าพระพุทธเจ้าได้พร้อมด้วยทหาร
 เอาปืนยิง ฝ่ายพวกข้าศึกก็เอาปืนยิงตอบมา ยิงโต้ตอบกันจนเวลาบ่าย
 ๕ โมงจึงสงบ ครั้นเวลาบ่าย ๕ โมงครึ่งอุปฮาดเมืองกมลาไสยณค่าย
 ชลเวียง ได้แต่งให้พวกอาชากับไพร่พลซึ่งแตกไปแต่คอนสตัน คอน
 จอม กับไพร่พลที่ค่ายชลเวียงประมาณ ๒๐๐ เศษ ให้ทำว้ายเป็นนาย
 ทักษุมกลับไปหมายใจจะเอาหาคมลูกกระบือคืนให้ได้ ครั้นยกไปถึง

หาตามลกระบือไต่รบกันกับทัพฝรั่งเศสเป็นสามารรถ คนซึ่งบังคับไม่ยี่มิ
กองทัพฝรั่งเศสแต่เมื่อรบกันเมื่อเวลาเช่นนั้น เห็นโคทกวงหนกลบมา
หาพวกกันไต่ ฝ่ายข้าศึกถูกบนตายเป็นหลายคน ทหารไทยยิงถูกนาย
ทหารฝรั่งเศสสรวมเลื้อตำตายคนหนึ่ง ยิงถูกคนเข้าแถวตายหนึ่งคน
แล้วฝรั่งเศสก็ถอยไปหาตามลกระบือ ท้าวจืดเห็นฝรั่งเศสต่อสู้เป็น
สามารรถ จะตามไปไต่หาตามลกระบือคนมีไต่ก็ถอยกลับเข้ามาเข้าค่าย
ชลเวียง ครั้นเวลาบ่ายค่ำกองทัพฝรั่งเศสซึ่งติดคอนตาลโคตแลวนั้น ก็ยก
มาสมทบกับกองทัพซึ่งติดคอนเบอยยกเข้าติดคอนเบอย พระอหุมเจ้าเมือง
อหุมกับไพร่พล ๕๔ คนมีไต่ต่อสู้รบแต่ไกล ฝรั่งเศสขึ้นเกาะไต่เข้าล้อม
ถึงทิว จึงไต่สู้รบหลบลูกโคตนำรอกมาไต่ ๓๒ คน นอกนั้นในเวลา
นั้นหาทราบเกล้า ๆ ว่าคนกองพระอหุมจะตายในทวยสลักคน และ
ฝรั่งเศสจืดไปไต่สลักคนไม่ ในคืนนั้นท่านพระยาประชาถิ่นนอนอยู่
ที่ค่ายทางคอนสม ข้าพระพุทธเจ้าเห็นว่าท่านพระยาประชานอนอยู่ที่
ค่ายทางคอนสมแล้ว ครั้นจะกลับมาค่ายทางคอนสมก็ไม่ใช่ทางใจ
เกรงข้าศึกจะยกเข้ามาไต่หาตามลกระบือชนคอนสมไต่ จึงไต่ตั้งอยู่
ริมหน้าเหนือค่ายทางสมจนเวลารุ่งสว่าง และคนวนนฝนตกยังรุ่งไม่มี
ที่อาศัยบังฝน ข้าพระพุทธเจ้ากับนายร้อยตรนายโตหมื่นไชยและพล
ฉกรรจ์นั่งตากฝนอยู่ทั้งคน

วันที่ ๑๕ กรกฎาคม

เวลาอรุณรุ่งท่านพระยาประชาไต่ให้นายร้อยโททวยเอาบันอ้าชลลง

ไปตั้งที่ขาพระพุทธรูปอยู่ หมายถึงให้ยิงฝรั่งเศสซึ่งอยู่ณหาคมละครบือ
ครั้นเวลา ๒ โมงเช้าข้าพระพุทธเจ้าพร้อมด้วยทหารเอาปืนยิงข้าศึกซึ่งอยู่
ที่หาคมละครบือ ได้ยิงโต้ตอบกับข้าศึกจนเวลา ๒ โมงเช้า กระสุนปืน
เล็กของข้าศึกถูกนายร้อยโททวยทองทะลุไม่ตาย ถูกทหารปืนใหญ่ช้อน
นายเส้าซึ่งไปกับนายร้อยโททวยถึงแก่กรรม ครั้นเวลาเช้า ๓ โมงเช้า
พระพุทธเจ้าได้จัดให้หานายร้อยโททวยมาลงเรือทกลางคอนสุม แต่
ท่านพระยาประธานนั้นเกินกลับมาเมืองสีทันดร ในวันนั้นทหารในค่าย
ทางสมได้ยิงโต้ตอบกับข้าศึกซึ่งตั้งอยู่ณคอนเขตทางค่ายทางสมประ-
มาณ ๓ เส้น คอนนี้แอ่นประมาณ ๒๐ เส้น คอนเขยประมาณ ๕ เส้น
หาคมละครบือประมาณ ๔๐ เส้น ข้าศึกตั้งปืนยิง ๔ แห่งระดมเข้ามา
ในค่ายทางสมเป็นสามเส้า ฝนก็ตกไม่หยุด น้ำก็ท่วมในค่าย กระสุน
ปืนแตกข้าศึกเร่ร่ายเกลื่อนกลาดทั่วไปทั้งค่าย ข้าพระพุทธเจ้าและ
ไพร่พลฯ ทหารต้องประจักษ์รักษาหนาอยู่ทั้งวันทั้งคืนด้วยความลำบากยิ่ง
นัก วันนั้นใคร่ยกกันตั้งแต่เวลาเช้าจนย่ำค่ำจึงสงบ

วันที่ ๑๖ กรกฎาคม

ก็รบกันตั้งแต่เวลาเช้าจนเวลาอำค้ำจึงสงบ แต่เมื่อเวลาบ่าย
๕ โมงนั้นฝรั่งเศสได้เอาเรือมาแต่คอนสาครตรงไปคอนตาล มีทหาร
ฝรั่งเศสประมาณ ๑๐ คนและโยกธงขาวมาก้วย ทหารฝ่ายสยามก็หา
ได้ยิงไม่ เพราะว่าเวลานั้นฝรั่งเศสซึ่งตั้งอยู่ทุกคอนสงบอยู่หาได้ยิง
ค่ายทางคอนสุมไม่ ครั้นเรือลำนั้นไปถึงคอนตาลแล้ว พวกฝรั่งเศส

ก็กลับเอาขลุ่ยใหญ่ขึ้นน้อยยิ่งรบกับค่ายทางสมท้อไปตามเค็ม และคืนวันฝรั่งเศสได้เอาขลุ่ยใหญ่กระสุนแตกยิงกราดเอาค่ายทางคอนสมด้วยครนเวลา ๕ ทุ่มพลฉกรรจ์เมืองนครจำปาศักดิ์เมืองสุวรรณภูมิพากันตกใจแตกตื่นวิ่งหนีออกจากค่าย อุปฮาดเมืองสุวรรณภูมิเป็นหัวหน้าพาให้ไพร่พลแตกตื่นออกจากรันชนธัญญ์ทศกรรม ๆ กับทหารเมืองแสนย่างออกก้าวสะกิดค้อนเอาคนเหล่านั้นกลับเข้าค่ายได้ ข้าพระพุทธเจ้าหาได้ทำโทษทัณฑ์สิ่งใดแก่คนเหล่านั้นไม่ เป็นแต่ชี้แจงสั่งสอนเท่านั้น เพราะเห็นว่ามีน้เหลืออกจริง ๆ แล้วข้าพระพุทธเจ้าได้มีหนังสือส่งรายการไปยังท่านพระยาประชาคม เมืองสทันท

วันที่ ๑๗ กรกฎาคม

เวลาบ่ายรุ่งฝรั่งเศสได้เอาขลุ่ยใหญ่ขึ้นน้อยยิงกราดเอาค่ายทางสมทง ๓ ด้าน ครนเวลาเที่ยงท่านพระยาประชาคมได้มีหนังสือไปยังข้าพระพุทธเจ้าละบัยหนึ่ง ให้ช่วยส่งไปยังนายทัพฝรั่งเศส ข้าพระพุทธเจ้าได้แต่งให้นายอินนายสายคนเมือง สทันทลงเรือนน้อยโยกของชาวจะข้ามไปคอนเขย ทหารแขกซึ่งตั้งอยู่ณคอนเขยนั้น เอาปืนเล็กกระดมยิงนายอินนายสายเป็นอันมาก นายอินนายสายโดดขึ้นจากเรือนน้อยวิ่งหนีเข้าค่ายได้ กระสุนปืนเข้าค้ำหาถูกนายอินนายสายไม่ แล้วฝรั่งเศสก็ส่งขยิบน้อยประมาณครึ่งชั่วโมง ฝรั่งเศสได้ลดธง ๓ สทคายคอนเขยลงแล้วชักธงขาวขึ้นแล้วเข้าแทรกด้วย และได้ยินเขมรร้องมาว่า คนผู้ซึ่งจะถ่อหนังสือไปนั้นให้เอาไปเถิดจะไม่ยิงแล้ว ข้าพระพุทธเจ้า

ให้เอาธงขาวชักขึ้นอีก แล้วให้นายอินนายสายลงเรือน้อยนำหนังสือ
 ท่านพระยาประชาไปให้ฝรั่งเศสซึ่งตั้งอยู่คอนเอย ฝรั่งเศสก็พาตัวนาย
 อินนายสายไปที่ค่ายคอนสาร และเวลาวันหนึ่งแก่นายอินนายสายถือ
 หนังสือไปแล้วนั้นฝรั่งเศสหาไต่รับอีกไม่จนเวลาค่ำ ครั้นเวลา ๒ หุ้ม
 นายอินนายสายก็ไต่หนังสือตอบกลับมายังข้าพระพุทธเจ้า และหนังสือ
 ซึ่งท่านพระยาประชาได้ไปละยั้งนั้นมีความว่า แม้ทัพเรือฝรั่งเศสได้เข้า
 มาในกรุงเทพ ฯ ไต่ผูกคกลงในการเขตต์แดนนี้กับท่านเสนาบดีแล้ว
 ให้ตั้งการรบไว้ก่อน ฝ่ายกองทัพสยามก็จะหยุดรบเหมือนกัน และ
 หนังสือซึ่งฝรั่งเศสมีตอบมาละยั้งนั้นมีความว่า คอเวอนแมนต์ฝ่าย
 ฝรั่งเศสยังไม่ไต่มีหนังสือมาไม่เชื่อ ถ้าไม่รีบถอนกองทัพไทยกลับขึ้น
 มาเสียจะยิงให้แตก ข้าพระพุทธเจ้าได้ส่งหนังสือฝรั่งเศสละยั้งนั้นมา
 ให้ท่านพระยาประชาณเมืองสีทันดร

วันที่ ๑๘ กรกฎาคม

เวลา ๒ โมงเช้าฝรั่งเศสได้เอาปืนใหญ่กระสุนแตกยิงระดมเอา
 ค่ายหางสมและค่ายเหนือค่ายหางสมเป็นอันมาก ประมาณชั่วโมงหนึ่ง
 จึงสงบ และเมื่อฝรั่งเศสยิงนั้นองชาวที่ค่ายหางสมก็คงปักอยู่ทั้ง ๒ ค่าย
 แล้วฝรั่งเศสให้คนโยกกองชาวถือหนังสือมายังข้าพระพุทธเจ้าละยั้งหนึ่ง
 มีความว่า หนังสือที่มาจากเมืองนานนให้รีบตอบโดยเร็ว และคนถือ
 หนังสือมานั้นบอกว่าซึ่งฝรั่งเศสยิงบนคร่งนยงเตอนหนังสือตอบ แล้ว
 ข้าพระพุทธเจ้าได้ไต่มีหนังสือตอบไปว่า หนังสือซึ่งจะตอบไปนั้นท่านแม่

ทัพใหญ่ ณ เมืองสีทันดรยังหาได้ส่งมาไม่ ถ้าส่งหนังสือตอบมาเมื่อใดจึงจะส่งไป ให้แจ้งการบรรจบคอยหนังสือตอบก่อน ในวันนี้ตั้งแต่เวลาเที่ยงน้าคำฝรั่งเสศหาได้ยังมาอีกไม่ ครั้นเวลา ๒ ห่มข้าพระพุทธเจ้าได้มีหนังสือไปยังท่านพระยาประชาบาลขึ้นหนึ่งใจความว่า การสงครามครั้งนี้ซึ่งจะตั้งรบอยู่ที่ค่ายทางสมันนั้น ถึงมาทว่าจะรักษาไว้ได้ทัน กองทัพพระศรีณรงค์วิไชยยกลงไปช่วยก็ดี แต่ก็คงจะเสียไพร่พลมาก ด้วยข้าศึกตั้งปืนใหญ่ยิงจนขาดทั้ง ๓ ค่าย และรพลก็จะเกิดความลำบากนัก เพราะเมื่อเวลาประจําหน้าท่อยุ่กัน ก็ต้องเข้าน้ำอยู่ครึ่งตัว น้ำก็ท่วมค่ายมากขึ้นทุกวัน และรพลก็อดโรยบอบขามาหลายเดือนแล้ว ถ้าจะยืนอยู่ต่อไปกลัวว่าพลากพลึงเอาไว้ไม่อยู่ประการใด เกรงจะควบคุมกันไม่ติด จะชักพาให้เสียการใหญ่ไป จะให้ตั้งพลรักษาค่ายทางสมต่อไป หรือจะให้ล่าถอยขึ้นมาเสียหน่อยหนึ่งจะไ้ตั้งรบข้าศึกแต่ค่ายเดียวประการใดก็สุดแต่โปรด

วันที่ ๑๕ กรกฎาคม

เวลาเที่ยงท่านพระยาประชาได้มีหนังสือตอบมายังข้าพระพุทธเจ้าขึ้นหนึ่งใจความว่า ซึ่งได้มีหนังสือแจ้งการสงครามครั้งนี้ และได้ดำริการซึ่งจะจัดการสงครามต่อไปนั้นชอบแล้ว และให้ข้าพระพุทธเจ้าถอยทัพขยับขึ้นมามากมายตั้งอยู่ที่บ้านม่วงหรือริมเขื่อนอยทหวคอนสมจะไ้เป็นทมนรบริบองบองกันข้าศึกต่อไป แต่เมื่อจะถอยทัพขยับมานั้นระวังอย่าให้ไพร่พลแตกกันไปได้ ความแจ้งอยู่แล้ว และท่านพระยา

ประชาไทฝากหนังสือไปให้นายทัพฝรั่งเศสฉบับหนึ่งมีความว่า การ
 ที่จะให้กองทัพสยามถอยขึ้นมาโดยเร็วนี้ยังไม่ได้ เพราะต้องรอคอย
 คำสั่งท่านเสนาบดีกรุงเทเพก่อน ถ้าโปรดมาประการใดจึงจะแจ้งไปให้
 ทราบ ถ้าขึ้นล่องเลยขึ้นมาเวลานี้ต้องสู้รบกันจนเต็มฝีมือความแจ่มอยู่
 แล้ว ข้าพระพุทธเจ้าเห็นว่าท่านพระยาประชาไทมีหนังสือมาว่าให้ถอย
 ทัพในวณนี้ ถ้าจะส่งหนังสือฉบับนี้ไป ก็เหมือนไปยให้มันรียมารบ การ
 ถอยทัพก็ต้องถอยกลางคืน การส่งขี้บั้งจะรีบร้อย ถ้าฉวยว่า
 มันได้รบหนังสือแล้วมันโกรธ มันระดมยิงมาทวงทั้งคนเหมือนวันก่อนๆ
 นน ถอยเวลานรพลก็มีแตกคนหรือ ถึงมาทว่าถอยกำลังเลียงบน
 รพลไม่แตกคนรีบร้อยมาได้ก็ค คนทั้งหลายก็จะเข้าใจว่าทัพแตกไม่
 ใช่ว่าทัพ ชื่อข้าพระพุทธเจ้าก็จะติดอยู่ในพงศาการชั่วคราวนาน เพราะ
 ฉะนั้นข้าพระพุทธเจ้าจึงได้ส่งหนังสือฉบับนี้ไปให้ท่านพระยาประชาไท
 ให้มีความว่าเราควรระงับการรบกันทั้ง ๒ ฝ่ายไว้สัก ๓ วัน ให้มี
 โทรเลขไปถามท่านเสนาบดีกรุงเทเพฯ หลายวันแล้ว ถ้าโปรดมาว่า
 ให้ถอยทัพหรือประการใดจึงจะแจ้งมาให้ทราบ มีความแต่เท่านี้ ครั้น
 ท่านพระยาประชาไทความในหนังสือเช่นนั้นแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าจึงได้
 ให้นายอินนายสายล่องชาวลงเรือขนานหนังสือฉบับนี้ไปให้นายทัพ
 ฝรั่งเศสที่ดอนเขย ฝ่ายกองทัพฝรั่งเศสก็ได้ยิงกองทัพสยาม ต่างก็
 หยรบกันอยู่ทั้งสองฝ่ายทั้งวัน ครั้นนายอินนายสายไปถึงดอนเขย
 ก็เอาหนังสือให้นายทัพฝรั่งเศส นายอินนายสายว่าได้เห็นพระอุทุมเจ้า

เมืองอุทมนายทัพคอนเขื่อนนั่งอยู่ไต่ร่มไม้ในค่ายฝรั่งเศส และพวกลาว
ซึ่งมันจับไปได้พร้อมกันนั้น มันใช้ให้ถางหญ้าอยู่ประมาณ ๓๐ คน
ตั้งแต่วันที่ ๑๔ จนถึงวันที่ ๑๕ ซึ่งรบติดพันกันทุกวันนี้ ถ้าฝรั่งเศส
ยิงค่ายทางคอนสมควรก็ยิงมาที่ค่ายเหนือค่ายทางสมด้วยมิได้ขาด
และในระหว่างซึ่งรบติดพันกันใน ๖ วันนี้ ทหารและไพร่พลในค่าย
ทางสมถูกชนช้างศึกคือทหารเมืองสีทันดรไม่ตาย ๑ นาย ๆ สืบกันมาก
มีเมืองอุบล กองท้าววรกิตติกาตาย ๑ นายพิมบ้านโพนเมืองอุบล
กองท้าววรกิตติกาไม่ตาย ๑ นายทิตโสเม บ้านหวังเมืองสุวรรณ
ภูมิกองอุปฮาดตาย ๑ นายเพชรสังหารบ้านโพนเมืองสุวรรณภูมิกอง
อุปฮาดตาย ๑ นายสีเมืองสีทันดรตาย ๑ นายทิตศรีเมืองสีทันดร
ไม่ตาย ๑ นายวันนายควนทหารกรุงเทพ ๑ นาย ๒ ที่ค่ายเหนือค่าย
ทางสม หลวงเทศ นายสาทหารบันใหญ่กองนายร้อยโททวยตาย ๒
นายกำทหารบันใหญ่กองนายร้อยโททวยไม่ตาย ๑ นายพิมบ้านคำใส
เมืองอุบลกองท้าววรกิตติกาตาย ๑ รวมคนซึ่งได้รบติดพันกัน ๖ วัน
นั้นคงคนถูกชนตาย ๗ คนถูกชนไม่ตาย ๗ คน ครั้นเวลา ๔ ทุ่มข้า
พระพุทธเจ้าได้ผ่อนคนช่วยใช้ทอดโรยชบผอมออกจากค่ายคอนสมไป
ยังบ้านม่วง แล้วได้ผ่อนกองสระเบียงตามไปเป็นลำดับ แล้วให้พล
ฉกรรจ์แบ่งออกกองละ ๔๐ คนบ้าง ๕๐ คนบ้าง ห้ามชนบาหุยมและ
ชนขานกยางกระสุนดินดำ ให้พลฉกรรจ์ซึ่งแบ่งออกเป็นกอง ๆ นั้นชน
ดินเป็นตอน ๆ จนสิ้นพลฉกรรจ์เวลา ๘ ทุ่ม ครั้นเวลา ๙ ทุ่มข้าพระ

พุทธเจ้ากับนายทหารและพลทหารเดินขบวนต่อไป และในค่ายทางสม
 นั้นได้กองพันไฟไวคิงเดิม ครั้นข้าพระพุทธเจ้าเดินออกมาพ้นค่ายทาง
 ตอนส้มแล้ว ได้วางทหารให้ชุมนุมอยู่ในป่าริมแนวทาง ๒๐ คน ครั้น
 ข้าพระพุทธเจ้าเดินไปห่างกองชุมนุมทางประมาณ ๑๐ เส้นเศษ ได้วาง
 ทหารเป็นกองชุมนุมไว้อีก ๒๐ คน ครั้นข้าพระพุทธเจ้าเดินไปอีกทางประ
 มาณ ๑๐ เส้นเศษ ได้วางไว้อีกกองหนึ่ง ๒๐ คน แล้วข้าพระพุทธเจ้า
 ก็เดินไปเป็นปรกติ แล้วกองซึ่งวางไว้นั้นแรกนั้นเดินถอยมาพ้นกองชุม
 มชนประมาณ ๑๐ เส้นเศษก็ชุมนุมอยู่ริมทางอย่างเดิม แล้วกองที่ ๒ ก็เดิน
 มาพ้นกองชุมนุม ๒ กองทางประมาณ ๑๐ เส้นเศษก็เข้าชุมนุมอีก แล้วกอง
 ที่ ๓ ก็เดินมาพ้นกองชุมนุม ๒ กองทางประมาณ ๑๐ เส้นเศษแล้วก็เข้า
 ชุมนุมอีก เดินเวียนกันมาเช่นนั้นจนถึงริมเซ ถ้าแม่น้ำคึกคักติดตามมา
 เมื่อเวลาล้ำทัพกองชุมนุมจะไต่ยี่รับ ถ้าเสียทีแก่ข้าศึกจะไต่ยี่หนีมาพ้น
 กองชุมนุม ๒ กองแล้วจะไต่ยี่อยู่อีก กองที่ ๒ ที่ ๓ จะไต่ยี่รับต่อสู้
 มาอย่างที่เคยไปนั้น ถึงมาทว่าข้าศึกจะมีกำลังมากจะขลุ่ยกลวงเลย
 เข้ามาได้ก็จะถึงพลฉกรรจ์ กองชุมนุมก็จะไต่ยี่รับกันเป็นชั้น ๆ กัน
 มากกว่า ๑๐ ชั้น ถ้าข้าศึกถูกกองชุมนุมเข้าสักครั้งสองครั้งก็จะชวยา
 ถอยไป ถึงมาทว่าข้าศึกถูกเจ็บปวดกลัวภัยอันตรายจะแต่งเป็นกอง
 ล้อมหอกเจ็ดหอกเดินมาก่อน ตามตำหรับพิชัยสงครามก็กันไม่ได้
 เพราะว่าเวลานั้นตอนมืดมากเข้าไปไม่เห็นกองชุมนุมเป็นแน่ ซึ่งพวกเรา
 ทราบชัดว่ากองพวกเราซึ่งอยู่ที่ใดทุกแห่งนั้น ก็เพราะกองชุมนุมเห็นคน

เกินมาแล้ว ก็ร้องทักออกมาว่า (เหล็ก) ผู้ซึ่งเกินมาเป็นพวกเดียวกัน
 ก็ร้องรับว่า (เหล็ก) เหมือนกัน พวกซึ่งชุมนุมอยู่ที่ทราวชัยคิดว่าเห็นพวก
 เดียวกัน ผู้ซึ่งเกินมาก็ทราวยังกองชุม ๆ อยู่ทนน ๆ ทุกกองทุกค่าย
 ถ้าแน่นกองชุมทัก ว่า (เหล็ก) ออกมาแล้ว ถ้าผู้ซึ่งเกินมารีบ
 ไม่ถูกต้องตามสัญญาณ กองชุมก็ทราวยังว่าเป็นข้าศึกตามมา ครั้น
 ข้าพระพุทธเจ้าเห็นทัพขยับถอยขึ้นมาถึงริมเข่น้อยพร้อมกันแล้ว จึงได้
 แบ่งทหารและพลฉกรรจ์ออกเป็น ๕ กองคือ ได้ให้ขุนโหมหิภขินกุม
 ทหารและไพร่พลไปตั้งอยู่ที่บ้านเข่น้อยกอง ๑ ได้ให้ขุนอภัยยุทธกรรม
 กุมทหารและไพร่พลไปตั้งอยู่ที่บ้านแก่งกุ่มกอง ๑ ได้ให้นายร้อยตรีผล
 กุมทหารและไพร่พลไปตั้งอยู่ที่ปากเข่น้อยกอง ๑ ได้ให้นายร้อยตรีสาต
 กุมทหารและไพร่พลไปตั้งอยู่ที่วัดบ้านม่วงกอง ๑ ได้ให้พระสุวรรณหง
 ษาคุมพลอาษาไปตั้งอยู่ที่ท่าหมากเหี้ยกอง ๑ ได้ให้นายหนเมืองงาม
 พวกอาษาคุมพลอาษาไปตั้งอยู่ที่บ้านแก่งกุ่มกอง ๑ ได้ให้ท้าวว
 รกิจการกรมการเมืองขลุ่ยลกับราชวงศ์เมืองสีทันดรคุมไพร่พลไปตั้งอยู่
 เหนือบ้านม่วงริมฝั่งโขงแห่ง ๑ ได้ให้เพี้ยศรีลับขวากย์เสมียนแสงคุม
 กำลังไปตั้งอยู่ที่ทางคอนแค้นแห่ง ๑ ได้ให้ท้าวบุญเรืองคุมกำลังไปตั้ง
 อยู่ที่หัวคอนเบงกอง ๑ รวม ๕ กองด้วยกัน ถ้าข้าศึกจะยกมาตีกอง
 ไตกคฝ่ายกองทัพซึ่งวางไว้นั้น ก็คงยกมาช่วยกันตีจนนายข้าศึกได้
 ทันท่วงทีทุกกอง แต่ข้าพระพุทธเจ้าเป็นกองกลางต้องเที่ยวตรวจตรา
 กองทัพซึ่งกองไว้ ๕ กองอยู่เสมอ ถ้าแน่นข้าศึกยกมาตีกองใด ข้า
 พระพุทธเจ้าจะรีบไปช่วยกองนั้น

วันที่ ๒๐ กรกฎาคม

เวลาเช้าฝรั่งเศสที่หาคนถูบิณฑิอนเขือย คอนอี่แอ่น คอน
เตก สำคัญใจว่ากองทัพสยามยังตั้งอยู่ในค่ายทางคอนสม ก็เอาขัน
ใหญ่กระสุนแตกยิงระดมเอาค่ายทางสมซึ่งไม่มีคน ทั้ง ๓ ค่ายจน
เวลาบ่ายจึงหยุดยิง และในวันนั้นกองทัพฝรั่งเศสก็ยิงหาอาจขึ้นค่าย
ทางคอนสมไม่

วันที่ ๒๑ กรกฎาคม

อุปฮาดกรมลาสัยซึ่งตั้งค่ายอยู่ที่ชลเวียง ได้แบ่งให้ท้าวจุ้ยท้าว
ผันคุมไพร่พล ๒๒๐ คนยกลงไปที่ทัพฝรั่งเศส ซึ่งตั้งอยู่ที่หาคนถูบิณฑิอน
ตามหนังสือคำสั่งท่านพระยาประชา ท้าวจุ้ย ท้าวผัน ได้สู้รบกับ
ฝรั่งเศสแต่เช้าจนบ่ายจึงเลิกวากันไป พลพรรคจี่เมืองศรีสะเกษในกอง
ท้าวจุ้ยถูกปืนข้าศึก ๑ คน ฝ่ายข้าศึกถูกปืนตายและป่วยไปหลายคน

วันที่ ๒๒ กรกฎาคม

เวลาบ่าย ๓ โมงฝรั่งเศสได้เอาขันใหญ่ลงเรือมาตงคอนเตก ยิง
ขันกระสุนแตกระดมเอาค่ายชลเวียง ๒๔ นัด ถูกพลพรรคจี่ในค่ายตาย
๓ คน ชาวค่ายชลเวียงยิงโต้ตอบด้วยปืนหามแล่นหลายนัด เวลาบ่าย
๕ โมงก็เลิกถอยไป คอนเตกก็ค่ายชลเวียงนั้นห่างกันประมาณ ๓๐
เส้น แล้วอุปฮาดเมืองมลาสัยก็ได้มีหนังสือร้องทุกข์ไปยังท่านพระยา
ประชาว่าเหลือกำลัง

วันที่ ๒๓ กรกฎาคม

ท่านพระยาประชา ได้มีหนังสือมายังข้าพระพุทธเจ้าฉบับ ๑ ใจความว่า คนสืบการมาแจ้งความว่าฝรั่งเศสเดินทัพมาทางบกมีทหารประมาณ ๓๐๐ คน มีช้าง ๕ ม้า ๓ เกวียน ๔๘ เล่ม ไม่เป็นที่ไวใจเกรงค่ายชลเวียงและค่ายบ้านเสด็จจะรับไม่ไหว ให้ข้าพระพุทธเจ้าจัดทหารที่ชำนาญการรบสัก ๑๐ คนส่งไปจะให้ได้ให้ไปชุมนุมอยู่ที่หนองแค ข้าพระพุทธเจ้าได้แต่งให้นายศุภคุมทหาร ๑๐ คนไปยังเมืองลี้ทันครแล้วท่านพระยาประชาได้ให้นายศุภกัณฑ์ทหาร ๑๐ คนนั้น คุมพลเมืองร้อยเอ็ด ๕๐ คนไปตั้งชุมนุมอยู่ที่หนองแคและดงวานไฟ เป็นระหว่างค่ายบ้านเสด็จและค่ายชลเวียง

วันที่ ๒๔ กรกฎาคม

ชาวบ้านเวินสมมาแจ้งความต่อข้าพระพุทธเจ้าว่า เห็นฝรั่งเศส ๒ นายคุมทหารญวนประมาณ ๒๐ คนเดินทัพบกขึ้นมาถึง ๒ ฟากดอนสม ข้าพระพุทธเจ้าได้แต่งให้กองอาสา ๒๗ คนยกไปชุมนุมคอยตีปล้น ครั้นไปถึงวัดดอนสมก็หาพบฝรั่งเศสไม่ ชาวบ้านบอกว่าฝรั่งเศสกลับไปอยู่ดอนส้มโฮงแล้ว พวกไพร่อาชาก็ตามจะไปตีโดยความแค้นใจฝรั่งเศสเกินคำสั่งไปถึงดอนส้มโฮงก็หาพบฝรั่งเศสไม่ พวกอาชาก็กลับมาตั้งอยู่ที่หัวดอนสมตามเดิม ครั้นเวลาพลบค่ำฝรั่งเศสคุมทหารญวนมาประมาณ ๒ โหล ขึ้นมาได้ล้ำเซ่น้อยในดอนสมฟากตะวันตกถึงแก่งกุ่ม กองชนอริกบุทุทกรรมซึ่งข้าพระพุทธเจ้าวางชุมนุมไว้นั้น รู้ตัวก็เข้าชุมนุมอยู่

ข้างทางหมายจะคอยตีข้าศึกให้แตกยับเยินไปให้จงได้ นายแก้วทหาร
ซึ่งชุมนุมอยู่ด้วยนั้นเห็นทหารญวนเกินมาทางประมาณอีก ๗ เส้นจะถึงกอง
ชุมนุม โดยความโกรธแค้นออกทนมิได้ ก็วิ่งออกไปยิงข้าศึกแต่ตัวผู้
เดียว ข้าศึกก็ล่าถอยกลับคืนไป

วันที่ ๒๕-๒๖ กรกฎาคม

หามิราชการสิ่งใดไม่

วันที่ ๒๗ กรกฎาคม

เวลา ๔ ทุ่มครึ่งทหารญวนประมาณ ๕๐ เศษยกกลับเข้ามาทำ
หมากเห็บ เตรียมจะตั้งชนใหญ่หมายจะยิงค่ายชลเวียง พลอาสาซึ่งเข้า
พระพุทธรเจ้าแต่งให้ชุมนุมอยู่นั้นก็ออกโจมตียิงทหารญวน ใต้ยิงกัน ๒
พักประมาณครึ่งชั่วโมง ทหารญวนก็พ่ายถอยไป

วันที่ ๒๘ กรกฎาคม

เวลาบ่ายโมงเศษ ฝรั่งเศสเอาชนบรทุกเรือและมีทหารมาด้วย
ประมาณ ๓๐ คน จะตั้งพักบนสัสมโงงเพื่อยิงค่ายชลเวียง เรือยังไม่
ทันจอน้ำเขียวโดนกระโดนน้ำเรือล่มเสียชนใหญ่ ชนน้อย หลายนอก
ทหารฝรั่งเศสตาย ๑๐ คนทหารญวนตายคนหนึ่ง เอาศพขึ้นฝังไว้ใน
สนามเพลาะที่ค่ายคอนสุม ซึ่งเข้าพระพุทธรเจ้าชุกไว้แต่เดิม กองสอก
แนมได้ไปดูเห็น

วันที่ ๒๙ กรกฎาคม

การสงบอยู่

วันที่ ๓๐ กรกฎาคม

พระศรีณรงค์มัททการ เมืองอุบล ๔๐๐ เศษไปถึงเมืองสีทันดร
แล้วไ้ไปพักอยู่ที่บ้านเมืองแสน

วันที่ ๓๑ กรกฎาคม

เวลาเช้าข้าพระพุทธเจ้าไ้ไปเยี่ยมพระศรีณรงค์ ครั้นเวลาเที่ยง
ข้าพระพุทธเจ้ากับท่านพระยาประชากำลั้ญนั่งพักกันอยู่กั้พระศรีณรงค์วิ
ไชย ไ้ยินเสียงขลุ่ยใหญ่ท่ายสลเวียงประมาณ ๑๐ นั้คแล้วก็ส่งบ
เจียงไป แล้วอุปฮาดเมืองกมลาลัยกับนายร้อยตรีเพองโตมหนึ่งล่อมา
ยังท่านพระยาประชาดะบั ๑ ว่าฝรั่งเศสไ้เอาเรือบรรทกทหารขึ้นมา
ถึงท่ายค่ายสลเวียง กำลังในค่ายสลเวียงไ้เอาขันทามแล่นยิง ๑๐
นั้ค เรือฝรั่งล่อลงลำหนึ่งก็เล็กถอยไป

วันที่ ๑ ถึงวันที่ ๕ สิงหาคม

การส่งข่อยุ่ พระศรีณรงค์วิไชยก็พักเฉย ๆ อยู่ยังหาไ้จัดการ
สิ่งไ้ไ้

วันที่ ๖ สิงหาคม

เวลาบ่าย ๒ โมงเศษไ้ยินเสียงขลุ่ยท่ายบ้านเสร็จ ๓ พัก ครั้น
เวลาพลบค่ำหลวงศรีสิทธิเดชกรมการเมืองศรีสะเกษ ซึ่งคุมไพร่ ๑๒๖
รักษาค่ายบ้านเสร็จอยู่นั้นกลับมาแจ้งความต่อท่านพระยาประชากำว่า เมื่อ
เวลาเที่ยงเห็นฝรั่งเศส ๒ นายคุมทหารประมาณ ๔๐ คน ๕๐ คน ยก
เข้าค่ายบ้านเสร็จไ้สู้รบกัน ไ้พลในค่ายบ้านเสร็จถูกปืนข้าศึกตาย

๕ คน ฝ่ายข้าศึกถูกชนตายคนหนึ่ง หลวงศรีสิทธิเทษเห็นจะทาน
กำลังชนข้าศึกมิได้ ก็พาไพร่ทั้งค่ายหนีมารวบรวมกำลังพักอยู่ที่หนอง
แค่ ฝรั่งเศสก็เข้าค่ายบ้านเสร็จได้

วันที่ ๗ สิงหาคม

พระศรีณรงค์วิไชยได้แต่งตั้งให้นายพันตรีหลวงอักษรกิจคุมทหาร
๑๓๐ คน ให้หลวงศรีสิทธิเทษเป็นผู้นำทางยกไประเคื่อค่ายบ้านเสร็จ
คืน แต่ไปไม่ทันฝรั่งเศส ๆ เผาค่ายเสียแล้ว ก็เลิกกลับไปสิ้น

วันที่ ๘ สิงหาคม

พระศรีณรงค์วิไชย ได้แต่งตั้งให้นายร้อยเอกนายสายคุมทหาร
๑๓๐ คนยกหนุนหลวงอักษรกิจไปอีกกองหนึ่ง ไปรวมกันตั้งอยู่ที่
หนองแค่ ในเวลาเช้าวันนั้นฝรั่งเศสเขาเรือ ๔ ลำบรรทุกบนชนมาถึง
ดอนเคอ ไพร่พลในค่ายชลเวียงเอาบนหามแล่นยิงกราดไว้หลายนัด
ฝ่ายฝรั่งเศสหาได้ทนตั้งบนยิงมาไม่ เห็นจะเข้ามีได้ก็ถอยเรือล่อง
กลับไป ครั้นเวลาเที่ยงเช้าพระพุทเจ้าได้แต่งตั้งให้นายอุ่น นายเข้า
ทหารไทยคุมพลอาสารวม ๕๓ คนไปตั้งนครออบครวีราชูรที่ขังตกค้าง
อยู่ที่ทางดอนส้ม หมายจะให้เข้ามาอยู่ในเกาะดอนชั้นใน ๆ เข้ามา
ครอบครวเข้ามาได้ถึงท่าหมากเห็บริมเขื่อน้อย เห็นลาวนำทหารฝรั่ง
และทหารญวนประมาณ ๕๐ คนเข้ามาจะแย่งเอาครอบครววันนั้นกลับไป
นายอุ่น นายเข้าทหารไทยก็แบ่งพลอาสารออกเป็น ๒ กอง ๆ หนึ่งให้
คุมครอบครวมาส่งเข้าพระพุทเจ้า ณ ค่ายบ้านม่วง อีกกองหนึ่งนั้น

นายอุ่น นายเป้า ก็คุมเข้าต่อสู้กับฝรั่งเศส ครั้นข้าพระพุทธเจ้าได้
 ยินเสียงขึ้น ก็ทราบเกล้า ๆ ๗ ชั่วว่ากองซึ่งแต่งให้ไปก่อนราษฎรคงได้
 รับมือกับข้าศึกเป็นแน่ จึงได้แต่งให้แต่นายสืบทวี นายเชมคุมทหาร
 ๑๐ คนยกไปช่วย ครั้นหลังนายสืบทวี นายเชมคุมทหารไปยังหาทันถึง
 ไม่ ก็ได้ทราบว่านายอุ่น นายเป้า กับพลอาษาฝรั่งเศสแตกพ่าย
 ไปแล้ว ครอวยครวซึ่งไปก่อนนั้นก็มาส่งยังข้าพระพุทธเจ้าสิ้น ครั้น
 เวลาบ่ายพระศรีณรงค์วิไชยได้ให้ถอนกองนายร้อยเอกสาย ซึ่งยก
 ทหารเป็นกองหนุนหลวง อธิการกิจ ณ หนองแค่นั้น ให้ลงไปช่วยข้า
 พระพุทธเจ้า ณ ค่ายบ้านม่วง ครั้นเวลา ๒ ทุ่มเศษพลอาษาได้ลง
 ไปตรวจการและสอดแนมข้าศึก ครั้นเดินไปถึงวัดคอนสมเห็นอ้าย
 ชุยเป็นชาวเมืองสีทันดรซึ่งเป็นผู้นำทัพฝรั่งเศสขึ้นมารบวนนน เทิน
 ขึ้นมาแต่ค่ายฝรั่งเศสกับพระสงฆ์องค์หนึ่งด้วย พลอาษาที่ไป ๘ คน
 ก็เข้าล้อมจับเอาเป็นได้ แต่พระสงฆ์นั้นวิ่งหนีไปได้ พลอาษาได้
 คุมตัวอ้ายชุยมาส่งยังข้าพระพุทธเจ้า ๆ ถามก็ให้การรับเป็นสัตย์แล้ว
 ได้ส่งตัวอ้ายชุยไปยังท่านพระยาประสา และพระศรีณรงค์วิไชยณเมือง
 สีทันดร และในวันนั้นพระพิพัฒน์กัมโพชาซึ่งตั้งค่ายอยู่ ณ ภูธรแฮมา
 แจ้งความต่อท่านพระยาประสาว่า ได้แต่งให้พระสงฆ์เขมรชื่อนี้มาปลอม
 เข้าไปสับการในค่ายฝรั่งเศสที่คอนสาคร ได้ทราบความชัดว่าในการ
 ซึ่งฝรั่งเศสรบติดพันกันกับกองทัพไทยหมื่น ทหารในกองทัพฝรั่งเศส
 นั้นและเจ็บป่วยล้มตายมาก เลื่อนนายทหารและพลทหารถูกอาวุธตาย

ข้าง และเรือล่อมน้ำตายข้าง คือนายทหารฝรั่งเศส ๑๓ คนทหาร
ญวน ๑๐ คน นายทหารฝรั่งเศสซึ่งถูกย่นฝ่ายกองทัพสยามไปไม่ตาย
ยังช่วยอยู่ ๒ คน คือถูกท้องของชาวทะเลไปเบี่ยงซ้ายคนหนึ่ง ถูกขา
ทะเลคนหนึ่งซึ่งยังช่วยอยู่ ๒ คนนั้น ฝรั่งเศสได้ส่งไปยังเมืองกระแจะ
แล้ว

วันที่ ๙ ถึงวันที่ ๑๕ สิงหาคม

ห้ามราชการสิ่งใดไม่

วันที่ ๑๖ สิงหาคม

หลวงเทพนทร์โถมหนึ่งลือมายังท่านพระยาประชาคมบิขหนึ่งใจ
ความว่า เมื่อเวลาเช้าวันฝรั่งเศสให้ทหารลงเรือ ๕ ลำเลียบฝั่ง
คอนสมุทรมาคอนช้าง และเมื่อฝรั่งเศสจะมานั้นได้เห็นของชาว
ปักอยู่ที่หัวคอนเตดองหนึ่ง และเรือثمانักโยกงขาวมาก่อนลำ
หนึ่ง เรือฝรั่งเศสซึ่งพายตามขึ้นมาอีก ๔ ลำนั้นมทหารมาในเรือ
เป็นอันมากหลวงเทพนทร์เห็นการเป็นเชิงอยู่คงจะไม่ใช้เรือถอหนึ่ง
ลือเป็นแท้ หลวงเทพนทร์ได้ให้ทหารรักษาหน้าห้องห้ามไป พวก
ฝรั่งเศสไม่ฟังเจ้าหน้าที ก็ได้เอาปืนระคมยิงไปเป็นอันมาก ฝรั่งเศส
เห็นจะเข้ามาคอนช้างมิได้ ก็ถอยเรือ ๕ ลำนั้นกลับไปขึ้นทวด
คอนสมุทรมาคอนช้าง ระยะทางห่างคอนช้างประมาณ ๒๐ เส้น
เศษ ฝรั่งเศสได้เอาปืนใหญ่กระสุนแตกยิงระคมเอาค่ายคอนช้างเป็น
อันมาก ฝ่ายพลทหารในค่ายคอนช้างก็เคียงโต้ตอบกันตั้งแต่วเวลา ๓

โมงเช้าจนเวลาบ่าย ๓ โมงจึงสงบ พลฉกรรจ์ในค่ายคอนช้างถูก
 กระสุนปืนข้าศึก ๕ คนแต่หาตายไม่ หลวงเทพนรินทร์นายทัพเห็นจะ
 อยู่สู้รบต่อไปมิได้ ครั้นสงบเงียบเสียงปืนแล้วก็นำทหารและพล
 ฉกรรจ์ล่าถอยขึ้นมาตั้งอยู่ที่พศินริมเมืองสีทันดร แต่ฝ่ายข้าศึกนั้น
 จะถูกกระสุนปืนตายสักกี่คนหาทราบไม่ ครั้นเวลาบ่าย ๔ โมงพระ
 ศรีณรงค์วิไชยส่งหนังสือไปยังข้าพระพุทธเจ้า ณ บ้านม่วง ละมับหนึ่งว่า
 พระพุทธเจ้าช่วยส่งหนังสือนั้นไปให้นายทัพฝรั่งเศสในค่ายทาง
 สม ให้ข้าพระพุทธเจ้าได้แต่งให้นายอิน นายสาย ชาวเมืองสีทันดรถือหนังสือ
 ละมับนั้นลงเรือน้อยโยกธงขาวล่องลงไปยังค่ายทางคอนสม ครั้น
 ไปถึงริมค่ายทางคอนสม นายอิน นายสายก็เอาหนังสือละมับนั้นส่ง
 ให้กองคอยเหตุของฝรั่งเศส ซึ่งมาวางไว้ในที่นั้น ทหารญวน
 กองคอยเหตุก็รับเอาหนังสือละมับนั้นไปให้นายทัพฝรั่งเศสในค่ายทาง
 สม ในหนังสือละมับนั้นมีคำว่า ทกรุงเทพฯ ใ้ว่ากล่าวเรื่อง
 เขตต์แดนรายนตกลงกันแล้ว และท่านเสนาบดีได้มีหนังสือมายัง
 ท่านพระศรีณรงค์วิไชยละมับหนึ่ง ห้ามให้หยุดการรบกับฝรั่งเศส ซึ่ง
 ฝรั่งเศสยกทหารไปยังค่ายคอนช้างเมื่อเช้านั้น ะรอยจะยังไม่ทราบ
 ความว่าตกลงกันแล้ว แต่หวังใจว่าแต่บัดนี้ต่อไปคงจะเป็นการเรียบ
 ร้อยไม่ต้องรบกันทั้ง ๒ ฝ่าย และในวันนั้นฝรั่งเศสก็ยังหาได้มีหนังสือ
 คอยมาไม่

วันที่ ๑๗ สิงหาคม

ข้าพระพุทธเจ้าได้รับลายพระหัตถ์ของพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากรซึ่งสำเร็จราชการมณฑลฉะบับ ๑ ใจความว่าที่กรุงเทพฯ ได้ว่ากล่าวกันกับกรุงปารีส การเรื่องเขตต์แดนตกลงกันเห็นจะไม่ต้องรบกันต่อไปแล้ว ให้ข้าพระพุทธเจ้าถอนพลกรรจ์ซึ่งอยู่ในบังคับข้าพระพุทธเจ้า คือ กองตำรวจรักษาฉะบับ ๕๒๕ คน กองอุปฮาดเมืองมณฑลฉะบับ ๕๒๕ คน กองราชวงศ์เมืองยโสธร ๕๒๕ คน ส่งกลับไปยังเมืองอุบลโดยเร็ว กองโตเมือลงไปทางบกก็ให้ส่งกลับมาทางบก แต่ตัวข้าพระพุทธเจ้ากับผู้คนพลทหารซึ่งลงไปครั้งแรกนั้น ได้จัดเรือที่เมืองสทิงกร์ส่งขึ้นไปยังเมืองอุบลความแจ้งอยู่แล้ว

วันที่ ๑๘ สิงหาคม

ข้าพระพุทธเจ้าได้ถอนพลกรรจ์และพลทหารซึ่งอยู่ในหน้าที่ข้าพระพุทธเจ้า ซึ่งได้แยกออกตั้งไว้เป็น ๕ กองตั้งรักษาตอนฝั่ง ตอนสม มาแต่เดิม นั้น กลับเข้ามายังเมืองสทิงกร์เป็นชั้น ๆ ละ ๕๐ คน กำหนด ๕ วันจึงให้เข้าหมดคน เพื่อประสงค์จะมีไพร่พลและราษฎรชาวบ้านแตกตื่นและสงสัยไปว่าทัพแตกหนีหรือยอมแพ้ฝรั่งเศสให้เห็นว่าเลิกการรบพุ่งกันจริง ๆ ครั้นเวลาเย็นนายทัพฝรั่งเศสได้มีหนังสือมายังพระศรีณรงค์ ๑ ใจความว่า ซึ่งว่ากล่าวตกลงกันเรื่องเขตต์แดนในกรุงเทพฯ นั้น ก็ได้ทราบแล้วเหมือนกัน แต่ซึ่ง

ไต่กิ่งคอนช้างนั้น เพราะเหตุว่าเมื่อวันที่ ๑๖ สิงหาคม เวลาเช้า นายทัพฝรั่งเศสได้แต่งให้นายทหารฝรั่งเศสหนึ่งนาย กับล่ามและคนพายเรือรวม ๗ คนลงเรือน้อยถอยหนึ่งล่องไปค่ายคอนช้าง และได้ไต่โขงขาวไปในเรือนั้นด้วย และได้เอาเรือ ๔ ลำบรรทุกทหารไปด้วยเพื่อจะไต่รักษาป้องกันนายทหารซึ่งถอยหนึ่งล่องไปนั้น ครั้นไปใกล้คอนช้างนายทัพค่ายคอนช้างก็ให้เอาบันยงออกมาเป็นอันมาก ได้ร้องบอกไปว่าอย่ายังเป็นคนถอยหนึ่งล่องล่อสสารดอก พลทหารในค่ายคอนช้างก็ยิงระดมยิงออกมามิได้หยุดหย่อน จึงคิดเห็นว่าเมื่อถอยหนึ่งล่องมาให้โดยคัตต้องได้รับเชื้อเชิญลูกบนเรือนั้น จึงไต่แวงขึ้นทวนคอนสมเอาบันใหญ่กระสุนแตกยิงตอขยชอยไปในค่ายคอนช้าง นายทัพค่ายคอนช้างทนมิดักปราคาการหนีไปเอง แต่ค่ายคอนช้างนั้นหาไต่เอาไม่

วันที่ ๑๕ สิงหาคม

ท่านพระยาประชา ได้มีหนังสือไปยังราชวงศ์เมืองสัพพะภูมิ ซึ่งคุมกำลังไปตั้งอยู่ที่พระคันถ์กองหนึ่ง อุปฮาดเมืองมณฑลสัพพะภูมิ พลทหาร และฉกรรจ์ไปตั้งอยู่ณ ค่ายชลเวียงกองหนึ่ง นายร้อยตรี นายคล้ายซึ่งคุมพลทหารไปตั้งอยู่เมืองแสนปางกองหนึ่ง พันพิศณราชซึ่งคุมกำลังไปตั้งอยู่เมืองอติยอกกองหนึ่ง รวม ๔ กองด้วยกัน ให้ถอยทัพกลับมายังเมืองสทนต์โดยเร็ว

วันที่ ๒๐ สิงหาคม

พระศรีณรงค์ฯ ได้มีหนังสือให้นายจรัสสาธิตไปยังนายทัพฝรั่ง
 เคสอีกคนหนึ่งว่า บัดนี้ได้รับโทรเลขมาแต่เมืองฮุบลว่า ให้กอง
 ทหารและพลกรักรักกลับไปเมืองฮุบลโดยเร็ว ราษฎรจะได้ประกอบ
 ทำมาหาเลี้ยงชีพต่อไป ความแจ้งอยู่แล้ว ในวันนี้ที่ทัพฝรั่งเคสยัง
 หาได้มีหนังสือตอบมาไม่ ครั้นเวลาบ่ายพระศรีณรงค์ฯ ได้มีหนังสือ
 ไปยังนายพันตรีหลวงอักษรกิจ ซึ่งคุมทหาร ๑๓๐ คนไปตั้งอยู่หนอง
 แคริมเมืองสีทันดรว่า ให้คุมทหารกลับเข้ามายังเมืองสีทันดรให้สัน
 เจริญ นายพันตรีหลวงอักษรกิจได้คุมทหารกลับเข้ามาเมืองสีทันดร
 ในวันนี้ เพราะระยะทางใกล้กัน

วันที่ ๒๑ สิงหาคม

พระศรีณรงค์ฯ ได้มีหนังสือไปยังนายร้อยเอกสาธิตซึ่งให้คุม
 ทหาร ๑๓๐ ไปช่วยข้าพระพุทธเจ้า ณ ค่ายบ้านม่วงนั้น ให้คุมทหาร
 กลับเข้ามายังเมืองสีทันดร นายร้อยเอกสาธิตได้คุมทหารกลับเข้า
 มาในวันที่ ๒๒ สิงหาคม พระศรีณรงค์ฯ ได้บังคับข้าพระพุทธเจ้า
 โดยอำนาจแม่ทัพใหญ่ ให้ข้าพระพุทธเจ้าทำบัญชีคนและอาวุธกระสุน
 ดินดำ ซึ่งอยู่ในกองทัพอันข้าพระพุทธเจ้ายื่นให้สันเข็ง ข้าพระพุทธเจ้าได้
 ทำบัญชีนั้นในวันนี้ แล้วพระศรีณรงค์ฯ ได้บังคับข้าพระพุทธเจ้าและ
 ทหารซึ่งไปกับข้าพระพุทธเจ้าและกองท้าววรกิตติกาว่า ไตยนั้นบัญชีแล้ว
 ให้ข้าพระพุทธเจ้าคุมไพร่พลกลับไปเมืองฮุบลเถิด แต่กองอุปฮาดเมือง

กมลาลัยกับกองราชวงศ์เมืองยโสธร ๒ กองนั้นยังไม่ได้ขึ้นบัญชีคน
และเครื่องสรรพยุทธ์ ถ้าขึ้นบัญชีแล้วเมื่อใดจึงจะให้คุมคนกลับตาม
ไปเมืองอุบล

วันที่ ๒๓ สิงหาคม

เวลาเช้าข้าพระพุทธเจ้าได้ให้ทำวรวรภิกคิกาคุมพลนครวังซึ่งไป
ด้วย ๓๐๐ คนนั้น เค้นออกจากเมืองสีทันดรกลับไปเมืองอุบล ครั้น
เวลาบ่าย ๕ โมงครึ่งข้าพระพุทธเจ้ากับทหารไพร่พลซึ่งไปด้วยแต่เมือง
อุบลนั้น ลาท่านพระยาประชาและพระศรีณรงค์วิไชยแล้วได้ลงเรือมาค
๗ ลำ ออกจากเมืองสีทันดรขึ้นมตามลำแม่น้ำโขง กลับมายังเมือง
อุบลราชธานี

ควรมีควรสุดแล้วแต่จะโปรดเกล้า ฯ

หอสมุดแห่งชาติ

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์ไทยเซนม หน้าตราชบพิตร ถนนเฟื่องนคร พระนคร
นายบำรุงราชบัณฑิต ผู้พิมพ์โฆษณา

๒๔๘๓

NATIONAL LIBRARY

959.35

๑ :

อภิมหาบัณฑิต

